

Ik was te bissie... Nederlanders en hun taal in de Verenigde Staten

Jo Daan

bron

Jo Daan, *Ik was te bissie... Nederlanders en hun taal in de Verenigde Staten*. De Walburg Pers,
Zutphen 1987

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/daan001ikwa01_01/colofon.htm

© 2007 dbnl / erven Jo Daan

Woord vooraf

Vanaf 1955 heeft de afdeling Dialectologie van het Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde, thans P.J. Meertensinstituut van de KNAW, in Amsterdam, geluidsopnamen gemaakt van streektalen. In de volgende jaren werden in Nederland, maar ook in het Nederlandssprekende deel van België, tientallen opnamen gemaakt, en een deel ervan werd in woordelijke transkriptie uitgeschreven. In hedendaags sociolinguïstisch jargon zou je zeggen, dat daarmee een studie van de dialektverandering in het Nederlandse taalgebied volgens de ‘apparent time’-methode, de schijnbare-tijdmethode, mogelijk was. Maar juist door het maken van deze opnamen werd men zich sterker bewust van het feit dat er bij de sprekers van streektalen een stereotiepe opvatting over dialekt leefde, die o.a. bleek uit opmerkingen als: ‘grootvader spreekt nog goed dialekt, maar wij kunnen het niet meer’. Vrijwel algemeen huldigden de dialektsprekers de opvatting dat maar één realisering de juiste was en dat verandering verwording betekende. Dialekt was iets statisch, dat door de oudere generatie bewaard was en met hen zou sterven. Dergelijke oordelen werden in die tijd niet in vergelijkbare formuleringen over de Nederlandse standaardtaal uitgesproken, maar de ‘schrijfcultuur’, die door de televisie veel meer dan door de radio doorbroken werd, heeft toch heel lang de gedrukte en geschreven taal als norm beschouwd, een norm die uiteraard vrij statisch leek. Zowel voor spontaan gesproken Nederlands, in het zogenaamde ABN, als voor de streektalen ontbrak materiaal uit oudere stadia, ook uit de 19e eeuw, met behulp waarvan de ontwikkelingstendensen konden worden opgespoord. Het weinige dat er was stond op papier: woordenlijsten, woordenboeken, beschrijvingen van klank- en vormleer. De interpretaties van spellingen, van het Nederlands en de streektalen, van vóór de tijd van de geluidsdragers waren meestal spekulatief; het waren interpretaties vanuit subjektieve standpunten, beter gezegd ‘klankpunten’. Minder subjektieve interpretaties zouden alleen mogelijk zijn door vergelijking met oudere taalstadia die nog wél gesproken werden, b.v. waar Nederlands en Nederlandse streektalen in een zeker isolement waren blijven bestaan. De discussies over herkomst en ontwikkeling van het Afrikaans, die na de tweede wereldoorlog gevoerd werden, waren echter niet bemoedigend; over de resten van het Nederlands in de Verenigde Staten was weinig meer bekend dan gedrukte gegevens over het Jersey-Dutch. Het Nederlands van latere immigranten

zou, naar men zei, alleen nog als kerktaal hier en daar een min of meer steriel bestaan leiden.

In het midden van de jaren zestig bezocht de Zweedse linguïst Folke Hedblom het instituut in Amsterdam; hij had vanaf 1962 enige malen een bezoek aan de Verenigde Staten gebracht om resten van Zweeds, zoals het onder immigranten gesproken werd, op de geluidsband vast te leggen (Deze expeditie werden uitgevoerd namens het Zweedse Landsmåls- och Folkminnesarkivet). Zijn bevindingen waren positief genoeg om er een voorbeeld aan te nemen. Hij spoorde aan tot spoed, omdat bij de Zweedse immigranten in de Verenigde Staten de moedertaal moest wijken voor het Engels, en omdat de generatie die deze taal nog goed sprak, heel oud was en spoedig uitgestorven zou zijn. Binnen korte tijd was het besluit genomen om een vergelijkbaar onderzoek naar overblijfselen van het Nederlands te doen, in de hoop in Amerika te vinden wat in Nederland en België niet meer mogelijk was: stadia van het Nederlands en de streektaalen uit het verleden, oudere stadia die vergelijkingsmateriaal zouden bieden voor wat in Nederland en België was verzameld.

De doelstellingen van dit onderzoek waren:

1. Resten van Nederlands en streektaalen in Nederland, waaronder Fries, in de Verenigde Staten vastleggen op de geluidsband.
2. Informatie verzamelen over oudere stadia van deze taalvormen, die in Nederland niet meer te horen zijn.
3. Gegevens verzamelen over de invloed van het Engels op deze taalvariëteiten om een indruk te krijgen van de mate van resistentie van de verschillende taalkundige categorieën.

De eerste doelstelling zou zijn bereikt met het maken van de opnamen, voor zover tijd en mankracht het mogelijk maakten. De tweede doelstelling bleek achteraf een illusie door de onderlinge aanpassing van de streektaalen, de invloed van het kerk-Nederlands erop en natuurlijk de sterke invloed van het Engels. In 4.3 wordt dit nader toegelicht. De derde doelstelling bleek beter resultaten op te leveren, maar de studie van het materiaal met het oog hierop was uiterst tijdrovend.

Toen de Nederlandse Organisatie voor zuiver-wetenschappelijk onderzoek bereid bleek te subsidiëren, kon de expeditie voorbereid worden. Die voorbereiding bestond uit literatuurstudie, het maken van een onderzoeksplan, het aanschaffen van goede opname-apparatuur en geluidsbanden, en het zoeken van contactpersonen. Het laatste werd eerst geprobeerd in Nederland; een bericht in enkele dagbladen vroeg de lezers om namen en adressen van familie, vrienden of kennissen die zich voor de eerste wereldoorlog in de Verenigde Staten hadden gevestigd. Dat leverde een honderdtal brieven op, maar de gegeven adressen waren grotendeels van mensen die nog in Nederland geboren waren of in ieder geval zo regelmatig contact met het land

van herkomst hadden gehouden, dat van ‘taalontwikkeling in een zeker isolement’ geen sprake was. Er moest een andere weg gevolgd worden. Intussen was wel duidelijk geworden dat, met het oog op de doelstellingen, beperking en afbakening van het te bezoeken gebied nodig was. Op grond van de ingewonnen informatie werd gekozen voor de streken, waar de immigranten uit Nederland zich hadden gevestigd in het midden van de 19e eeuw, Michigan, Wisconsin en Iowa. De verwachting was dat in de kleinere plaatsen, waar de nakomelingen van de oude immigranten het minst vermengd waren met Amerikanen of immigranten uit andere landen, het best materiaal verzameld kon worden dat aan de doelstellingen beantwoordde. Daarom werd gekozen voor Holland Michigan en omgeving, Pella en de ‘dochterkolonies’ in het noordwesten van Iowa en omgeving, Wisconsin, zowel de omgeving van Sheboygan, waar immigranten van Gereformeerde denominatie zich hadden gevestigd als Little Chute en omgeving, waar Rooms-Katholieken waren heen gegaan. Dat hield ook in dat steden als Chicago en Grand Rapids, indien mogelijk, vermeden zouden worden.

Er werd vervolgens contact gezocht met de Holland Information Service in Holland Michigan. Daar zouden we beginnen en, afhankelijk van de informatie die we daar kregen en de belangstelling die voor onze onderneming werd getoond, verder trekken. Hierdoor hoorde de Gereformeerde predikant van Whitinsville Massachusetts van ons plan en hij vroeg ons dringend ook daar te komen. In dit dorp had zich namelijk in het einde van de 19e eeuw een groep Friezen gevestigd. We zouden er, bij eerste-generatie-immigranten en hun nakomelingen, nog laat-19e-eeuws Fries kunnen vastleggen. Daar waren we de laatste week van onze expeditie en we konden vaststellen dat hij gelijk had. Het materiaal dat in Whitinsville is verzameld, is waarschijnlijk het best geschikt voor de vergelijking van oudere en jongere taalstadia. Er was weinig sprake van interferenties tussen Fries, Nederlands en Engels door de ‘triglossie-situatie’: Fries thuis, Nederlands in de kerk en Engels in andere situaties. Lucas (1955a blz. 590/591) wijst erop dat in Friesland Wisconsin bijna iedereen in 1945 thuis nog Fries sprak, maar dat het Nederlands er vrijwel uitgestorven was. Dit bleek echter bij ons bezoek daar mee te vallen. In alle centra, ook waar Fries de thuistaal was, werd door beide enquêteurs tijdens de opnamen zoveel mogelijk Nederlands gesproken; dat werd door iedereen verstaan, behalve door degenen die meer vertrouwd waren met een streektaal, de Kleinheksels die hierachter ter sprake komen en enkele Friezen, zoals nr. 284, Albert Buma, een van onze informanten in Whitinsville. Hij verstond Fries, sprak Fries en kon zich niet voorstellen dat iemand ooit zijn moedertaal zou vergeten. Maar het Nederlands, dat hij nog enkele jaren in Nederland op school geleerd moet hebben, was hij bijna kwijt. Bijna, want pas toen hij een vraag, die in het Nederlands gesteld werd, niet begreep, realiseerde hij zich dat het Nederlands was. Op de eerste vraag: ‘Hoe bent u hier terechtgekomen?’ antwoordde hij in het Fries: ‘Hoe bin ik hjir komt?’ Maar een volgende vraag, die informeerde naar de reden van het emigreren van zijn ouders, begreep

hij niet en hij reageerde met: 'I see he speaks Hollans, I don't understand'. Dit was aanleiding voor de andere informant, nr. 283, Arnold Banning, om onze vragen in het Fries te vertalen; vanaf dat ogenblik zorgde deze ervoor dat het gesprek zonder haperen gevoerd werd in een wisselwerking tussen Nederlands en Fries. Deze gesprekspartner kende nog goed Nederlands, doordat hij geregeld zaken met Nederlanders deed en voor die zaken ook nog in Nederland kwam. De verschillen in taalbeheersing, die bij deze twee informanten het gevolg kunnen zijn van de verschillende taalpraktijk, zijn nader geanalyseerd (Daan 1970).

Tijdens het verblijf in de Verenigde Staten, van 3 augustus tot 29 oktober 1966, werd Nederlands, Fries of dialekt vastgelegd van 285 informanten in 122 opnamen; de totale speelduur van deze opnamen is ongeveer 75 uur. De bijdragen van de informanten aan de opnamen waren heel verschillend; sommigen hadden veel te vertellen en praatten door zonder veel aanmoediging nodig te hebben, anderen waren moeilijk op gang te krijgen. De taalbeheersing speelde daarbij natuurlijk ook een rol. Van alle sprekers werden de persoonlijke gegevens genoteerd volgens de vragenlijst die als bijlage 1 bij hoofdstuk 4 is afgedrukt. Deze lijst was samengesteld naar het voorbeeld van de dialektvragenlijsten die in Nederland gebruikt werden. Al na enkele gesprekken bleek dat deze gegevens veel te globaal waren; bovendien wist lang niet iedereen voldoende over de grootouders, waar ze geboren waren en wanneer ze geïmmigreerd waren. Er werd een aanvullende vragenlijst opgesteld, eerst in een uitvoerige vorm, die later werd ingekort. Vanaf informant 24, Gerrit Jan Michmershuizen, zijn de vragen gesteld volgens vragenlijst y, die als bijlage 2, eveneens bij hoofdstuk 4, is afgedrukt. De vragen van deze lijst brachten ook de moeilijke sprekers op gang; de aandacht werd op deze wijze afgeleid van de mikrofoon, er werd gesproken in de verlangde taal door het oproepen van de herinneringen en een groot deel van de gegevens die belangrijk zouden kunnen zijn, werd zo vastgelegd. Niet van ieder zijn de antwoorden op de vragen geheel op de band opgenomen, maar in de meeste gevallen wel gedeeltelijk. Nauwkeuriger gegevens over het reisschema en de gemaakte opnamen staan in bijlage 3, bij hoofdstuk 4.

Met het vastleggen van het gesprokene op de geluidsband was aan de eerste doelstelling voldaan. Zoals hiervoor gezegd, was het materiaal ongeschikt met het oog op de tweede doelstelling. De bestudering van het materiaal voor de derde doelstelling bleek indertijd onoverkomenlijke moeilijkheden op te leveren. Deze studie was bijzonder tijdrovend en kon zonder bezwaar uitgesteld worden, omdat het materiaal op de geluidsband vastlag. Van een klein aantal opnamen is een brede transkriptie gemaakt door studenten die op het Meertensinstituut werkzaam waren. Maar wegens tekort aan werkkrachten moest het transkriberen uitgesteld worden. Bovendien werd de bestudering van het verzamelde materiaal niet bevorderd door de toenmalige theorievorming in de linguïstiek. De transformationeel-generatieve lin-

guïstiek had voor een corpus taalmateriaal weinig belangstelling, de sociolinguïstiek, die in de Verenigde Staten al enige jaren interdisciplinair werd beoefend, vond in Nederland, en ook in de rest van Europa, nog weinig weerklank. Uitstel dreigde afstel te worden.

In de voorbijgegangene twintig jaar is echter veel veranderd. Niet alleen de sociolinguïstiek, ook de linguïstiek heeft de aandacht gericht op empirisch onderzoek van taal; er zijn enkele taalcorpora bijeengebracht die bestudeerd zijn en worden. Sociolinguïstiek en taalsociologie hebben de aandacht gevestigd op taalvarianten en de functies daarvan. Het bleek mogelijk in dit klimaat belangstelling te wekken voor enkele elementen van het materiaal dat in de Verenigde Staten werd verzameld, namelijk taalwisseling, taalverlies en de functies van taalvarianten. Een uitvoerig onderzoek ervan zal vele jaren vergen, hier wordt slechts een indruk gegeven van de achtergronden en de mogelijkheden die dit taalmateriaal biedt. De hoofdstukken 4 en 5 laten zien dat het aantal niet-linguïstische variabelen groot is en dat de persoonlijke geschiedenis van de informanten soms een verklaring van verschillen suggereert die niet generaliseerbaar is. Dit langs kwantitatieve weg hard te maken zal een werk zijn dat met technische hulpmiddelen, ijver, doorzettingsvermogen en veel slimheid misschien te klaren is. Het is de vraag of de uitkomsten dan werkelijk ‘hard’ zijn of alleen een zekere mate van waarschijnlijkheid hebben.

Eén probleem is zich tijdens het lezen en herlezen van de uitgeschreven teksten, maar vooral tijdens het beluisteren en telkens opnieuw beluisteren van de geluidsopnamen steeds meer gaan opdringen. Dat is het probleem om vast te stellen op welk moment taalwisseling plaats heeft en tot welke taal een bepaald element gerekend moet worden. Er wordt gewezen op onzekerheid door het realiseren van Nederlandse klanken in Engelse woorden, zoals b.v. het geval is met *t* en *d* voor *th*, waardoor *de* en *the* niet te onderscheiden zijn. Van belang in dit opzicht lijken ook de woorden die tot meer dan een taal kunnen behoren. Daartoe horen in gesproken taal *en/and*, die bij vlug spreken niet onderscheiden kunnen worden. Bij informanten van Friese herkomst is b.v. niet uit te maken of het voornaamwoord van de eerste persoon meervoud *wy* Fries is of het Engelse *we*. Voor andere dialecten geldt hetzelfde voor *joe* en *you*. Men moet zich ook afvragen of het feit dat sommige dialecten geen voorvoegsel in het verleden deelwoord hebben, de wisseling naar een Engels woord kan bevorderen. Er wordt ook op gewezen dat, in afwijking van het hedendaags Nederlands, ouder Nederlands en Engels een aantal werkwoorden vervoegen met *hebben/have* en niet met *zijn/be*. In een van de analyses wordt gewezen op het verschijnsel dat een vrouw van Friese herkomst *ier* zei op een plaats waar niet was uit te maken of Engels of Nederlands bedoeld was. Tot nu toe is dit woord *ier* in het materiaal alleen aangetroffen bij sprekers van Friese herkomst. De klankovereenkomst van *ier* en *year* kan de oorzaak zijn dat het eerste woord als vervanger van het tweede wordt gebruikt; het is ook mogelijk dat de klinker,

die in beide woorden ongeveer dezelfde is, zo overheerst dat men ze als een en hetzelfde woord is gaan opvatten.

In de loop der jaren is geprobeerd de gegevens van dit corpus taal op verschillende manieren zo te ordenen dat algemener konklusies getrokken konden worden. Alleen de min of meer geslaagde pogingen worden vermeld. Bij dit ordenen drongen zich twee vragen steeds meer naar voren. In de eerste plaats de reeds vermelde vraag naar de mogelijkheid om vast te stellen waar taalwisseling plaats heeft en op welke plaatsen in de zin dit kan gebeuren. En in de tweede plaats de vraag naar het onderscheid tussen algemene en persoonlijke taalkenmerken.

De auteur van deze publikatie nam, als hoofd van de afd. Dialectologie van het P.J. Meertensinstituut, het initiatief tot het onderzoek van 1966 en leidde het. Ze schreef de hoofdstukken 1, 2, 4 en 5, die kritisch werden beoordeeld, gekorrigeerd en aangevuld door drs. Henk Heikens die ook aan het onderzoek deelnam, maar door verandering van betrekking aan de uitwerking niet meer kon meewerken. Dr. Walter Lagerwey (Grand Rapids) had op zich genomen hoofdstuk 3 te schrijven, maar kon deze belofte door tijdsgebrek niet houden. De §§ 0 tot en met 3.2 van dat hoofdstuk komen inhoudelijk voor zijn verantwoording, maar voor de overige §§, de vertaling van de Engelse citaten, de korrektie van taal- en tikfouten is ondergetekende verantwoordelijk.

Barchem

Jo Daan

1 Wat voor mensen waren de immigranten?

1.0 Inleiding

‘Men wilde een kolonie, een stukje Nederland, stichten in een totaal vreemde wereld. Preciezer nog: een stukje Drenthe, Zeeland, Overijssel of een ander vertrouwd thuisland waarin het verleden kon herleven. Godsdienst, tradities, cultuur - alles moest zo ongeschonden mogelijk worden overgeplaatst naar Michigan, Iowa of Wisconsin, om die daar in het vreemde land te laten uitstoelen en tot ontplooiing te brengen’ (Ligterink 1981 blz. 61).

Lucas (1955b, I blz. 3) formuleert het zo:

‘De Nederlandse immigrant kwam niet naar dit land om zich een andere cultuur eigen te maken en zijn eigen cultuur, gegrondvest op eeuwen van denken en werken, ongebruikt te laten verdwijnen. Hij kwam in het bezit

Plaatsnaambord Drenthe Mich.

van een rijke culturele erfenis die hij niet kon vergeten bij het aanvaarden van het leven dat hij in Amerika aantrof. Terwijl hij zijn eigen cultuur in waarde liet, gaf hij toch een essentiële bijdrage aan het nieuwe leven dat op de prairies en in de bossen van het Middenwesten opbloeide. Hij had even veel te geven als te ontvangen, en het Amerikaanse leven werd verrijkt door zijn bijdrage’.

En even verder:

‘Een typerende trek van veel van deze kolonisten is geweest, dat zij hun identiteit handhaafden en menige karakteristieke nationale trek behielden ... dat zij hun individualiteit bewaarden zonder zich ertegen te verzetten om in het Amerikaanse leven opgenomen te worden’ (Lucas 1955b, I blz. 5).

1.1 Verschillen in religieuze groepering, economische situatie, ontwikkeling, doelstelling en thuistaal

Wie waren deze ‘men’, deze kolonisten? Waren ze allemaal gelijk en oordeelden ze op dezelfde manier over hun toekomst in de nieuwe wereld?

Dat is zeker niet het geval, maar de indruk kan gemakkelijk ontstaan doordat het meest geschreven is over de groep immigranten die zich in Michigan vestigde en die, ondanks alle kerkelijke tweedracht, het meest verbonden bleef met de Afscheidenen van 1834; dezen wilden immers in Amerika tot stand brengen wat hun in Nederland onmogelijk gemaakt werd: godsdienstuitoefening volgens hun beginselen, onderwijs in overeenstemming met die beginselen, leven en werken zonder achteruitgesteld, geplaagd, mishandeld te worden. Over de omvang en juistheid van deze ‘feiten’ verschilde en verschilt men nog van mening; het belangrijkste is echter niet of ze juist zijn, wel hoe de mensen die ze beleefden, ze ondergingen en beoordeelden. De mingevoeden en degenen wier kapitaal voornamelijk uit arbeidskracht bestond, wisten dat hun sociale status in de Verenigde Staten hoger zou zijn, omdat handenarbeid er schaars was en dus hoger gewaardeerd werd (Stokvis 1980 blz. 13). Voor de welgestelden legden deze overwegingen geen gewicht in de schaal.

1.1.1 *Vershil in religieuze groepering*

Deze groep emigranten, de Afscheidenen en die zich bij hen aansloten, was niet de grootste, maar er gingen verhoudingsgewijs wel veel van hen weg. De onderstaande tabel, overgenomen uit Stokvis (1977 tabel 6 blz. 54) geeft de verhouding van Afscheidenen en anderen in de belangrijkste emigratieperiode.

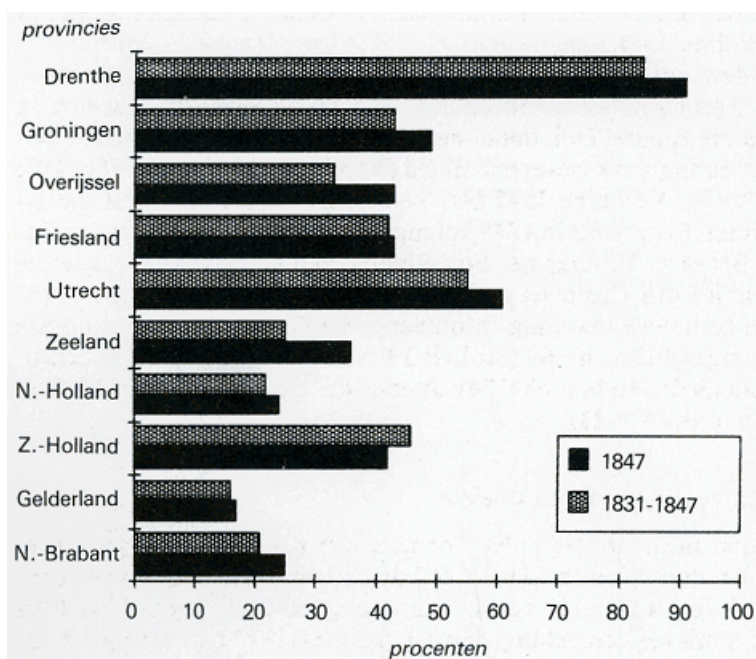
Tabel 1.1.1: HET AANDEEL VAN DE AFGESCHIEDENEN IN DE TOTALE LANDVERHUIZING PER PROVINCIE IN 1847.

<i>Provincie</i>	<i>% Afgescheidenen v/h totaal aantal landverhuizers per provincie in 1847a</i>	<i>% Afgescheidenen v/h totaal aantal landverhuizers per provincie over 1831-1847a</i>	<i>Geschat aantal Afgescheidenen in 1847 (abs.)</i>	<i>% Afgescheidenen v/h totaal aantal inwoners per provincie in 1847</i>	<i>Totaal aantal Afgescheidenen per provincie in 1847 (abs.)</i>	<i>Aantal landverhuizers afgescheidenen in 1847</i>
1	2	3	4	5	6	
N.-Brabant	25	21	39	0,7	2.726	14
Gelderland	17	16	287	1,0	3.666	78
Z.-Holland	42	46	340	0,6	3.509	97
N.-Holland	24	22	53	0,5	2.459	22
Zeeland	36	25	322	1,5	2.366	136
Utrecht	61	55	116	1,0	1.488	78
Friesland	43	42	161	1,9	4.650	35
Overijssel	43	33	259	1,7	3.654	71
Groningen	49	43	91	5,7	10.961	8
Drenthe	91	84	186	6,2	5.140	36
	35	28	1.854	1,4	42.619	44

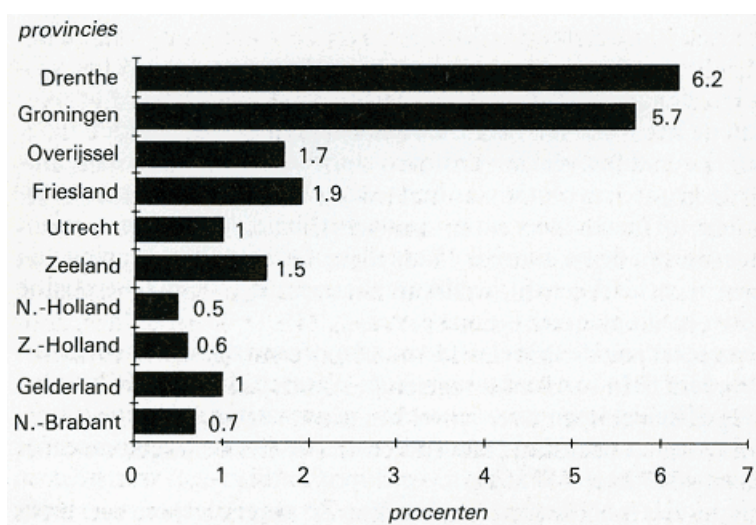
^a De percentages hebben betrekking op gezinshoofden en alleenstaanden (Voor verdere toelichting op deze tabel verwijzen we naar Stokvis).

In alle provincies, behalve in Utrecht en Drenthe, vormden de Afgescheidenen minder dan de helft van het totale aantal emigranten. Ze hadden redenen om te gaan. Ze hadden veel te verduren, doordat de kerkelijke organisatie van voor de Franse revolutie was hersteld: overheidstoezicht en overheidsbescherming, officiële tolerantie van leervrijheid, die echter gericht was op handhaving van de bestuurlijke kerkelijke eenheid, handhaving van oude rechten en rechthebbers bij predikantsbenoeming, de machtspositie van de notabelen in de plaatselijke kerk, enz.

Wie zich nauwgezet aan de Bijbel wilde houden kwam tegen deze bepalingen in verzet. Sedert 1834 waren dat vooral de Afgescheidenen. Ze konden hun bestaan wel officieel laten sanctionneren, maar ze namen toch een uitzonderingspositie in, vooral door hun pretentie de 'ware Gereformeerde kerk' te vertegenwoordigen. Wat ze te verduren hadden van overheid en medeburgers is in vele publikaties beschreven. Ze gingen echter niet vóór

Grafiek 1.1.1.a: AANDEEL VAN DE AFGESCHIEDENEN IN DE TOTALE LANDVERHUIZING PER PROVINCIE.

Grafiek 1.1.1.b: AFGESCHIEDENEN VAN HET TOTAAL AANTAL INWONERS PER PROVINCIE IN 1847.

1845, wat men zou kunnen verwachten als de wens tot onbelemmerde godsdienstuitoefening de enige reden was geweest. Pas in het najaar van 1845 is een groep Afscheidenen naar Illinois vertrokken (Van Hinte 1928, I blz. 170; 1985 blz. 157).

De toestanden onder de Rooms-Katholieken waren niet beter dan die onder de overige groepen van de bevolking. Ook zij hadden een zware strijd om het bestaan te voeren. Ook onder hen wekten de kerkelijke en schoolpolitiek van de regering grote ontevredenheid (Van Hinte 1928, I blz. 186/188; 1985 blz. 173/174; Verberne 1947 blz. 74-78). Er gingen eerst wat individuele emigranten weg, maar in 1848 volgden meer dan 100 Katholieken Pater Van den Broek O.P. naar het Fox Rivergebied in Wisconsin, waar ze zich vestigden in Little Chute en omgeving. Lucas (1947 blz. 13) noemt het de tweede Nederlandse vestiging in omvang. Onder hen was het hoogste percentage mingevoeden, nl. 69 (Stokvis 1985 blz. 80); het waren hoofdzakelijk ambachtslieden en boeren (Zie echter ook: Van Stekelenburg 1977 en Swierenga/Saueressig 1983).

1.1.2 *Vershil in economische situatie*

Er emigreerden meer anderen, Hervormden en Katholieken, meer niet-Afscheidenen dan Afscheidenen. Bij de anderen golden ook wel godsdienstige motieven, maar bij velen, van alle geloofsrichtingen, speelden economische motieven een belangrijke rol. Stokvis (1977 blz. 4) schrijft dat in de jaren 1846-1847 meer dan 7.000 Nederlanders emigreerden, dat is 1,7 per 1.000 inwoners; dit aantal was in enkele provincies zo groot dat het een merkbare achteruitgang in het aantal inwoners betekende. De meeste emigranten waren Zeeuwen, Geldersen, Overijsselaars en Drenten. De meerderheid werd gevormd door kleine boeren, landarbeiders en mensen die in loondienst waren.

Men maakte zich in Nederland wel zorgen over deze afstroming van de bevolking. De Arnhemse Courant publiceerde op 15 augustus 1846 het volgende bericht over de emigratie uit Winterswijk: 'De landverhuizing naar Noord-Amerika uit deze streken neemt op een verbazende wijze toe. Uit deze gemeente van ruim 8 000 zielen zijn thans omstreeks 950 mensen derwaarts verhuisd, en een nog grooter aantal maakt zich thans tot de reis gereed, meestal bestaande uit boeren en ambachtslieden, welke hun eigendommen, grootendeels bestaande uit landerijen, huisraad en nog te velde staande vruchten eerst verkopen, waarvan het natuurlijk gevolg is, dat de waarde van deze goederen in deze gemeente reeds 25 à 35% gedaald is, zoomede de huurprijs en pacht daarvan 15 tot 20 procent' (Stokvis 1977 blz. 22). De regering had al in 1845 maatregelen genomen, die bestonden in afschrikwekkende mededelingen over zowel het emigreren als over Amerika. Landverhuizen was niet vaderlandslievend en in Amerika slaagde ook niet iedereen (Stokvis 1977 blz. 147 vlgg).

Door deze akties heeft het woord 'landverhuizer' zijn negatieve betekenis

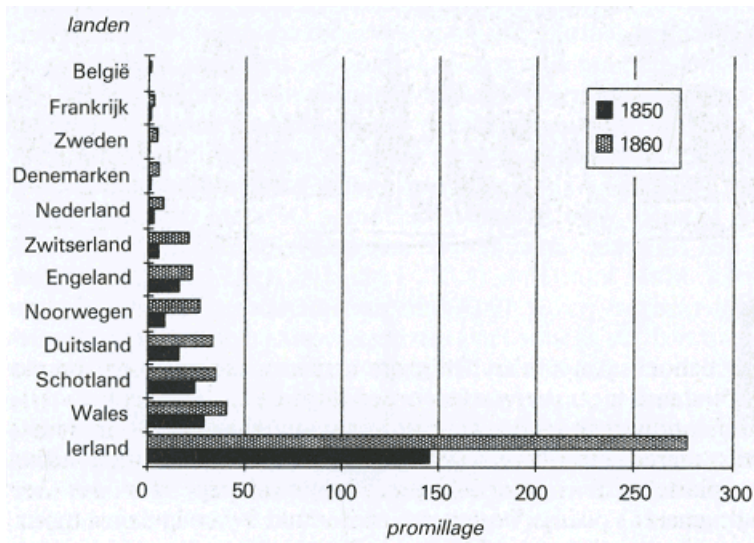
Eene kermisprent waarop wordt voorgesteld het droevig relaas der miserien op eene reis van geestelijke landverhuizers naar Nieuw Luilekkerland.

gekregen. Voor sommige Nederlanders hield het begrip ‘landverhuizer’ zieligheid in, voor anderen misdadigheid. Van Hinte (1928, I blz. 199; 1985 blz. 186) is hierover uitvoerig en genuanceerd. De door hem vermelde kermisprent is hierbij afgedrukt. De woorden ‘landverhuizen’ en ‘landverhuizer’ werden in Nederland vooral gebruikt voor de trek naar Amerika in de 19e eeuw. Later spreekt men meer van ‘emigranten’ en ‘immigranten’. De woorden ‘emigrant’ en ‘landverhuizer’ betekenen naar inhoud hetzelfde, maar de lading is ongelijk. Het eerste woord is neutraal, het tweede wekt bijgedachten aan arme stakkers die niet anders konden doen dan op weg gaan zonder te weten waar ze zouden belanden. Deze ontwikkeling van de beide woorden zal zeker samenhangen met de 19e-eeuwse kijk op de trek naar Amerika. Maar Van Hinte (1928, I blz. 196; 1985 blz. 183) vermeldt ook dat klassereizigers pas in 1903 door de Amerikanen als immigranten werden beschouwd. De geschiedenis van het gebruik en de betekenis van deze woorden zal interessant zijn uit het oogpunt van sociale lexicologie, maar hoeft in dit verband niet meer aandacht te krijgen.

De emigratie uit andere landen van Europa was veel groter; voor Nederland en het aangrenzende Duitse gebied bevorderden ook enkele maatschappelijke factoren de emigratie: de bevolkingstoename, de looninflatie en de belastingdruk. Voor het oosten van Nederland kwamen daar nog enkele factoren bij: het tekort aan landbouwgrond, als gevolg van de landbouwmethoden in de eerste helft van de 19e eeuw, de onzekerheid over de nevenberoepen en de sluiting van de oostgrens sedert 1816. De geplande verdeling van de markegronden zou het tekort aan landbouwgrond alleen nog groter maken.

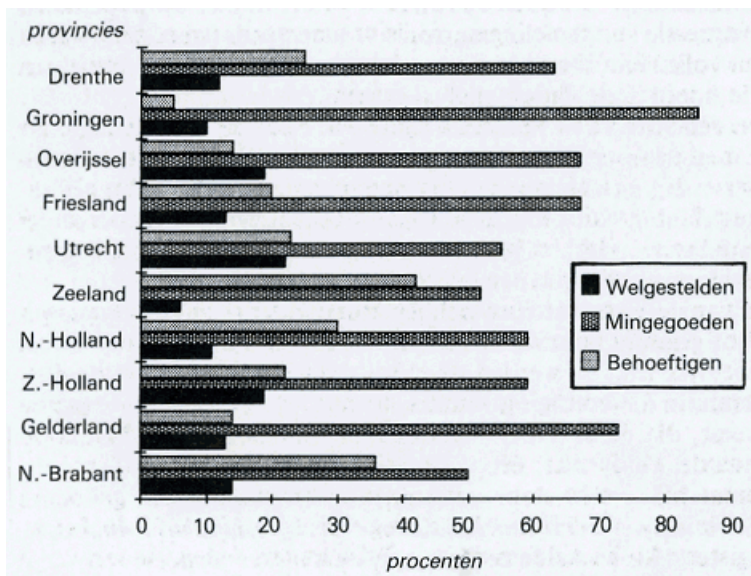
In vele gezinnen was het bittere armoede waarvoor geen uitweg was. In 1847 was het percentage bedeeden 15. Bij de overheid ontbrak niet alleen alle begrip, maar vele handhavers van de wet traden op als robots, harteloos en onvermurwbaar. Van Hinte formuleert de houding van de overheid zo: ‘de verlichte despoot deed zich opnieuw gelden’ (Van Hinte 1928, I blz. 84; 1985 blz. 77). Patentrecht en accijnzen joegen handwerksman en dagloner het land uit. Ligterink (1981 blz. 22) vermeldt een oproer in Winterswijk in 1824 naar aanleiding van nieuwe bepalingen voor de heffing op het geslacht. Schout Willink had gedacht ‘dat het bij stil morren zou zijn gebleven, de geest mijner onderhorigen als zeer zagtmoedig en geleidelijk kennende’. De zaak rees echter de pan uit en vier demonstranten moesten vier maanden in de gevangenis van Zutphen doorbrengen. De gaten werden wel met liefdadigheid gelapt, maar alles bleef zoals het was, alleen de werkloosheid nam toe.

De groep emigranten bestond hoofdzakelijk uit ‘mingegoeden’; er waren

Grafiek 1.1.2.a: AANTAL IN HET BUITENLAND GEBOREN AMERIKAANSE INWONERS PER 1000 INWONERS VAN HET GEBOORTELAND.

(Gegevens ontleend aan Stokvis 1980 blz. 10)

Grafiek 1.1.2.b: VERMOGENSKLASSEN VAN DE EMIGRANTEN 1831-1847.

Detail.

heel weinig ‘behoeftigen’ onder. De grote gezinnen emigreerden, omdat hun levensstandaard lager dreigde te worden door de economische malaise - kleine zelfstandigen zouden loonarbeiders kunnen worden - en omdat er voor hun kinderen geen werkgelegenheid meer zou zijn. Naar verhouding gingen meer plattelanders dan stedelingen. Het aantal ‘gegoeden’ was naar verhouding eveneens gering. De verschillen in aantallen emigranten tussen de provincies zijn ten dele te verklaren uit de verschillen in samenstelling van de beroepsbevolking. Niet elk beroep werd even sterk door de malaise bedreigd. Swierenga (1985 blz. 34-35) legt verband tussen emigratie en akkerbouw; voor het noorden van Groningen en Zeeland is dat aanvaardbaar, maar niet voor het oosten van de Gelderse Achterhoek, waarvandaan de emigratie even sterk was als uit noord-Groningen. De kleine luiden van de Afgescheidenen leden extra door de discriminatie van hun dorpsgenoten; persoonlijke agressie en vernielingen, zoals het ingooien van ruiten, waren een vorm van volksrecht die door de overheid werd getolereerd. Ingrijpen van de politie hoefden de daders niet te vrezen.

Er emigreerden echter ook wel meer-gegoeden. Naar de inzichten van die tijd noemde men degenen die geen vermogen bezaten ‘behoeftigen’; ‘mingegoeden’ waren degenen die een kapitaal van omstreeks 2.000 gulden bezaten, de welgestelden hadden een groter vermogen. De onderstaande tabel is ontleend aan Stokvis (1977 tabel 5 blz. 29), waar ook nauwkeuriger gegevens over de klasse-indeling te vinden zijn.

Sommigen van deze welgestelden hebben hun minder goeude lotgenoten geld geleend of gegeven voor de kosten van de reis en het doorkomen van de eerste, moeilijke tijd. Er werden verenigingen gevormd met het doel elkaar bij te staan, in de vereniging van Zeeuwen is het vooral Jannes van de Luyster geweest, die de overtocht van behoefte leden en landaankoop voor hen betaalde. Dit is maar één voorbeeld, maar de naam verdient vermelding, omdat hij terecht door verschillende bronnen wordt genoemd (Stokvis 1977 blz. 129; Van Hinte 1928 zie register; 1985 blz. 145,146; Lucas 1955a zie register): hij betaalde o.a. de overtocht voor 77 personen.

Tabel 1.1.2.b: VERDELING NAAR VERMOGENSKLASSE VAN DE IN 1831-1847 NAAR DE VERENIGDE STATEN GEËMIGREERDE GEZINSHOOFDEN EN ALLEENSTAANDEN.

<i>Provincie</i>	<i>%</i>	<i>%</i>	<i>%</i>	<i>Totaal (abs.)</i>
	<i>Welgestelden</i>	<i>Mingegoeden</i>	<i>Behoeftigen</i>	
N.-Brabant	14	50	36	51
Gelderland	13	73	14	941
Z.-Holland	19	59	22	248
N.-Holland	11	59	30	44
Zeeland	6	52	42	433
Utrecht	22	55	23	59
Friesland	13	67	20	122
Overijssel	19	67	14	260
Groningen	10	85	5	61
Drenthe	12	63	25	83
Nederland	13	65	22	2.034

1.1.3 *Verskil in ontwikkeling*

In de standenmaatschappij van de 19e eeuw waren de welgestelden ook de meer ontwikkelden. Ze zijn, zoals de predikanten Van Raalte en Scholte, opgetreden als leiders van een groep emigranten. De rol van Pater Van den Broek is hiermee te vergelijken. Maar zowel het verschil in vermogen als dat in ontwikkeling heeft mede de verschillen tussen nederzettingen veroorzaakt. De grotere bloei en snellere opkomst van Pella is niet alleen te begrijpen uit de ruimere financiële mogelijkheden van de emigranten en de voordelen van een rijkere bodem, maar moet ook gezien worden in het licht van de grotere ontwikkeling, waardoor men meer openstond voor vernieuwingen en meer bereid was tot assimilatie. Deze groep, die Scholte naar Pella volgde, was kleiner in aantal dan de groep die met Van Raalte naar Michigan ging. De tweede, grotere groep, bestond voor het grootste deel uit minvermogenden en dus - dat kan men zeker voor die tijd aannemen - minder ontwikkelden. Bij de eerste groep waren een oud-notaris, een oud-burgemeester, een oud-gymnasiumleraar, enkele predikanten, naast handeldsmensen (Van Hinte 1928, I blz. 281; 1985 blz. 265). Ze hebben de literatuur die in die tijd over Amerika verscheen, zelf kunnen lezen; daardoor hadden ze een grotere kennis van de Amerikaanse maatschappij dan de meeste emigranten die naar Michigan gingen en hun aanpassing aan de nieuwe omstandigheden verliep soepeler.

De volgelingen van Van Raalte echter wantrouwden alle publikaties die van min of meer officiële zijde kwamen. Van die kant hadden ze al genoeg ellende ondervonden. Daarom vertrouwden ze alleen op mededelingen van

hun eigen mensen, die eerder geëmigreerd waren. In de jaren vóór 1847 waren al enkelingen en kleine groepen geëmigreerd, die brieven hadden geschreven waaruit bleek dat arme landverhuizers welvarende kolonisten waren geworden. Zo schreef A. Hallerdijk uit Winterswijk in 1845 aan zijn vader:

‘Al spoedig bevonden wij dat we in een beter land waren, omdat de verdienste hier grooter en er geen [belasting-]opbrengsten zijn; alles is hier even vruchtbaar, men kan hier allerhande vruchten verbouwen op één en dezelfde grond zonder te mesten: tarwe, aardappelen, rogge, erwten, boonen. Boekweit is hier weinig. Allerhande soorten van fijne vruchten, die bij u niet bekend zijn. Roggenbrood heb ik in Amerika niet gezien: driemaal 's daags spek en vlees, de levensmiddelen zijn hier zeer goedkoop...’ (Stokvis 1977 blz. 82).

En A. Hartgerink schreef in 1846 uit Ohio:

‘Dit land is een van God gezegend land, in het natuurlijke, burgerlijke en geestelijke’ (Stokvis 1977 blz. 82).

Jan Arend Buekenhorst beschrijft in 1845 enkele verschijnselen van dit gezegende land:

‘Godsdienst is hier goed en Gods volk zeer veel, hier hebben wij ons innerlijk mede vereenigd. De scholen zijn hier doorgaans vrij, voor wilde dieren of slecht volk behoeft men hier geene vrees te hebben, die zijn hier niet; men behoeft geen deur te sluiten; arme menschen zijn hier niet, die gezond is kan hier goed verdienen: Geliefde vrienden! die kan, kome toch hier, opdat gij op uw verdere dagen een goed leven moogt hebben,...’ (Stokvis 1977 blz. 89)

Roelof Sleyster schrijft in 1846 over andere verschillen met Nederland:

‘Verkoopt men land, men neemt 2 of 3 vrienden mee tot getuigen, is zijn eigen notaris, zet zijn handtekening en de koop is gesloten. Wil men trouwen, men gaat naar de dominee of priester en hij zorgt voor de rest, alles gratis. Loopt men van zijn vrouw weg, de stad laat hem of haar opzoeken en brengt hen weer bij elkaar. Tollen zijn hier niet, iedere boer moet zijn eigen wegen onderhouden. Is iemand burgemeester en voldoet hij niet, hij wordt afgezet en een ander gekozen, hij trekt ook geen traktement (Stokvis 1977 blz. 88).

Een brief als die van Marcus Nienhuis in 1854 zal mensen die niet hadden durven vertrekken wel weer in tweestrijd gebracht hebben:

‘Ik zeg u voorwaar dat het hier voor een arbeider veel beter is als bij u, of dat er veel zijn bij u die op dit land schelden, zonder dat zij er wat van weten hoe het is, maar gelooft mij maar, dat is een waanzinnig vooroordeel, zonder dat zij het eerst beoordeeld hebben. Geloof mij als ik hier geen

beter vooruitzicht had als bij u dat ik het dan ook niet zoude schrijven en dat ik ook wel dadelijk terug was gekomen' (Brinks 1978 blz. 34).

De regering zocht naar ongunstige berichten over Amerika om de emigratiekoorts tegen te gaan. Maar dit had weinig invloed op de mingevoeden, die van dezelfde overheid niet veel anders gemerkt hadden dan dwangbevelen,

boetes, en geweld en gevangenneming bij onvermogen. Het was geen wonder dat de brieven van lotgenoten meer indruk maakten dan alles wat gedrukt werd van overheidswege, rechtstreeks of in kranten en tijdschriften. Waarschijnlijk hebben de meer ontwikkelden het kaf beter van het koren kunnen scheiden.

Over ontwikkeling en economische kracht van de Rooms-Katholieke groep die naar Wisconsin ging, geeft Verberne (1947 blz. 74 vlgg.) enige informatie. Recent is er meer aandacht besteed aan de Rooms-Katholieke emigratie naar de Verenigde Staten; ze kwamen, wat Nederland betreft, hoofdzakelijk uit Noord-Brabant en Limburg en er waren verschillen met de Protestantse groepen in economische en sociale samenstelling (Swierenga 1985 blz. 64-77; Van Stekelenburg 1977). In het midden van de 19e eeuw hoorden de Rooms-Katholieken in het algemeen niet tot de hoogste lagen van de maatschappij. Van Raalte noemde ze ‘slecht volk’ (Lucas 1955a blz. 215). De aanhangers van deze godsdienstige richting waren ook een ‘minderheid’ die hoogstens geduld werd. Voor belangrijke posten kwamen ze niet in aanmerking; de financiële voordelen ervan gingen hun neus dus ook voorbij.

Mede vanuit de verschillen in samenstelling van de drie belangrijkste groepen emigranten, die naar Michigan, Pella Iowa en Little Chute Wisconsin gingen is de verschillende ontwikkeling en ook het latere verschil in karakter van de centra te begrijpen.

De bereidheid van de immigranten die naar Pella waren getrokken om zich aan te passen aan de Amerikaanse samenleving, blijkt misschien wel het beste uit het feit dat al op 17 september 1847 een groot aantal van hen burgers van de Verenigde Staten werden. Dit werd door de Amerikanen erg op prijs gesteld. Ook het gebeuren zelf heeft indruk gemaakt: ‘ik ontwaarde een nieuw ras van wezens. De mannen in wollen kleding en “jeans” waren weg! En een breed geschouderd geslacht in fluweelen wambuizen en houten schoenen was dáár... Het was allezins een indrukwekkend tooneel, omstreeks een 200tal mannen te aanschouwen met de gebruinde armen ten hemel opgeheven, opzeggende alle onderdanigheid jegens vreemde mogentheden, magthebbers enz. En toen zij allen, op de laatste woorden van den eed, in hunne moedertaal antwoordden: “zoo helpe mij God!” kon niet één (der omstanders) de door het hart opgegeven instemming onderdrukken: “zoo helpe God hen houden hun plechtige gelofte!” Allen bleken het gewicht der verantwoordelijkheid te gevoelen, welke zij op zich stonden te nemen’ (Van Hinte 1928, I blz. 298; 1985 blz. 281). Er wordt door Van Hinte aan dit citaat toegevoegd dat het de Amerikanen opviel dat van alle immigranten die de verklaring tekenden, maar twee het met een kruisje deden, d.w.z. dat ze niet konden schrijven. Ze waren dus minder-ontwikkelde immigranten gewend. In juli 1848 gaven 300 immigranten in Ottawa County Michigan te kennen dat ze van plan waren Amerikaan te worden; van deze 300 hadden 6 hun naam niet kunnen schrijven (Lucas 1947 blz. 18).

Een van de gevolgen van deze massale naturalisatie tot Amerikaans

staatsburger was dat de bewoners van Pella al in 1848 - en niet zoals gebruikelijk pas na vijf jaar - stemrecht kregen en het recht om gekozen te worden in het bestuur van het township. In Michigan gebeurde dit pas na die gebruikelijke vijf jaar.

Die oorspronkelijke verschillen laten zich ook meer dan een eeuw later terugvinden. De gemeenschap in Pella heeft zich uitgebreid naar Orange City en Sioux Center, ook zeer welvarende vestigingen. Zowel de welvaart als de zelfbewuste houding van de immigranten van Nederlandse origine heeft al in de 19e eeuw heel wat strubbelingen met de Amerikaanse kolonisten tot gevolg gehad. Van Hinte (1928, II blz. 27 vlgg.; 1985 blz. 484) laat zien dat de Nederlandse immigranten niet met zich lieten sullen en hun recht haalden. Mulder (1947 blz. 149) noemt de immigranten in Iowa 'more secular' dan die in Michigan. Hij veronderstelt ook dat hun verschillende herkomst mede verantwoordelijk is voor de verschillen: de volgelingen van Van Raalte kwamen vooral van de zandgrond, die van Scholte van vruchtbaarder grond met opener horizon.

Verschillen tussen de Katholieke vestigingen en de andere hingen weinig of niet met de ontwikkeling, maar veel meer met de levensstijl samen. In de laatste mocht niet gedanst en gekaart worden, wat in Little Chute wel het geval was. Daar werd ook het vogelschieten beoefend, zoals men dat in Nederland gedaan had. Dit handhaafde zich er tot de tegenwoordige tijd.

Klaar voor het schieten van de vogel. Hollandtown Wisc.

1.1.4 *Vershil in doelstelling*

Verschillen in religieuze groepering, economische situatie en ontwikkeling betekenden vanzelfsprekend ook verschil in doelstelling. Allen, of ze alleen, in kleine of grote groepen gingen, zochten een verbetering van hun economische positie. Eenlingen en kleine groepen hebben zich in de regel onder de Amerikanen gevestigd; om zich te kunnen handhaven moesten ze zo snel mogelijk amerikaniseren. Maar de emigranten die in grotere groepen vertrokken hadden nog andere motieven daartoe. Ze wilden vooral ‘koloniseren’, dat wil zeggen zich groepsgewijze vestigen. Door de beperkte geldelijke draagkracht van de meeste immigranten waren ze aangewezen op de goedkope grond, die in Amerika vanzelfsprekend lag in de grensgebieden; in die tijd waren dat de midwest staten Michigan, Iowa, Wisconsin.

Degenen die zich in groepen vestigden hebben bewust gestreefd naar behoud van een deel van het oude. Dit blijkt b.v. uit de ‘Grondslagen van de Vereeniging van Christenen voor de Hollandsche Volksverhuizing naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika’, die in 1846 werden vastgesteld. In artikel 9 daarvan wordt expliciet vermeld dat niet ieder afzonderlijk land zal aankopen, maar dat de ‘Vereeniging’ dat zal doen, ‘opdat de verstrooiing voorkome en de indringing van vreemden belet worde’. In deze zelfde Grondslagen werd vastgelegd dat er een Christelijk overwicht zou moeten zijn (Van Hinte 1928, I blz. 132-133; 1985 blz. 123-124). Deze Grondslagen waren vastgesteld op een bijeenkomst te Arnhem, waarbij ook Van Raalte en Brummelkamp aanwezig waren. Uit dit stuk is duidelijk dat men zowel verbetering van de economische situatie van verarmde kerkgenoten als ongestoorde uitoefening van godsdienst beoogde. En die mogelijkheid bestond. A. Hartgerink schrijft in 1846 uit Ohio het volgende:

‘Ik zoude de Afgescheidenen in Nederland raden dat, zoo zij geene consciëntie-vrijheid hebben of kunnen bekomen in het onderwijs hunner kinderen, zij zich dan naar dit land begeven, een kolonie vestigen met leeraren, kerken, scholen en alles...’ (Stokvis 1977 blz. 101).

En Arnoldus Hallerdijk schrijft in datzelfde jaar uit Milwaukee:

‘Alle Godsdiensten zijn hier vrij, doch daar zijn veele Godsdiensten, en voor zoover wij hebben bevonden, dat velen ware aanbidders zijn, die nalaten hetgeen achter is, en najagen wat voor is, als ware dienaars van Christus’ (Stokvis 1977 blz. 101).

1.1.5 *Vershil in thuistaal*

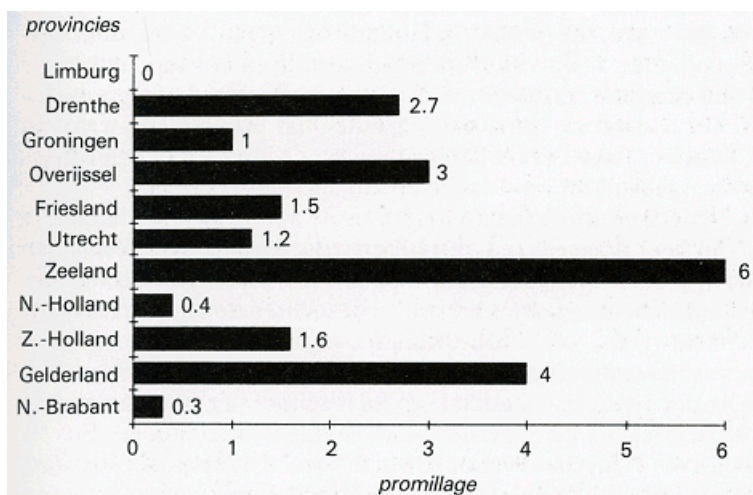
De emigranten vertrokken uit alle provincies van Nederland, de meesten waren plattelanders en zullen òf alleen òf hoofdzakelijk hun streektaal gesproken hebben. Alleen al uit de onderwijssituatie van die jaren kan men vaststellen dat velen weinig of geen ‘Nederlands’ hebben kunnen spreken, schrijven of zelfs lezen. Onder

‘Nederlands’ moet in dit verband verstaan worden de taal volgens de normen van de grammatici, die vooral voor de

schrijftaal gesteld werden, en die van de leidende kringen, die voor de gesproken taal gegolden hebben, maar die we ternauwernood kennen.

Tabel 1.1.5.a: VERDELING VAN LANDVERHUIZERS NAAR PROVINCIE IN 1847 (Stokvis 1977 tabel 1 blz. 5).

<i>Provincie</i>	<i>Aantal landverhuizers in 1847</i>	<i>Aantal inwoners per 1 januari 1847</i>	<i>‰</i>
N.-Brabant	116	403.698	0,3
Gelderland	1.509	373.383	4
Z.-Holland	895	566.257	1,6
N.-Holland	197	468.006	0,4
Zeeland	969	159.443	6
Utrecht	193	154.537	1,2
Friesland	378	247.467	1,5
Overijssel	639	212.538	3
Groningen	200	190.719	1
Drenthe	222	82.667	2,7
Limburg	4	203.508	0
Nederland	5.322	3.062.223	1,7

Grafiek 1.1.5.a: VERDELING VAN LANDVERHUIZERS NAAR PROVINCIE IN 1847.

Op grond van deze gegevens kan men verwachten dat de invloed van de verschillende streektaalen op de taalontwikkeling in Amerika ongelijk geweest is. Maar bij de taalontwikkeling in het nieuwe land hebben nog andere fak-

toren meegespeeld, zoals de schoolopleiding van de emigranten, de motivatie van de sprekers voor handhaving of assimilatie, en ook de onderlinge taalkundige afstand van de dialecten en van deze tot het ‘Nederlands’ van die tijd. Daarmee kwamen veel immigranten slechts zelden in aanraking, maar ze moeten toch in ieder geval de ‘tale Kanaäns’, de taal van preek, psalmen en Bijbel hebben kunnen verstaan.

De taalkundige afstand van de dialecten van Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht tot het Nederlands is kleiner dan die van streektalen van Gelderland, Overijssel, Drenthe, Groningen, Zeeland en Noord-Brabant; de grootste afstand bestaat tussen Nederlands en Fries.

Uit de gepubliceerde memoires blijkt een behoorlijke kennis van het Nederlands bij de schrijvers ervan. Maar de taalpraktijk kon ook heel anders zijn, zoals duidelijk wordt uit het volgende citaat:

‘wanneer mijne geliefde moeder (die niets anders dan plat Zeeuwsch kon spreken) met hare vrome buurvrouw, de vrouw van onze waardige ouderling Krans, in gesprek kwam (die niet anders dan plat boere Drenths geleerd had te spreken) zie, dan zaten zij bij tijden zoo vast in de war, dat ze met weemoed moesten afbreken. En dat was ook vooral het geval met de boere-Friesen. Tusschen beiden zij hier ook opgemerkt, dat die moeilijkheid niet alleen ondervonden werd bij de godsdienstige gesprekken der oude lui, maar evenzeer onder het jeugdige geslacht, hetwelk vooral onder hen het gebruik der engelse taal bespoedigde, want dan kwamen wij allen op een spoor; al was het eerst ook gebrekkig’ (Uit de memoires van Jacob den Herder, Lucas 1955b, I blz. 214).

Dit wordt bevestigd door Vande Kopple (1982 blz. 153) met een citaat van Engbertus van der Veen, die in 1847 in Holland Michigan kwam, daar dialecten uit verschillende delen van Nederland hoorde en bekende dat hij er maar weinig van verstond. Enkele immigranten van de tweede generatie, informanten in het onderzoek van 1966, vertelden dat hun ouders, waarvan de een Fries, de ander respectievelijk Gronings en Zeeuws sprak, het Engels als lingua franca gebruikten, omdat ze elkaar niet verstonden.

Hoewel in Nederland in de eerste helft van de 19e eeuw een duidelijke vooruitgang van het onderwijs te constateren was, zowel in het deelnemen aan het onderwijs als in de resultaten, was het schoolverzuim heel groot. Veel kinderen moesten al jong meewerken en bezochten de school te weinig; soms maar enkele jaren, vaak hoofdzakelijk in de winter, als er minder werk te doen was. Sommige kinderen kwamen uit milieus die zo arm waren, dat ze geen kleren en schoeisel hadden om naar school te gaan; aan andere kinderen werd de toegang geweigerd, omdat ze ongedierte hadden. Pas tegen 1860 begon er in Nederland verandering te komen in het schoolbezoek, maar de bekende wet op de kinderarbeid van Van Houten dateert eerst van 1874.

De onderwijsresultaten bij de kinderen die in 1847 emigreerden kunnen opgemaakt worden uit mededelingen in het onderwijsverslag van 1847. Over Gelderland wordt o.a. het volgende gezegd:

‘De scholen ten plattelande worden over het algemeen niet geregeld genoeg bezocht, om doelmatige ontwikkeling te bezorgen. Men kan aannemen, dat de kinderen slechts gedurende vier maanden de school onafgebroken bezoeken. Zoodra de krachten des lichaams eenigermate zijn toegenomen komt de verstandelijke vorming op den achtergrond te staan’.

En over Drenthe:

‘Eindelijk werkt het ongeregeld schoolgaan en het wegblijven der kinderen van de school gedurende den besten tijd des jaars, om het vee te hoeden, mede zeer nadeelig op het onderwijs’.

Bij hun ouders zal het nog slechter geweest zijn. Van der Palm merkte in het begin van de 19e eeuw eens op:

‘Geen stand in de maatschappij toont zich onverschilliger omtrent het onderwijs der jeugd dan de boerenstand. De geringste dienst die de ouders van hun kinderen trekken kunnen, is groot genoeg om ze de school te laten verzuimen. Ging men het schoolgeld verhoogen, zeker zouden de dorpsscholen spoedig ontvolkt zijn’ (De Bree [1946] blz. 15).

De volgende tabel maakt een vergelijking mogelijk tussen 1825 en 1835.

Tabel 1.1.5.b: LEERLINGEN VAN DE LAGERE SCHOLEN, AANWEZIGEN EN AFWEZIGEN.

<i>Bevolking van Noord-Nederland</i>	<i>Aantal leerlingen der lagere scholen</i>	<i>In percentages van de gehele bevolking</i>	<i>Aantal schoolplichtigenthuisblijvers</i>	<i>Aantal</i>
1825: 2.285.663	246.998	10,8%	380.944	133.946
1835: 2.528.387	304.459	12%	421.398	116.939

(Gegevens en tabel zijn ontleend aan De Bree [1946] blz. 84).

Hoppenbrouwers (1986) geeft meer gegevens en verdere literatuur.

Uit de beschikbare gegevens kan niet meer opgemaakt worden dan dat de meeste emigranten, naar alle waarschijnlijkheid, over een slechts elementaire schoolkennis beschikten en dat ze het Nederlands slecht beheersten. Het is dan ook geen wonder dat de mensen met dezelfde streektalen probeerden bij elkaar te blijven en dat ze zich in herkomstgroepen organiseerden (Zie ook Swieringa 1985 blz. 35-36).

1.1.6 *Samenvatting*

De elementen die invloed gehad hebben op de ontwikkeling van de talige communicatiemiddelen in de Verenigde Staten en die niet van individuele aard zijn, werden hiervoor afzonderlijk en beknopt besproken: de religieu-

ze groepering of wel geloofsinhoud en uitoefening van de godsdienst, de economische situatie, de ontwikkeling, de thuistaal. Deze elementen hangen in meer dan één opzicht samen. Maar het leven van de immigranten werd ook bepaald door hun eigen karakter, hun beroep, de samenstelling van het gezin (leeftijd bij emigreren, aantal en leeftijd van de kinderen, aantal generaties per gezin, enz.).

Het gevolg hiervan is geweest dat elke emigrant en ieder van zijn nakomelingen hun eigen geschiedenis hebben gehad. En daarvan was weer het gevolg dat ieders taalgebruik, zoals dat later werd vastgelegd, eigen verschijnselen vertoonde. Dit verklaart dat het materiaal, dat in 1966 werd verzameld, zich slecht leende voor kwantitatieve vergelijkingen bij een indeling volgens niet-linguïstische variabelen, maar dat in de eerste plaats andere vragen gesteld moesten worden.

1.2 Tussen emigratie en immigratie

De vergelijking van Nederland en Amerika, op basis van brieven en literatuur, viel voor velen ten gunste van het laatste land uit. Menigeen was bereid alles te doorstaan om dat land van belofte te bereiken. Amerika gold in de 19e eeuw als het land van de onbegrensde mogelijkheden, dat echter buiten de wereld scheen te liggen; de reis erheen vergde een vaarwel dat veel had van een sterfbed (Lucas 1955b, II blz. 29). Door de heersende klassen in Europa werden deze ‘onbegrensde’ mogelijkheden echter negatief beoordeeld. Een indruk van de negatieve opvatting geven de brieven van Wormser, samen met andere brieven uitgegeven door Stellingwerff (1975). Maar anderen dachten er positief over; de belangrijkste positieve elementen waren dat er land in overvloed was, dat het land dus goedkoop was, dat er behoefte was aan arbeidskrachten, die daarom goed betaald werden, dat er geen standen waren, weinig belasting en weinig ambtenarij.

Onder ‘alles doorstaan’ viel, naast afscheid nemen van het oude, de reis over de oceaan, waarover niemand zich enige illusie gemaakt zal hebben. Hendrick Barendregt, die in 1846 naar New Orleans reisde, schreef:

‘De zee reis heeft veel in, nimmer had ik kunnen denken dat zoo een groot schip zoo verschrikkelijk door de golven geslingerd kon worden. Menigmaal is het gebeurd, dat ik geen kans zach om zonder te vallen van de eene plaats tot de ander over te steken op een afstand van 4 a 5 voet. Buitengewoon heeft de Heere mijn gesterkt, van 180 passagiers zijn er mogelijk 10 die niet zeeziek geweest hebben, waarvan ik nog het beste present ben gebleven. Opeens gebeurde het dat er een golf door het groot luik sloeg, ik doornat en mijn vrouw die reeds op bed lag stortte ook tegelijk onder. Hoewel ik in alles zeer bestendig bleef, dacht ik toen onder het water te moeten beswijken, doch de Heere schikte alles na dien ten besten. Op de zee hebben wij niets bijzonders vernomen, 8 vrouwen hebben onder de weg gebaar, zonder hulp van eenig vroeddocter of vrouw. 2 kinderen

daarvan zijn overleden, met nog 2 andere kinderen en een oude vrouw, dus 5 overledenen' (Brinks 1978 blz. 12).

Jaren later was het niet beter. W.H. de Lange uit Deventer schrijft in 1873:

'Het voedsel was zeer slecht. 12 dagen hebben wij beschimmeld brood gehad en in de maand july kregen we slechte aardappelen met zuurkool of erwtensoep, beide met bedorven Amerikaans spek. Hierbij kwam dat mij een pak goed in Rotterdam ontstolen was, waarin al onze levensmiddelen en andere artikelen waren, die we eerst misten bij het afvaren, zodat er geen gelegenheid meer was om nog wat te kopen, derhalve hebben wij volkomen armoede geleden, dus met recht door een zuren appel moeten bijten om bij een zoeten te komen' (Brinks 1978 blz. 17).

Van Hinte vat de ellende van de reis samen in een enkele alinea die boekdelen spreekt:

'Wanneer men thans nog leest van de afpersingen waaraan de landverhuizers waren blootgesteld zoowel van de zijde der cargadoors en reeders, als van den kapitein en bemanning, hoe zij als vee werden geborgen en behandeld, weken lang leefden in veel te kleine ruimten, waar zelfs behoorlijke slaappleatsen ontbraken, hoe zij gebrek leden door de door tegenwind te langen duur der reis, hoe daardoor allerlei ziekten uitbraken en ten slotte velen bezweken, dan vraagt men zich af, hoe dat alles mogelijk is geweest' (1928, I blz. 110; 1985 blz. 103).

Ondanks dit alles gingen er honderden en duizenden. Ze trotseerden het verlies van wat vertrouwd was, ze trotseerden de gevaren en verschrikkingen van de overtocht; het beloofde land aan de overzijde van de oceaan moet bij vergelijking ver uitgestoken hebben boven de realiteit van het eigen vaderland.

Wat namen ze mee? Vrijwel geen materiëel bezit; wat ze bezaten aan huisraad moesten ze verkopen, zowel omdat ze het niet mee konden nemen als omdat ze het geld dat de verkoop opbracht nodig hadden voor hun overtocht. Ze namen wat kleren en gereedschappen mee en wat eten voor onderweg. Maar velen namen ook hun geloof mee, hun overtuiging dat dit het goede geloof was, verder meestal hun gezin en soms nog andere familieleden. Ze waren er dus zeker van dat ze hun familieleven in het nieuwe land zouden kunnen voortzetten zoals ze dat in Nederland gewend waren. En over de taal die ze daar zouden gebruiken, hebben ze waarschijnlijk niet nagedacht. Velen waren nooit verder geweest dan hun eigen streek, waar ieder hun streektaal verstond. De eigen streek was een gebiedje met een middellijn van 8 à 10 kilometer in de tijd dat men liep om zich te verplaatsen, en reizen, per trekschuit of paard en wagen, iets heel bijzonder was (Goeman 1984 blz. 12). Dat ze elkaar niet zouden kunnen verstaan is waarschijnlijk nooit bij de landverhuizers opgekomen, in ieder geval was dit probleem onbelangrijk vergeleken bij de vele andere. In de berichten over de reis komt nooit tot uiting dat er een taalprobleem geweest is. Maar toen ze eenmaal in de nieuwe wereld waren, bleek het wel, zoals uit het citaat van Jacob den Herder (zie 1.1.5) duidelijk geworden zal zijn.

Hebben de emigranten iets geweten van de ervaringen van de eerste landverhuizers? Zonder twijfel wel; er zijn voldoende verhalen over de moeilijke omstandigheden van de reis in brieven bewaard, brieven die verstuurd werden aan familie en vrienden en die ook aangekomen zijn. En dat zijn geen klaagliederen, waarbij men kan denken dat er overdreven werd. Er worden feiten genoemd. Dat men zich hierdoor niet heeft laten weerhouden van de emigratie zal wel vooral verklaard moeten worden uit het feit dat de mensen de situatie in Nederland als zo beangstigend ervoeren, dat ze graag bereid waren een paar weken ellende te doorstaan om meer zekerheid te krijgen.

Er zijn meer verhalen over de ellende van de reis dan over de moeilijkheden na aankomst in Amerika. A.N. Wormser, die in zijn brieven lange reisbeschrijvingen stuurde aan zijn broer, geeft daarvoor deze verklaring:

‘...de gedachte die men zich van Amerika in Holland vormt is hemelsbreed verschillend van het geen werkelijk is, van daar dat van de 100 Landverhuizers 99 zich in hun schoone verwachtingen bedrogen vinden, velen zouden terug keeren, doch de eene heeft geen geld, een tweede schaamt zich van terug te gaan, en een derde ziet op tegen de moeilijke reize om die weder op nieuw te maken. Zelfs de Overijsselsche boeren die gewoon zijn zich in hun drek te wentelen valt het tegen, wij redeneeren te veel uit een Hollandsch oogpunt’ (Stellingwerff 1975 blz. 160).

Wormser was niet alleen Hollander, maar ook een welgestelde stedeling, hij was in Amsterdam geboren en woonde daar totdat hij emigreerde. Hij ging in 1848, maar keerde het volgende jaar al weer naar Nederland terug. Op 20 februari 1849 schrijft hij aan zijn broer dat deze maar geen ruchtbaarheid aan zijn brieven moet geven, want ‘dan zouden wij maar in een ootje loopen’. En even verder in dezelfde brief wordt duidelijk hoe teleurstellend zijn verblijf in Amerika is geweest:

‘...ik moet u nog altijd toeroepen, kom niet.... Ik ben op het oogenblik van een ordentelijk gezeten burger, nog minder dan sjouwerman geworden. Sommige mensen zullen dat aan onzen eigen dwaasheid toeschrijven, en misschien hebben zij geen ongelijk. Wij stelden meer vertrouwen in onze vrienden dan zij verdienden. Ik wil juist allen niet van misleiding beschuldigen. Ik geloof dat er ook zijn die het uit onkunde gedaan hebben, want hoevele menschen worden er niet gevonden die schier geen oordeel of kunde bezitten, en zelfs de dieren in domheid niets toegeven. Doch de meeste brieven worden geschreven om familie en vrienden te misleiden om hun naar herwaarts heen te lokken’ (Stellingwerff 1975 blz 206).

Misschien had Wormser ten dele gelijk; hij was in Nederland het leven niet gewend dat hij in Amerika moest leiden; lichamelijk was hij er waarschijnlijk niet tegen opgewassen. Velen die het in Nederland slecht was gegaan, bereikten met hard werken en vele ontberingen enige welvaart en aan vele anderen lukte het niet. Maar hoevelen van hen hebben kunnen schrijven? Er was zoveel voor nodig: de vaardigheid zelf, en dan nog geld voor schrijfbehoeften en porto. Dit zijn in het midden van de vorige eeuw groter barrières geweest dan we ons nu kunnen voorstellen. En sommigen die wel schre-

ven, waren zo veel van hun Nederlands vergeten, dat hun brieven verkeerd begrepen werden. Een voorbeeld ervan is de volgende brief van N. Wijfel, die in 1855 was geëmigreerd:

‘Waarde Ouders,
De tijd zal u lang gevallen zijn, voor gij deze brief ontvingt. Het is echter niet mijne schuld maar ik was wezenlijk te bissie. Ik zou U indied reeds vroeger geschreven hebben, maar ik trevelle reeds twee jaren in het land rond en peddel. Ik heb een goede stok voorhanden en maak geld. Ik heb reeds zooveel geld gemaakt dat ik een lotje met een liesje genomen heb waarop ik aanstaande voorjaar en frem huis zal bouwen’.

De arme ouders hebben hieruit opgemaakt dat hij bedelend door het land trok, met een stok gewapend, en dat hij twee vrouwen had, ondanks het feit dat zijn eigen Anna op hem zat te wachten (Lucas 1955a blz. 587).

Pas bij de herdenking van de vestiging, jaren later, werden de herinneringen, de goede en de kwade, opgeschreven. Van de kwade herinneringen van de begintijd had men afstand kunnen nemen door de positieverbetering. Die herinneringen zouden indertijd wel afschrikwekkend gewerkt hebben. Egbert Frederiks schrijft in 1881 over de slechte en vochtige zomer van 1847, toen men ziek was door de slechte omstandigheden, er geen dokter was, geen hulp en geen verzorging.

‘Maar zijn we dan daarom hier gebracht, om in deze woestijn te sterven, waren dan in het oude vaderland geen kerkhoven? Ach! waren we er toch maar gebleven! De sterfte was groot, de begrafenis kon soms niet eens welvoeglijk geschieden. Er zijn ouders geweest, die hunne kinderen eigenhandig hebben moeten begraven’ (Lucas 1955b, I blz. 60).

Dit zou menigeen die wilde emigreren wel hebben doen aarzelen. En er is nog een andere reden die doet vermoeden, dat Wormser meer gelijk had dan uit de schriftelijke bronnen blijkt. Toen wij namelijk bij ons onderzoek vroegen naar verhalen van ouders en grootouders over het leven in de kolonies in de eerste tijd na aankomst, bleek dat maar weinigen van onze proefpersonen dergelijke verhalen gehoord hadden. Er zijn veel redenen om verhalen over ellende niet aan de eigen kinderen en kleinkinderen te vertellen, als die ellende overwonnen is. Even opvallend was echter, dat juist de nakomelingen van de immigranten uit het midden van de vorige eeuw zich Nederland voorstelden als een armzalig, bijna achterlijk land. Dit moet een indruk zijn die vroeger is ingeprent en die nooit gekorrigeerd is geworden.

Hoe de verhoudingen tussen teleurgestelden en geslaagden hebben gelegen, is niet meer na te gaan. Ook onder latere immigranten komen beide soorten voor. Maar het staat vast dat honderden en duizenden de reis aanvaard hebben en in ieder geval een beter leven kregen dan ze in Nederland gewend waren. En zij hebben allen geweten hoe moeilijk de reis was, want de berichten daarover zijn maar heel zelden gunstig.

1.3 De nederzettingen tussen 1847 en 1897

De elementen die in 1.1.1 tot 1.1.5 genoemd zijn, hebben mede invloed gehad op taalverlies, taalbehoud, taalbederf en diglossie; ze hebben zo samengewerkt dat het niet mogelijk is de uitwerking van elk element afzonderlijk te herkennen. Bij elk element is sprake van een meer of minder, van een zwaarder accent hier, een lichter daar. Het beeld van de taalontwikkeling wordt als gevolg van individuele verschillen nog meer gecompliceerd (zie 1.1.6). De nadruk moet daarbij gelegd worden op de thuistaal, en ook die is sterk individueel bepaald, maar bovendien in hoge mate afhankelijk van de gezinssamenstelling. Tegen de oudste generatie, de eerste-generatie-emigranten, bleven de gezinsleden vaak de oorspronkelijke thuistaal spreken. Vooral als deze oud werden, als dus een gezin uit drie of soms wel vier generaties bestond, kwam dit vaak aan de oorspronkelijke thuistaal ten goede. Belangrijk hiervoor is ook de thuistaal van echtelieden; als de thuistaal van een van beiden Engels was, werd snel overgegaan op deze taal van het nieuwe land. En kinderloosheid was vaak een verschijnsel dat de thuistaal beschermde; zodra het eerste kind naar school ging en daar dus Engels leerde, gingen de ouders meestal op deze taal over. Ze leerden het van hun kind of ze gingen met het kind mee om het niet in verwarring te brengen. Deze elementen worden verder uitgewerkt in hoofdstuk 4; in de hier volgende paragrafen wordt eerst een algemene indruk gegeven van de belangrijkste elementen die van invloed geweest zijn op de taalontwikkeling en de taalverschijnselen in de eerste halve eeuw. Deze elementen zijn het samenwonen in groepen van dezelfde herkomst, de religieuze groepering, de economische situatie, het onderwijs en de amerikanisering.

Deze onderwerpen zijn in de literatuur uitvoerig behandeld, met name in Van Hinte (1928; 1985). Tussen de drie belangrijkste vestigingen uit het midden van de 19e eeuw zijn verschillen ontstaan, die in de loop der jaren verzwakt zijn, maar die ook nu nog zijn op te merken (zie 1.1.1-1.1.5).

Het karakter van de vestigingen in Michigan werd bepaald door het feit dat het merendeel van de kolonisten bestond uit Afgescheidenen en Hervormden die zich bij hen hadden aangesloten; velen kwamen van de noordoostelijke provincies in Nederland, vooral van de zandgronden. Ze hoorden tot de economisch zwakkere groepen en hadden weinig belangstelling voor onderwijs. Deze zwakke belangstelling is heel goed te verklaren uit het verleden in het vaderland.

De vestigingen in Iowa onderscheidden zich van die in Michigan vooral door de grotere ontwikkeling van de immigranten en de betere economische situatie. De immigranten kwamen voor een deel uit het middenwesten van Nederland. De belangstelling voor onderwijs was ook hier niet groot, de amerikanisering verliep er iets sneller dan in Michigan, doordat men zich minder isoleerde van medeburgers van andere herkomst. Volgens Van Hinte (1928, I blz. 304/305; 1985 blz. 287-288) had men in Iowa meer belangstelling voor aardse zaken en men was er verdraagzamer; Mulder noemde het 'more secular' (zie 1.1.3).

*De schutterskoning van 1965.
Hollandtown Wisc.*

De Rooms-Katholieke vestigingen in Wisconsin waren vooral anders door het verschil in geloofsrichting. De economische positie was zwak; de immigranten waren voor het merendeel ambachtslieden en boeren, en onder hen was het hoogste percentage mingevoeden, nl. 69% (Stokvis 1985 blz. 80). Hier bestonden vanaf het begin parochiescholen, niet voor de handhaving van het Nederlands karakter, maar voor de godsdienst. De Amerikaanse districtsscholen waren protestants van karakter, de immigranten waren dus wel verplicht hun eigen scholen te stichten. Deze waren erg internationaal, omdat in de vestigingen naast Nederlanders ook Ieren, Fransen en Duitsers woonden. Pater Van den Broek preekte zowel in het Engels, Frans en Duits als in het Nederlands. Door deze internationale samenstelling verliep de amerikanisering hier vrij snel. In deze omgeving was alleen het dorp Hollandtown helemaal Nederlands (Lucas 1955a blz. 220).

In Amerika is de religieuze groepering veel belangrijker geweest voor het groepsbesef dan het gemeenschappelijke vaderland.

‘It is a curious fact that the Hollanders in this country do not feel drawn to each other as Dutchmen, but only as members of the same denomination. The bond between them is not the common fatherland, but the language in which they pray to God’ (Barnouw 1969 blz. 93). (Het is een merkwaardig verschijnsel dat de Nederlanders in dit land zich niet tot elkaar aangetrokken voelen als Nederlanders, maar alleen als leden van dezelfde religieuze groepering. De band tussen hen wordt niet gevormd door het gemeenschappelijke vaderland, maar door de taal waarin ze tot God bidden).

1.3.1 *Groei in de tweede helft van de 19e eeuw*

De ontwikkeling van de vestigingen in de tweede helft van de 19e eeuw was ten dele een geleidelijke uitbouw van wat de eerste groepen tot stand hadden gebracht. Toen de emigratiestroom eenmaal op gang gekomen was ging deze door, sterker wordend in tijden van crisis, afnemend in de jaren dat het in Europa beter ging. De motieven voor emigratie waren nog wel hereniging met reeds eerder geëmigreerde familieleden, maar ze waren hoofdzakelijk toch van economische aard. Er gingen er veel meer, de aantallen namen toe. Daarvoor was meer dan één reden.

- Er waren al veel familieleden en kennissen geëmigreerd die hun verwanten in Amerika gastvrij ontvingen. Er waren in het nieuwe land verenigingen gesticht die geld bijeenbrachten om te ondersteunen bij overtocht en vestiging. De belangrijkste ervan was door Ds. Wyckoff in Albany gesticht (DeJong 1975 blz. 136).

- Ondanks de verbeterde toestanden in Europa bleven de brieven van emigranten nog steeds velen doen besluiten hen te volgen.

- De enorme bevolkingsaanwas in Europa bracht de verbetering van de economische toestand, als gevolg van de groei van handel en nijverheid, uitbreiding van het spoorwegnet en verbetering van waterwegen, weer in gevaar.

- De overtocht was veel geriefelijker en korter geworden; in de laatste decennia van de 19e eeuw duurde deze maar ongeveer 10 dagen. Door de grote concurrentie tussen de stoombootmaatschappijen in Europa en tussen de spoorwegmaatschappijen in Amerika was de overtocht ook veel goedkoper geworden. Het was in het voordeel van de stoombootmaatschappijen zo veel mogelijk emigranten te vervoeren; bij hun werving van passagiers gingen ze vaak allesbehalve scrupuleus te werk. Van Hinte spreekt zelfs van ‘mensenhandel’ (1928, II blz. 151; 1985 blz. 601). Meer dan één Westeuropees land gebruikte namelijk deze mogelijkheid om zijn paupers kwijt te raken, totdat Amerika, eerst in 1882 en vervolgens in 1889, de immigratiebepalingen verscherpte om een einde te maken aan de stroom van ongewenste vreemdelingen.

We weten tegenwoordig veel meer over de aantallen immigranten en van hun omstandigheden (Voor een overzicht ervan verwijzen we naar Stokvis 1985; Swierenga 1985).

Deze latere immigratie heeft het karakter van de Nederlandse vestigingen in Amerika vanzelfsprekend beïnvloed en de werking van de eerder genoemde factoren gewijzigd. Doordat economische motieven hoofdzaak werden, kwamen de ideële en religieuze elementen op de achtergrond. Toen de weg eenmaal gebaad was, vertrokken vaker individuele emigranten of kleine groepen uit Nederland, die zich niet aansloten bij de vroegere immigranten, maar na aankomst in Amerika hun eigen weg zochten en vaak vonden.

Na 1893 neemt de emigrantenstroom af. Het bebouwbare land in Amerika is op, de omvang van de landbouwbedrijven wordt kleiner, omdat verdere uitbreiding onmogelijk is. De Amerikaanse arbeiders die ook om deze reden niet meer naar het westen konden uitwijken, zien de immigranten meer en meer als concurrenten. Ondanks of misschien juist door deze voortdurende toevloed van nieuwe immigranten begint de band met het vaderland te knellen. Immigranten van de eerste generatie hebben ouders, broers, zusters en andere familieleden en vrienden achtergelaten; ook als ze geen positieve gevoelens voor het vaderland zelf meer hadden, waren die gevoelens er meestal wel voor hen die achtergebleven waren. Ze werden voortdurend aan hun herkomst herinnerd door de taal die de nieuwaangekomenen spraken, door de verhalen over het vaderland; en in hun eigen omgeving werd de band stevig vastgehouden door het taalgebruik in de kerk, met medeïmmigranten enz. Hun kinderen leerden Engels, maar hadden weinig moeite met het Nederlands doordat de thuistaal, in veel gevallen een dialect van Nederlandse bodem, zich geleidelijk aan ontwikkelde in de richting van een algemener Nederlands, ter onderlinge communicatie. De derde generatie had het moeilijker. Deze kinderen spraken Engels op school en met vrienden en vriendinnen van andere herkomst, ze begrepen de taal van hun ouders en grootouders onvoldoende. Maar erger was waarschijnlijk dat ze geen enkele binding meer hadden met dat land van hun ouders, waarover ze in de regel weinig goeds gehoord zullen hebben. Alleen degenen die onaangename herinneringen hadden, waren immers weggegaan. Het is te begrijpen dat ze het land van hun ouders en grootouders veel heftiger afwezen dan ze gedaan zouden hebben als hun oudere familieleden meer bereid geweest waren zich in de nieuwe maatschappij te integreren. Vooral deze derde generatie was zonder thuis. Ze wilden Amerikanen zijn, maar ze waren het niet. Ze moesten mee naar de ‘Hollandse kerk’, waar ze niets van de preek verstonden. Hun ouders en grootouders praatten een taal waar ze weinig of niets van begrepen en ze voelden zich buitengesloten. De kerkelijke bepalingen verboden ze allerlei vertier waaraan hun Amerikaanse vrienden deel hadden. Enz.

Volgens Mulder (1947 blz. 268/269) hebben de kinderen van de immigranten neergekeken op de taal die hun ouders gebruikten. Dat is heel goed

mogelijk, want weinigen zullen Nederlands gesproken hebben, het Nederlands dat als taal van kerk en school zeker een hogere status had dan de streektalen. Daarbij kwam de noodzaak van een algemeen communicatie-middel, waarvoor wel het Nederlands, maar geen enkele streektaal bruikbaar was. Maar Mulder vertelt ook dat de sprekers van de verschillende dialecten de spot dreven met elkaars taal, dat Groningers en Gelderlanders elkaar uitjouwden. Noch in de literatuur, noch in de gesprekken die we in de Verenigde Staten gevoerd hebben met nakomelingen die Nederlands, Fries of een dialect spraken, wordt dit vermeld. Geen van onze informanten heeft verteld dat hij of zij op school door de medeleerlingen bespot werd om zijn dialect. Dat is echter geen reden om te twijfelen aan de juistheid van Mulder's mededeling; hetzelfde gebeurde ook in Nederland in de vorige eeuw en het gebeurt nog steeds.

1.3.2 *Ontwikkeling en onderwijs*

De geschiedenis van de taalpolitiek, vooral in de eerste halve eeuw, maar ook later, is zo belangrijk geweest voor de ontwikkeling van het taalgebruik onder de immigranten, dat deze in een afzonderlijk hoofdstuk behandeld zal worden. We noemen dit nu, in deze tijd, taalpolitiek, maar wat er, vooral in de eerste decennia gebeurde in kerk en school met de talige communicatiemiddelen, was eerder een toevallig gevolg van op elkaar inwerkende krachten dan van bewust richting-kiezen. Er waren leiders die het belang van goed onderwijs, ook in de taal van het nieuwe land, inzagen, vooral met het oog op de noodzakelijke integratie, maar de meerderheid van de immigranten had er geen belangstelling voor. Vooral in de eerste zware jaren hadden hun kinderen wel wat beters te doen dan op de schoolbanken zitten, meenden ze.

De belangstelling voor kranten was in het nieuwe land even gering als die in het vaderland geweest was. Het wantrouwen dat men daar aan de dag had gelegd voor de informatie van de pers, die als officiële informatie werd beschouwd, bleef in het nieuwe land nawerken. Maar we moeten ook niet vergeten dat maar bitter weinig mensen in die tijd goed genoeg konden lezen. En ook hadden maar weinig mensen voldoende geld om zich de weelde van een abonnement te kunnen permitteren.

Het woord taalpolitiek is het meest van toepassing op het belangrijkste element in de taalontwikkeling, het taalgebruik in kerk en godsdienstonderwijs. In tegenstelling tot het taalgebruik in de gezinnen, was de daar gebruikte taal het officiële middel tot contact; de emoties achter de strijd om en tegen het Nederlands zijn te vergelijken met die van onze tijd: gevoelens van eigenwaarde en eigen identiteit.

1.3.3 *De taal in deze periode*

Toen er in 1897 plannen gemaakt werden voor het halve-eeuwfeest van de immigratie, stelden de organisatoren vast dat veel kolonisten hun eigen identiteit hadden gehandhaafd en trekken uit het vaderland behouden hadden, terwijl ze toch volledig geïntegreerd waren in het Amerikaanse leven. Rieks Bouws, die in 1881 zijn herinneringen opschreef, geeft daarvan een levendig beeld; in enkele bladzijden is zowel de noodzaak tot integratie als de behoefte aan het terugvallen op de oude waarden zo beschreven dat daardoor veel duidelijk wordt van de latere ontwikkeling:

‘Nadat we te Allegan den eersten nacht bij vrienden overgebleven waren, vervolgden we den volgenden dag onze reis, want wellicht moesten we nog tien, twintig, ja dertig mijlen verder eer wij hopen konden te slagen een dienst te krijgen. Dat was waarlijk een moeilijke tocht. Niemand van ons verstond iets van de taal die hier werd gesproken. Alleen konden we door het vertoonen van het adres op een brief en met bijvoeging: ‘Road Kalamazoo?’ naar den weg vragen, en verstonden dan het Amerikaanse ‘Yes’ of ‘No’, om te weten of wij nog in de rechte koers liepen, doch wij hielden moed en werkelijk ging het alles goed. De Heere heeft kennelijk voor ons gezorgd en door ons, voor onze ouders, die wij al spoedig tot grooten steun mochten wezen. Mij gelukte het eenen dienst te krijgen, een ander wat verder op naar Kalamazoo, een ander in de omstreken dier plaats, een der meisjes in Kalamazoo zelf, en weldra waren wij allen geplaatst, de eene hier, de andere daar, mijlen van elkander, allen bij Amerikanen, zoodat wij geen enkel Hollandsch woord meer hoorden. Wat die menschen met elkaar spraken daar verstonden wij niets van, en als zij dan tot ons spraken, begrepen wij het evenmin en konden geen antwoord teruggeven. Gij kunt begrijpen welk een leven dat in den beginne voor ons was en welk een harde leerschool wij door moesten. Men moest ons alles met wijzen en voordoen verduiden, maar de menschen waren geschikt. Zij deden dit gaarne en hielpen ons voort zooveel zij konden. Spoedig leerden wij eenige Engelsche woorden uit het dagelijksch gebruik spreken, en de namen der dingen kennen die dagelijksch voorkwamen, zoodat het bij het werk al spoedig begon te gaan. Maar toch daar wij tot een voortdurend zwijgen veroordeeld waren, dewijl wij wisten dat men ons niet verstaan kon, o!, dat was een penitentie! Welk een vreugde en welk een genot als het ons trof dat wij eenen Hollandschen jongen ontmoetten, zooals soms gebeurde dat iemand dien weg langs kwam, of als wij Zondags eens met twee of meer bij elkander konden komen... Als men zoo een week of zes of acht had doorgeworsteld, begon men, ook al naardat men vatbaar was, het wat gemakkelijker te krijgen met de taal en wat te gewennen aan het volk en dien toestand. Na dus, vier, vijf of zes maanden gediend te hebben, ging men dan wel eens weer naar huis om zijn ouders eens een bezoek te brengen... Na eenige dagen of weken te huis vertoefd te hebben, namen wij opnieuw onze nu weer wat verstellde klee-

bundels aan den stok en gingen weer denzelfden weg op, doch niet altijd weer naar denzelfden plaats... Zoo hebben wij dat 4 à 5 jaar volgehouden, dat wij meest onder de Amerikanen dienstbaar waren.

In dien tijd was het in de kolonie ook vrij wat veranderd en verbeterd, zoodat onze ouders ons niet meer missen konden. Elk had er zich op toegelegd om een eigen erf te krijgen en had daarvan zooveel gekapt en geschoond als hij kon, zoodat er al mooie plaatsen begonnen te komen. Men was reeds begonnen ossen aan te schaffen om mede te werken in het bosch, om het hout bij elkaar te krijgen, enz., alsook om te ploegen. Doch daar onze ossen een Amerikaansche opvoeding en dressuur hadden gehad, konden er onze ouders niets mede uitrichten, omdat de dieren, hoe geschikt en gewillig ook, hen niet konden verstaan, zie, daarom ook werd het behoefte, dat wij te huis kwamen om met de ossen te werken... Dit verkeer in den vreemde begreep men nuttig, ja, noodig te zijn, niet alleen om ossen te leeren mennen, maar vooral om in het maatschappelijk leven mede voort te kunnen. Vele jonge menschen gingen dan ook, ter plaatse waar zij dienden, de scholen bezoeken en oefenden zich zoodanig in de Engelsche taal, dat zij zich in alle goede zaken goed konden redden en maar weinigen van onze tegenwoordige jeugd met velen van die ouden kunnen meten' (Lucas 1955b, I blz. 102-104).

Het taalprobleem wordt door veel schrijvers telkens weer op andere wijze aangeroerd. Arend Jan Brusse, die in 1846 van Arnhem naar Milwaukee was geëmigreerd, schreef later zijn herinneringen op in het Engels: 'There we were, strangers in a strange land; we understood nobody, and nobody understood us' (Daar waren we, vreemdelingen in een vreemd land; we verstonden niemand en niemand verstond ons) (Lucas 1955b, I blz. 46). Gelukkig kon hij zich een beetje met Duits redden en kwam zo waar hij wilde wezen. En Egbert Frederiks, die in 1846 met Van Raalte uit Noord-Barge in Drenthe emigreerde, herinnert zich in 1881 dat de kleding van hun groep veel bekijks trok.

'Gelukkig konden we niet verstaan wat men al van ons zeide, maar ongelukkig konden wij ons niet doen verstaan om iets te koopen, zoodat het groote moeite baarde met alles klaar te komen' (Lucas 1955b, I blz. 56).

Het is geen wonder dat men door deze ervaringen beseftte, dat het zaak was zo spoedig mogelijk Engels te leren. Hendrik Barendregt, die in 1846 emigreerde om poolshoogte te nemen, schreef uit St. Louis, onderweg naar Pella, een brief aan Scholte, waarin hij hierop de aandacht vestigt:

'Die goed Engelsch kan, bezit eenen rijkdom, wanneer hij uit Holland naar hier overkomt, ik kan dus een ieder niet genoeg aanraden om toch de Engelsche taal te leeren' (Lucas 1955b, II blz. 40).

Een aantal immigranten moet zich deze waarschuwingen ter harte genomen hebben. Abraham Stegeman die in 1857 in Nieuw-Groningen geboren werd en in 1883 als predikant werd beroepen, schrijft in 1897:

‘Eene bijzonderheid dient hier aangemerkt te worden, n.l. dat er een zeer nauwkeurig geschreven kontrakt gemaakt werd tusschen de Board en de

aannemers. Men wist reeds toen, in het jaar 1853, op wettige wijze en in de Engelsche taal zaken te doen' (Lucas 1955b, I blz. 155).

Het is opvallend, vooral in de door Lucas gepubliceerde herinneringen en brieven, dat het aantal woorden dat aan het Engels ontleend is, zo klein is. Uit de herinneringen van de immigranten die aan het einde van de vorige eeuw terugkeken op het verleden, blijkt duidelijk dat zich geleidelijk aan een vorm van diglossie ontwikkelde. Het hiervoor gegeven citaat is daarvan een eerste aanwijzing. Het Engels werd de taal van het contact met vreemdelingen, de streektaal was thuistaal, de kerktal werd gebruikt voor zaken die de godsdienst betroffen. Maar welke taal diende als communicatiemiddel tussen immigranten uit verschillende delen van Nederland? Uit het citaat van Den Herder (1.1.5) is duidelijk dat velen elkaar niet konden verstaan en er kan ook uit opgemaakt worden dat het Engels soms als lingua franca tussen Nederlanders fungeerde. In de eerste jaren na de immigratie was dat waarschijnlijk ternauwernood nodig, omdat men zich vestigde in groepen uit dezelfde streek in Nederland en de dorpen daarnaar ook vernoemde. Ds. Van der Meulen stichtte met de Zeeuwen die met hem geïmmigreerd waren het dorp Zeeland, Ds. Bolks uit Overijssel stichtte Overisel. Andere homogene vestigingen waren Drenthe en Vriesland; in Graafschap woonden immigranten uit de Graafschap Bentheim. De Groningers vestigden zich in Muskegon en ook in Grand Rapids woonden ze nog in het einde van de 19e eeuw bij elkaar (Lucas 1955a blz. 271/272). In Wisconsin woon-

Plaatsnaambord Overisel Mich.

Plaatsnaambord Friesland Wisc.

den immigranten uit dezelfde streek in Nederland eveneens bij elkaar; in Alto hadden zich hoofdzakelijk Gelderlanders gevestigd, in Friesland Friezen. Hier sprak vrijwel iedereen in 1928 nog Fries, naast Nederlands. In 1945 was het Nederlands er verdwenen, het Fries had zich als thuistaal nog kunnen handhaven (Lucas 1955a blz. 591). In de nederzettingen in Wisconsin en Iowa bleef dat streekkarakter nog lang overheersen, in het dicht bevolkte Michigan, waar de dorpen Holland en Zeeland uitgroeiden tot steden, veroorzaakten verhuizingen en huwelijken een sterkere vermenging van verschillende streken, ook al bleef er een voorkeur voor eigen identiteit. Doordat men probeerde zich in taal aan elkaar aan te passen ontstonden varianten van Nederlands, met verschillende regionale kleuren, afhankelijk van de herkomst van de spreker.

Bij deze groei naar elkaar toe heeft de kerk een belangrijke rol gespeeld.

Ondanks het feit dat de classis van Holland in Michigan zich vrij spoedig na de vestiging aansloot bij de Reformed Church van Amerika, bleef deze los van de Engelssprekende classis in Michigan die in 1841 was ingesteld. Deze aansluiting bij de Reformed Church heeft zowel de integratie als de handhaving van eigen Nederlands karakter bevorderd. Voor de ontwikkeling van het Nederlands is het onderwijs, zoals dat van de kerk uitging, bijzonder belangrijk geweest, voor de handhaving ervan vooral het behoud van het Nederlands als taal van kerk en Bijbel.

1.4 De twintigste eeuw

Hoewel het begin van het laatste decennium van de negentiende eeuw als een keerpunt beschouwd kan worden, als gevolg van het opraken van de grond en de ontwikkeling van Amerika tot een industriestaat, hadden de veranderingen toch een geleidelijk karakter doordat de immigratie doorging. In de jaren 1903 tot 1914 was er zelfs nog een immigratiegolf (Stokvis 1985 blz. 79). Aan de immigratie werden pas echte beperkingen gesteld in en na de eerste wereldoorlog, in 1917, 1921 en 1924.

1.4.1 Oorzaken en gevolgen van snellere amerikanisering

In deze oorlog nam het nationalisme in Amerika sterk toe en de tegenstelling tussen autochtonen en vreemdelingen werd merkbaar. Niet alleen in Duitsland beschouwde men het Nederlands als een Duits dialect, ook in Amerika was dat het geval; dat is voorstelbaar als men bedenkt dat de immigranten uit het oosten van Nederland vrijwel dezelfde dialecten spraken als de Bentheimers en andere Duitse immigranten die uit het gebied ten oosten van de Nederlandse grens afkomstig waren. Maar ook voor het Nederlands en de in Nederland westelijker gesproken dialecten bleek dat oude misverstand nog steeds te bestaan; sommige Duitsers geloven het zelfs nu nog, meer dan een halve eeuw later. Het gevolg van deze gelijkstelling van Nederlands en Duits was dat in Iowa een tijd lang in de kerk wel Nederlands gebruikt mocht worden, maar alleen samen met een vertaling in het Engels.

Een andere oorzaak voor het zichtbaar worden van die tegenstelling was dat veel immigranten welvarender geworden waren dan hun Amerikaanse burenen. De tegenstelling openbaarde zich vooral in Iowa waar de zeer welvarende boeren van Nederlandse origine land kochten, vaak tegen hoge prijs, van Amerikaanse burenen, die dan naar elders verhuisden. Zowel in de omgeving van Pella als in Sioux County bezaten de Nederlanders grote stukken aaneengesloten land, door aankoop van Amerikanen en door penetratie in andere immigrantengroepen van Europese herkomst. In 1909 werd in een krant, die in Des Moines Iowa verscheen, een artikel afgedrukt met de volgende kop: 'Hollanders are the Boys. They buy up overflow Land and are getting rich'. In het artikel werd vermeld dat de boeren van Nederlandse ori-

gine jaarlijks duizenden acres grond kochten, ook minder goede grond vruchtbaar maakten en nooit weer verkochten (Van Hinte 1928, II blz. 321; 1985 blz. 753). In de oorlog werden de prijs van de grond en dus ook de huurprijzen zo hoog, dat menigeen gedwongen werd zijn land te verkopen en een ander middel van bestaan te zoeken. Dat betekende veelal naar de stad verhuizen om te proberen er als arbeider of middenstander zijn bestaan te vinden. Maar daar waren de lonen gedaald en het aantal beschikbare arbeidsplaatsen was er sterk verminderd.

Hier in Iowa ontstonden toen ook wrijvingen tussen Amerikanen en immigranten van Nederlandse herkomst; voor zover bekend niet tussen immigrantengroepen onderling. Aanvankelijk waren de Nederlanders Duitsgezind en ze beschouwden zichzelf vaak niet als Amerikanen. Dit veroorzaakte een vreemdelingenhaat die door de afgunst op de grotere welvaart werd versterkt. Of de vreemdelingenhaat of de afgunst primair was, is niet uit te maken, maar het is waarschijnlijk dat de eerste er niet geweest zou zijn zonder de tweede. De al aanwezige afgunst werd nog aangewakkerd door het feit dat de prijzen van de landbouwprodukten door de oorlog stegen en daarmee werd de welvaart van de boeren nog groter. De geprikkeldheid openbaarde zich in het in brand steken van landbouwschuren, van een school in Sully en later van een in Peoria. In deze laatste plaats was de vreemdelingenhaat nog versterkt doordat te veel Nederlanders kans zagen zich aan de militaire dienst te onttrekken. Zelfs in 1919 werd er in New Sharon nog een schuur in brand gestoken (Van Hinte 1928, II blz. 329; 1985 blz. 763).

Maar ook in Michigan, waar de welvaart minder groot was dan in Iowa, openbaarde zich in de oorlog een vreemdelingenhaat. Hier was een van de belangrijkste oorzaken dat de arbeiders van Nederlandse origine zelden lid waren van arbeidersbonden, dus niet deelnamen aan de strijd voor hogere lonen, en door te blijven werken tegen een lager loon deze strijd zelfs tegenwerkten.

In het dagelijks leven had de amerikanisering zich op tal van gebieden voltrokken. In de bouw van woonhuizen en andere gebouwen had men zich gericht naar het Amerikaanse voorbeeld. Dat werd vanzelfsprekend bevorderd door de aanwezige bouwmaterialen en het klimaat. Ook bij de inrichting volgde men het Amerikaanse voorbeeld, mede door de algemene menselijke trek het voorbeeld van welvarender burens, wat de Amerikanen in de eerste decennia waren, te volgen. Ook in de voeding werd het Amerikaanse voorbeeld gevolgd, omdat de ingrediënten aanwezig waren en de samenstelling voor vele immigranten een zo grote luxe was, dat men zich maar al te graag naar dit voorbeeld voegde.

Velen waren graag bereid geweest de Amerikaanse nationaliteit aan te nemen, met de rechten en plichten die dat met zich meebracht: kiezen en gekozen worden, en ook het vervullen van de militaire dienstplicht. Maar vooral deze dienstplicht heeft velen in gewetensconflict gebracht. Vele anderen hebben zich niet laten naturaliseren; in 1920 was niet meer dan 56% van

de immigranten van Nederlandse origine genaturaliseerd (Stokvis 1985 blz. 84). Was het hun bedoeling weer naar het vaderland terug te keren of vreesden ze de consequenties van de naturalisering? Of misschien meer een innerlijke onzekerheid, zoals Barnouw onder woorden brengt:

‘For these Americanized Dutchmen of the second, third, and fourth generation have a way of discussing the old mother country as if they pitied the man who was born there. They like to boast, indeed, of their Dutch descent and they swallow with relish the flatteries of the local papers which, not being run by Hollanders, see political gain in praising the solid Dutch traits of their constituency. But anybody coming from those parts is, in their eyes, a backward individual who needs help and advice in adjusting himself to the saner and more enlightened American standards’ (Barnouw 1969 blz. 92). (Want deze Nederlanders die Amerikaan geworden zijn, van de tweede, derde en vierde generatie, hebben een manier van praten over het oude moederland alsof ze medelijden hebben met de man die er geboren is. Ze houden er inderdaad van op te scheppen over hun Nederlandse afkomst en ze aanvaarden met plezier de vleierijen van de plaatselijke bladen, die als ze niet door Nederlanders gedreven worden, er politieke winst in zien de solide Nederlandse trekken van hun kiesdistrikt te prijzen. Maar ieder die er vandaan komt is in hun ogen een achterlijk individu die hulp en raad nodig heeft om zich aan te passen aan de verstandiger en meer verlichte Amerikaanse normen).

Over de overgang van Nederlands op Engels, thuis en in contact met vreemdelingen om kommunikatieve redenen, in de kerk uiteindelijk ook, uit kerkelijk zelfbehoud, is al geschreven in 1.1.3 en 1.1.5. Hierover handelt hoofdstuk 3 uitvoeriger. Vooral de overgang op Engels in de kerk is geleidelijk gegaan. Nog ver in de twintigste eeuw werd Nederlands, hier en daar, van tijd tot tijd, in de kerk gebruikt; thuis spraken men Engels, Nederlands of een Nederlandse streektaal, afhankelijk van oorzaken waarop later verder wordt ingegaan. Het Engels van veel immigranten, soms nog tot in de derde generatie, is anders dan dat van de autochtonen; aan het Nederlands van allen is nog te horen uit welk deel van Nederland zijzelf of hun voorouders afkomstig zijn.

Niet alleen in hun taal, ook in andere opzichten lijken de Nederlandse immigranten zich te onderscheiden van de hen omringende Amerikanen. Men krijgt de indruk dat de immigranten meer gehecht zijn aan hun geboorteen woonplaats, minder gauw bereid zijn hun land te verkopen en naar elders te trekken, minder bereid van woonplaats te veranderen. Deze indruk ontstaat doordat de oorspronkelijke immigratiecentra nog steeds bewoond worden door nakomelingen van de eerste immigranten. Dit blijkt vooral uit de achternamen, waarop we later nader ingaan.

Uit het feit dat veel immigranten van Nederlandse origine of zeer gegoed of in ieder geval redelijk welvarend zijn, zou men kunnen opmaken dat ze spaarzamer zijn geweest en harder gewerkt hebben. Deze indruk wordt be-

vestigd door de eerder genoemde vijandige handelingen uit de eerste wereldoorlog.

Deze oorlog, die eerst de etnische tegenstellingen had verscherpt, versnelde ook de amerikanisering. Toen de Verenigde Staten in 1917 partij koos, beseften de immigranten dat ze, met het land waar ze woonden, ook partij waren in het konflikt, dat ze met dit land dat zich aan de zijde van Engeland, Frankrijk en Rusland tegen Duitsland had verklaard, vijanden van Duitsland waren en bereid moesten zijn in het Amerikaanse leger tegen de Duitsers en hun bondgenoten te vechten. Dat was voor veel Duitsgezinde Nederlanders een schok, het zal veel moeilijker te verwerken geweest zijn voor immigranten van Duitse herkomst. Deze immigranten, de ‘nieuwe Amerikanen’, moesten kiezen tussen hun oude vaderland en de loyaliteit aan het nieuwe. In de loop van de tijd werd het bewustzijn van de Nederlandse herkomst zwakker. Bij het begin van de tweede wereldoorlog reageerden de immigranten anders op de gebeurtenissen dan ze in de Boerenoorlog en de eerste wereldoorlog gedaan hadden (DeJong 1975 blz. 210) .

Ondanks bovengenoemde ontwikkelingen is onder veel immigranten en hun nakomelingen het bewustzijn van hun herkomst levend gebleven. Velen hebben contact met verwanten in het geboorteland gehouden door brieven en wederzijdse bezoeken. Voor anderen was dat onmogelijk door het ontbreken van relaties en van voldoende geld. Maar er waren er ook die van hun ouders en grootouders zo'n negatief beeld van Nederland meegekregen hadden, dat ze zich er wel voor zouden wachten naar dat land terug te gaan. Het stereotiepe beeld van Nederland - molens, klompen, kaas en tulpen - heeft gemaakt dat veel Amerikanen nog niet weten dat Nederland een moderne staat is, met veel wat Amerika ook heeft, zoals wolkenkrabbers, ingewikkelde ongelijkvloerse kruisingen, geruite overhemden, hamburgers, enz. Dat veel Amerikanen dat oude beeld nog niet hebben kunnen vervangen door een ander wordt ook veroorzaakt door de toeristenreklame. De Amerikaan die Nederland kort bezoekt gaat naar de Keukenhof en ziet er de tulpen, naar Volendam en ziet er de meisjes in klederdracht. Maar omgekeerd bestaan ook verkeerde stereotiepe voorstellingen, zoals overal over elk ‘buitenland’.

Als het bewustzijn van het land van herkomst bij immigranten van Nederlandse origine zwak is, is dat meer de schuld van Nederland dan van hen. Ze verlieten Nederland om het beter te krijgen en Nederland heeft hen nooit gevraagd eens te komen zien dat het ook daar goed leven is; het grootste nadeel van het kleine Nederland is misschien wel dat het, in vergelijking met Amerika, zo overvol is.

1.4.2 Amerikanisering en taalgedrag

De bronnen vermelden al enkele jaren na de immigratie konflikten tussen ouderen en jongeren, en het aantal ervan nam meer en meer toe. Deze kon-

flikten ontstonden over geloofskwesties (Van Hinte 1928, I blz. 431; 1985 blz. 403), over taalkwesties en andere zaken. Tot ongeveer 1885 legden vooral in Michigan de ouderen zoveel nadruk op het Nederlandse karakter van de samenleving, dat er wel moeilijkheden moesten ontstaan. Het gebruik van het Nederlands isoleerde de kolonisten in hoge mate van hun Engelssprekende bureu. Hun kinderen, die op school Engels leerden en thuis vaak een streektaal hoorden gebruiken, verstonden de preken in het Nederlands niet en begrepen de Bijbel evenmin; dit Nederlands was hun vreemd. Het contact met Engelssprekende medescholieren, in de eerste wereldoorlog met medesoldaten, maakte de jonge mensen meer en meer bewust van hun isolement door dat vasthouden aan het Nederlands. Het kerkbezoek van deze jongeren ging dan ook achteruit, zo sterk dat men besepte dat er iets moest gebeuren. In 1895 schreef Arie van der Meide, dat in 1885 in Orange City de behoefte aan een Engelssprekende gemeente werd gevoeld (Lucas 1955b, II blz. 229). En in 1893 nam Ds. Martin Flipse een beroep naar de Hollandse gemeente in Albany alleen aan op voorwaarde dat hij 's avonds in het Engels zou kunnen preken.

‘Het was meer dan tijd. Velen der jonge mensen der gemeente gingen naar de Engelsche kerken, maar nu kwamen zij 's avonds en bragten nog andere mede’ (Lucas 1955b, II blz. 298).

Geleidelijk aan, met name in de jaren 1890-1895, werd Engels meer en meer gebruikt voor het preken en werd de Nederlandse bijbelvertaling vervangen door de Engelse. De zich verwijdende kloof tussen ouderen en jongeren was een belangrijke oorzaak voor de richtingverandering. Ds. J. van der Mey schreef in 1895 aan A. Kuyper:

‘...het Methodisme. De jeugd onzer kerken wil die kant ook op. Hoe bewaren wij hun? Door Hollanders te blijven, zooals velen willen? Dan hebben wij zeker ons doodvonnis geteekend. Door snelle veramerikaniseering?’ (Brinks 1978 blz. 125).

Maar veel hing af van de sociale omstandigheden en de geloofsrichting. Volgens Ds. Piersma, die in 1966 als predikant in Pella stond, was het Nederlands in deze plaats meer gehandhaafd dan in andere door het agrarisch karakter van de gemeenschap. Op het platteland, bij de boerenbevolking, was het minder moeilijk het Nederlands te handhaven dan in de steden, waar de bevolking veel meer gemengd was en bovendien beroepen uitgeoefend werden die de mensen dwongen tot aanpassing aan hun Engelssprekende medeburgers. Maar het taalgedrag in het gezin hing af van tal van factoren die al in 1.1.5 en 1.3.3 genoemd zijn en waarop later, in hoofdstuk 4, teruggekomen zal worden.

Waarschijnlijk was de integratie in het begin van de tweede wereldoorlog wel zo ver voltooid, dat alleen in het gebruik van de thuistaal grote verschillen voorkwamen. Het kwam ons dan ook, bij ons onderzoek in 1966, bijna als een wonder voor dat er nog mensen waren, ook van de tweede en zelfs van de derde generatie, die een Nederlandse streektaal konden spreken en die het Nederlands van de beide onderzoekers goed begrepen. Het maakte

de indruk dat dit vooral het gevolg was van de houding ten opzichte van de thuistaal. Niet in alle denominaties was de weg even snel afgelegd. Terwijl in Holland Michigan nog van tijd tot tijd een kerkdienst in het Nederlands werd gehouden terwille van de oudere immigranten, vooral in de Christian Reformed Church, gebeurde dit veel frequenter in kerken van strengere richtingen als de Netherland Reformed Church, die zich in 1880 afgescheiden had. De vroegere verschillen tussen de Reformed en de Christian Reformed Church waren grotendeels verdwenen; lang voor de tweede wereldoorlog gingen predikanten al gemakkelijk van de ene denominatie over naar de andere (Van Hinte 1928 II, hfdst. XV; 1985 ch. XV).

2 Wat is er op te sporen van de taalgeschiedenis en de taalontwikkeling?

2.0 Inleiding

In de geschiedenis en de taalontwikkeling van de oudere Nederlandse vestigingen aan de oostkust van de Verenigde Staten en die van de nederzettingen in de midweststaten, vooral die in Michigan, zijn parallellen vast te stellen. Het is echter verwonderlijk dat de 19e-eeuwse emigranten zich ternauwernood bewust geweest zijn van het feit dat ze gingen naar een land waar nakomelingen van Nederlandse immigranten woonden, waarvan een aantal zelfs nog Nederlands verstond en een variëteit van het Nederlands sprak. Nergens wordt als motief voor emigratie naar Amerika vermeld dat men daar landgenoten zou aantreffen, die ten dele bekende instellingen en een vertrouwde taal hadden gehandhaafd. Van Hinte gaat hierop in en besluit als volgt:

‘Dit alles zij genoeg om te bewijzen, dat, toen omstreeks 1845 zoveel Nederlandsche landverhuizers naar Amerika togen, er onder hun stamgenoten aldaar een warme belangstelling bestond. Of deze belangstelling eenige rechtstreeksche invloed op de juist zoo sterk toenemende landverhuizing uit ons land heeft gehad - ik bedoel nu niet de hulp, die men in Amerika vooral van kerkelijke zijde ondervond - is mij echter nergens gebleken’ (Van Hinte 1928, I blz. 71; 1985 blz. 67).

Ook anderen hebben hun verbazing hierover uitgesproken.

In 1664 was Nieuw-Amsterdam afgestaan aan de Engelsen, die het toen New York noemden. Op dat moment was de Nederduits Hervormde Kerk, die pas sedert 1692 vervangen werd door de Anglicaanse, de heersende religieuze groepering. Maar de Nederlandse Kerk was toen zo krachtig, dat er in 1696 een charter werd uitgevaardigd, waardoor de Nederduits Hervormde Kerk onafhankelijk werd van de wettige overheid. Ook na dat jaar groeide deze, mede door de assimilatie van Hugenenoten. Nog steeds ressorteerden deze kerken, in de staten New York en New Jersey in de eerste plaats, onder de kerkelijke overheden in Nederland. Maar in 1772 werd de Nederduits Hervormde Kerk in Amerika onafhankelijk, hoewel de kerk bleef bestaan onder de naam Reformed Dutch Church in the United States of America. Zelfs nog in 1819, toen de naam werd veranderd in Reformed Protestant Dutch Church, werd het woord Dutch (= Nederduits = Nederlands) ge-

handhaafd. In 1840 werd een poging gedaan het woord Dutch te laten vallen, maar dat lukte pas in 1867, toen de kerk Reformed Church in America werd genoemd. Het contact met Nederland was na 1772, het jaar van de onafhankelijkheid, blijven bestaan, maar na 1810 houdt de laatste vorm van contact, de korrespondentie met de classis Amsterdam, op. Tot ver in de 18e eeuw was Nederlands de taal van deze kerken in Amerika; het werd slechts geleidelijk door het Engels vervangen. Zo werd b.v. nog in 1795 in een kerk in New Jersey eens in de maand een Nederlandse dienst gehouden; in andere kerken werd het Engels pas in het begin van de 19e eeuw ingevoerd. De reden voor de overgang op het Engels was dezelfde als later in de nieuwe nederzettingen: het Nederlands verloor steeds meer terrein aan het Engels, werd van de officiële domeinen verdrongen en meer beperkt tot de kleine kring van gezin en familie. Men nam steeds meer Engelse woorden over; in het midden van de 18e eeuw wordt vastgesteld dat alleen de ouderen nog Nederlands kunnen verstaan, in 1763 wordt in New York een verzoek ingediend om een Engelssprekende predikant aan te stellen, omdat vrijwel niemand meer Nederlands verstaat. Maar nog in 1788 en 1791 werden kerkelijke stukken in het Nederlands en het Engels gepubliceerd, in Albany New York en Hackensack New Jersey. In 1850 spraken in Ulster County New York kinderen van jongsaf Nederlands als thuistaal en leerden Engels pas op school. In 1866 schreef de vrouw van een consul-generaal van Nederland, dat een van de tien afstammelingen van Nederland in een plaats in New Jersey Nederlands kon verstaan (De Jong 1975 blz. 87 vlgg.).

Omstreeks 1900 hebben de resten van dit Nederlands de aandacht getrokken, men heeft geprobeerd de taalstructuur te beschrijven en een deel van de woordenschat vast te leggen. Hoewel er geen rechtstreeks verband te leggen is tussen de ontwikkeling van dit Nederlands en dat van de immigranten uit de 19e eeuw, is het zinvol te wijzen op overeenkomsten en verschillen in deze ontwikkeling. In 2.1 en 2.2 wordt de taal van de 19e-eeuwse immigranten, in 2.3 en 2.4 die van de oudere besproken.

2.1 Taal van de 19e-eeuwse immigranten: geschreven en gedrukte bronnen

2.1.1 *Secundaire bronnen: de geschiedschrijvers*

Van Hinte was de eerste die zich verdiepte in de geschiedenis van de immigranten van Nederlandse origine in Amerika. Het Nederlands was er toen al beperkt tot de binnenkamer van het huiselijk leven. Omdat Van Hinte Nederlander was en zijn studie in Nederland begon, kon hij zowel in tijd als in betrokkenheid afstand nemen van zijn onderwerp; daarom verdient zijn kijk op de oorzaken van taalverlies, het verlies van het Nederlands en zijn streektalen, nog steeds de aandacht.

Van Hinte (1928, II blz. 549; 1985 nlz. 990/991) wijst erop dat Van Raalte zich al in november 1846 realiseerde dat het Nederlands moeilijker te be-

houden zou zijn dan het Engels te leren. Een van de oorzaken daarvoor wordt duidelijk uit het citaat dat in 1.3.3 werd gegeven. Het verschil tussen Pella Iowa en Holland Michigan - Pella heeft het Nederlands beter bewaard - schrijft hij toe aan de grotere ontwikkeling van de volgelingen van Scholte. Hij vertelt dat in 1910 en 1924 in bepaalde plaatsen nog Nederlands of een streektaal werd gesproken en als bewijs voor het identiteitsgevoel van de Friezen noemt hij het voorkomen van Friese namen van verenigingen tot 1923 toe. Volgens hem is het hardnekkig voortleven van de dialecten een van de oorzaken die de overgang op het Nederlands heeft bevorderd. Ook het substandaardkarakter van de mengtaal, het Yankee-Dutch, heeft hij onderkend en hij heeft begrepen dat juist dit de mensen eerder tot het Engels bracht.

Mulder (1947) schreef zijn boek voor de serie *The peoples of America*. Toen het verscheen had hij al enkele romans over het leven van immigranten gepubliceerd, die door Lucas (1955a blz. 626 vlgg.) worden veroordeeld. Onder de immigranten zijn zeker karakters geweest, zoals Mulder ze tekent, maar Lucas neemt hem kwalijk dat hij alleen een negatief beeld geeft. Mulder heeft afstand genomen van het milieu waarin hij was opgegroeid; zijn romans, zoals de inhoud door Lucas wordt weergegeven, lijken pogingen om wonden, door dat milieu veroorzaakt, te genezen. De subjektieve functie van deze boeken heeft Lucas niet onderkend, Bratt (1984 blz. 160 vlgg.) wel, ook al is zijn oordeel over de romans van Mulder eveneens negatief: ‘...these patterns contain sizable portions of autobiographical projection’ (Deze voorbeelden bevatten vrij grote stukken eigen projectie).

Mulder gaat dieper in op de taalontwikkeling en de taalverschijnselen dan Van Hinte. Hij wijst erop dat veel immigranten van Nederlandse afkomst het Nederlands beschouwden als een taal die meer geschikt was voor de religie dan het Engels. Van de anekdote die hij vertelt, namelijk dat een oude boerin overtuigd was van het feit dat God Nederlands sprak, hebben wij ook in 1966 varianten gehoord. Een ervan was dat een oude man geloofde dat God alleen Nederlands verstond. Mulder wijst verder op het slechte Engels van de immigranten en op de oorzaken daarvan. Hij geeft voorbeelden van geschreven taal waarin het Engels niet meer is dan een woord-voorwoord-vertaling uit het Nederlands. De geschiedenis van het Engels in Nederlandse mond is voor die van het verlies van het Nederlands en de streektalen in Amerika van even grote waarde als voor de linguïstiek in het algemeen.

‘The history of the immigrant's struggle with the American language is still to be written. That struggle is almost identical with the proces itself of his Americanization. In the very nature of things there are not many documents on which to base such a story, for the average immigrant expresses himself orally in the new language before he attempts to commit his thoughts to paper. Letters home usually do not serve - they are of course in the mother tongue. When documents that could be used find their way into the museums they are (? D) often show pieces that have

been retouched, and usually they have a more or less self-conscious tone. It is not often that the kind of source material of which samples have been given here, survives' (Mulder 1947 blz. 251). (De geschiedenis van de worsteling van de immigranten met de Amerikaanse taal moet nog geschreven worden. Die worsteling is bijna gelijk aan het proces van de amerikanisering. Het ligt in de aard der zaak dat er niet veel documenten zijn om deze geschiedenis op te baseren, omdat de doorsnee immigrant zich mondeling in de nieuwe taal uitdrukt voordat hij probeert zijn gedachten aan het papier toe te vertrouwen. Brieven naar huis kunnen hiervoor gewoonlijk niet dienen - ze zijn natuurlijk in de moedertaal geschreven. Als documenten die gebruikt zouden kunnen worden hun weg naar een museum vinden, zijn er vaak bijgewerkte passages in, en gewoonlijk zijn ze zelfbewust van toon. Het gebeurt niet vaak dat het soort materiaal waaruit hier voorbeelden zijn gegeven, bewaard blijft).

Met de bronnen voor het verlies van het Nederlands is het niet veel beter gesteld.

De taalkonflikten tussen ouderen en jongeren worden door Mulder (blz. 265 vlgg.) zo beschreven dat inleving in zijn standpunt mogelijk wordt. De jongeren werden opgevoed met de thuistaal in huis, Nederlands in de kerk en Engels in alle andere omstandigheden; het gevolg was dat ze van geen enkele taal alle stijlen in alle situaties beheersten, dat ze eigenlijk nooit goed onder woorden konden brengen wat ze wilden zeggen. Mulder noemt ze dan ook 'the lost generation'. Ook dit hoofdstuk wekt de indruk dat Mulder heeft geleden onder een tekort aan integratie en dat hij zijn eigen konflikt alleen heeft kunnen oplossen door te kiezen tegen zijn vroegere milieu.

Lucas is ook een nakomeling van immigranten, maar hij heeft gekozen vóór zijn milieu van herkomst; daarom is hij gevoelig voor de negatieve kritiek van Mulder en andere schrijvers. Hij (1955a blz. 579 vlgg.) wijst erop, dat het hardnekkig misverstand bij de Amerikanen dat Duits en Nederlands hetzelfde is, zich al vroeg openbaarde. In 1855 worden de Nederlanders gewaarschuwd erop te letten dat ze bij de volkstelling in Wisconsin niet als Duitsers geregistreerd worden. Ds. Scholte heeft vele malen geprotesteerd tegen gevallen van verwarring, vooral als er voor de Nederlanders beledigende elementen in waren. Lucas geeft ook enkele voorbeelden van woorden die de Nederlanders aan het Engels ontleenden en in hun eigen taal gebruikten, en van Engels-Nederlandse woorden, zoals *sectie-baas* (section-boss), *cornstokken* (cornstalks), enz. In Oregon heeft iemand zelfs het 'curious' woord *opstaarten* (to start up) gehoord. (Hoe zou hij het tegenwoordige *opstarten* beoordelen?). Evenals Mulder geeft hij voorbeelden van de vermenging van Nederlands en Engels. Een ervan 'I spreek de American so much dat de Dutch most furgit me' werd enkele jaren geleden in de titel van een tijdschriftartikel verwerkt.

Deze drie, Van Hinte, Mulder en Lucas, vullen elkaar aan; bij alle drie zijn de gegeven feiten betrouwbaar, maar hun interpretatie en waardering moe-

ten voorzichtig gewogen worden, met name omdat hun verschillende uitgangspunten ook verschillende nuances van de taalattitude - de houding ten opzichte van de taal - belichten. Het is goed dat bij de beoordeling van hun betoog niet uit het oog te verliezen. De hoeveelheid gegevens over taal en taalgebruik van de immigranten is veel te gering om verschillen in attitude zichtbaar te kunnen maken; het is slechts voelbaar dat ze op de achtergrond aanwezig zijn en hun invloed hebben uitgeoefend.

Mencken (1936 blz. 621-624) wijst in een korte paragraaf op de twee varianten van het Nederlands die in Amerika bewaard waren en noemt enkele verschijnselen van het jongere Nederlands, zoals de vereenvoudiging tot één genus (taalkundig geslacht) met de lidwoorden *de* en *een*, de structuurver-menging met voorbeelden als *moeven* (to move), *roaden* (roads). Barnouw heeft in zijn *Monthly Letters* (1969) facetten van Amerikaanse Nederlanders en hun taal op verschillende plaatsen aangeroerd. DeJong (1975) beperkt zich tot de behandeling van het taalgebruik en gaat niet in op de taalverschijnselen.

De bovengenoemde beschrijvingen geven allemaal een overeenkomstig beeld en verschillende voorbeelden ter illustratie van dezelfde verschijnselen.

De ontwikkelingen en veranderingen van de taal zelf werden voor het eerst systematisch besproken door Vande Kopple, onder de titel 'Hendrik en Jipke Den Hollander and American English: De Dutch most furgit us' (1982). Dit artikel probeert een verklaring te geven voor het feit dat het Nederlands dat in Amerika wordt gesproken, zo weinig sporen in het Amerikaanse Engels heeft achtergelaten. Hoewel belangrijke voorwaarden voor een dergelijke invloed aanwezig waren, gebeurde het niet. Vande Kopple ziet als de belangrijkste oorzaak hiervan dat de immigranten, hoewel ze merkten dat ze in Amerika als gelijken beschouwd werden, toch hun gevoel van minderwaardigheid niet kwijt konden raken. De meesten van hen waren kleine luiden die in Nederland, met zijn verschillende sociale klassen, tot de 'lagere standen' behoorden. In de brieven aan familieleden in Nederland zijn uitlatingen bewaard over dit verschil tussen het oude en het nieuwe land. Jan Arend Buekenhorst schreef in 1845:

'Geliefde vrienden! het viel mij hard toen ik Winterswijk moest verlaten, maar ik wensch er nooit meer te zijn: de geringen zijn hier zoo veel als de rijken, men behoeft voor niemand den hoed af te nemen. De rijken eeren ons, omdat wij voor hen werken...' (Brummelkamp 1846 blz. 45).

Brinks (1978 blz. 141) citeert uit 1888:

'Ik en een notaris gingen in de Stad in een kroeg Bier drinken en Cigaar rooken en wandelen in de Stad. En als hier publieke vergaderingen zijn, daar ging ik juist zoo goed naar toe als Mijnheer, altijd juist zoo goed gekleed als hij'.

Het gevoel minder te zijn was er in Nederland van jongs af aan ingeprent, dat raakte men niet zo gauw kwijt. Daarbij kwamen, altijd juist nog volgens

Vande Kopple, de vele pejoratieve uitdrukkingen met het woord Dutch, die het Amerikaans aan het Britse Engels had ontleend, zoals *Dutch courage* (dronkemansmoed), *Dutch widow* (lichtzinnige vrouw) en de vele andere, die de Nederlanders onzeker maakten. Die onzekerheid werd verergerd door de verwarring van Nederlands en Duits door de Amerikanen. Wat simplistisch geformuleerd: ze beschouwden zichzelf als kleine luiden en ze werden als gelijkwaardigen behandeld, ze beschouwden zich als Nederlanders, maar werden aangezien voor Duitsers. Als een aanwijzing van dit gevoel van minder zijn beschouwt Vande Kopple het feit dat de Nederlanders onder hun medeburgers niet evangeliseerden, hoewel ze dat elders wel deden. Door deze omstandigheden is de invloed van het Nederlands op het Engels gering gebleven, maar omgekeerd groot geweest.

2.1.2 De primaire bronnen: brieven en herinneringen

De primaire bronnen laten wel de aard, niet de omvang van de invloed van het Engels op het Nederlands zien. Voor het Nederlands van de nakomelingen der 17e-eeuwse immigranten zijn we aangewezen op schriftelijke bronnen, voor dat van de 19e-eeuwse kunnen we beschikken over geschreven, gedrukte en gesproken teksten. Brieven en herinneringen werden opgeschreven en een deel ervan is gedrukt. Enkele boekjes met verhalen en gedichten werden uitgegeven en gesprekken van nakomelingen van 19e-eeuwse immigranten werden vastgelegd op geluidsband. Maar dat laatste is pas in 1966 gebeurd. Deze bandopnamen geven een ander Nederlands dan dat van de boekjes. De geluidsopnamen worden besproken in hoofdstuk 4, een deel ervan wordt taalkundig geanalyseerd in hoofdstuk 5.

De rijkste bron voor geschreven en gedrukt Nederlands van de 19e-eeuwse immigranten is Lucas 1955b, een uitgave van herinneringen, in het Nederlands of in het Engels. Aan Nederlandse teksten werd een Engelse vertaling toegevoegd. De meeste herinneringen werden geschreven bij de herdenking van de vestiging in Amerika, 35 of 50 jaar later. De taal ervan is goed Nederlands. Lucas (I blz. 11) vermeldt echter dat de oorspronkelijke teksten bewerkt zijn door G. van Schelven, die belast was met het verzamelen van de manuskripten, en later ook door hemzelf. Een juiste beoordeling van de taal zou een vergelijking vorderen met de originelen, die in het Netherlands Museum in Holland Michigan berusten; de invloed van het Engels lijkt vrijwel beperkt tot leenwoorden. In een van de oudste documenten, het dagboek van Hendrik van Eyck, waaraan hij al in 1847 begon, komen maar enkele leenwoorden voor; ze laten zien hoe de beïnvloeding in zijn werk ging. Van Eyck schrijft dat hij met *de stage* naar Williamsburg ging; in Nederland had hij misschien nooit een postkoets gezien of erin gereden. Later vertelt hij over *boerenhofsteden* en hij plaatst het woord [*farms*] erachter, tussen haken. Naar de reden hiervan kunnen we slechts raden, waarschijnlijk waren de begrippen voor hem niet helemaal synoniem. Een *farm* van

‘300 en meer acres’ was iets heel anders als de boerenhofsteden die hij in Nederland gekend had, die meestal slechts enkele hektaren groot waren. *Opgeklierde landen en het klieren van land* wijst op een andere bedrijfsvoering. In 1847 was Michigan bosrijk en het hout moest gerooïd worden voordat het land bebouwd kon worden. In Nederland werd wel eens een boom gerooïd, maar een heel bos rooien om de grond te kunnen bebouwen was er onbekend. En bovendien wordt in het Engels het *land cleared* en in het Nederlands *het bos gerooïd*. Het werkwoord werd aan het Engels ontleend, maar volgens de regels van de Nederlandse grammatika vervoegd; het werd *klieren*, en ‘to clear up’ leverde *opgeklierd*. Van Eyck gebruikt ook het Engelse woord voor de gebruikelijke landmaat ‘acre’ in de gewone Engelse spelling. Later vinden we ook *acker*, *akker*, waarin het Engelse woord in spelling en uitspraak Nederlands is geworden. Op deze wijze slopen Engelse woorden geleidelijk in de omgangstaal van de immigranten door.

Een uitgave van volledige brieven is Stellingwerff (1975). Ze dateren uit de eerste 30 jaar, van 1846-1875, en zijn geschreven door mensen met een behoorlijke ontwikkeling. Als bron voor de Engelse invloed op het Nederlands zijn ze van weinig betekenis.

Brinks (1978), een verhaal over de geschiedenis van de immigranten, toegelicht met fragmenten van brieven, bestrijkt niet alleen een langere periode, van 1847-1920, maar bevat brieven van minder ontwikkelden. Er zijn leenwoorden en interferentieverschijnselen in te vinden, maar ook dit boek is belangrijker voor de geschiedenis van het leven van de immigranten dan van hun taal. Ligterink (1981) geeft enkele brieven en fragmenten van brieven uit de eerste jaren van de immigratie.

Alleen Lagerwey (1982) behandelt in een vijftiental bladzijden het taalverlies onder de titel ‘n fonnie bisnis’; hij geeft stukken proza en gedichten in de taal die Yankee-Dutch genoemd werd; een woordenlijst en enkele regels uit de grammatika van dit Yankee-Dutch geven wat meer kijk op wat er met het Nederlands in Amerika gebeurde.

Een ruimer beeld van dit Yankee-Dutch wordt gegeven door Nieland (1919 en 1929), die in zijn schetsen en gedichten deze taal weergeeft en in het tweede boek bovendien een uitvoerige woordenlijst afdrukt met de vertaling van het Yankee-Dutch woord in het Engels en het Nederlands. Doordat de woorden niet in een verklarende context geplaatst zijn, is de betekenis vaak niet duidelijk.

2.2 De taal in de bronnen: woordenschat en grammatika

2.2.1 De woordenschat: leenwoorden, leenvertalingen en hybriden

Een van de belangrijkste oorzaken voor het overnemen van Engelse woorden was het ontbreken van een woord in het Nederlands in het algemeen of in dat van de immigranten, het bestaan dus van een lege plaats in het Nederlandse semantische systeem of alleen in dat van de immigranten. Begrip-

pen konden immers in heel Nederland onbekend zijn, of alleen maar aan de immigranten. Zoals hierboven gezegd kwam het woord *acre* al heel vroeg in de stukken voor, vaak in de spelling vernederlandst tot *acker* en *akker*. De Engelse spelling - met *a* dus - die men in de kontrakten las en het Nederlandse woord *akker* hebben dit gemakkelijk gemaakt. De immigranten hebben het niet alleen telkens weer gehoord, maar het ook in de koopkontrakten gelezen. Een ander woord dat spoedig werd overgenomen, omdat men in Europa het begrip ternauwernood kende, was ‘corn’ in de betekenis mais. Aan herinneringen die aan het einde van de vorige eeuw gepubliceerd werden, is de volgende zin ontleend: ‘Bij het dorschen valt het graan en vlas zeer tegen. Het koren is bij velen een goed gewas’ (Lucas 1955b, II blz. 213). *Koren* kan hier niets anders zijn als ‘mais’; ‘graan’ moet een andere graansoort aanduiden als tarwe of rogge. Hier gebeurde dus opnieuw wat in het Nederlandse taalgebied eerder gebeurd was, nl. dat het belangrijkste graan met *koren* werd aangeduid (Weijnen 1957). De hier genoemde woorden werden in de spelling vernederlandst en onze zegslieden in 1966 spraken ze meestal ook uit met Nederlandse klanken of fonemen. Andere woorden behouden soms hun Engelse spelling; b.v. *maple* (esdoorn), ook in *maple suiker*; *hickory* (een Amerikaanse notenboom), *hemlock* (Canadese den), die eveneens werden overgenomen, omdat de begrippen onbekend waren.

Dergelijke lege plaatsen kwamen ook voor in andere betekenisvelden. De eerste huizen werden gebouwd van stukken boomstam, die *logs* genoemd werden; het huis noemde men *loghuis*. Deze techniek was in Nederland onbekend, daar gebruikte men balken en planken. Mét de bouwtechniek nam men de termen over. De stenen huizen in Amerika werden gebouwd op een fundering, die een ruimte onder het hele huis openliet, *basement* genoemd. Het was niet helemaal te vergelijken met het Nederlandse begrip *kelder*; daarom gebruikte men het Engelse woord. Met het verschil in bouwstijl hangt misschien ook samen dat in de oude herinneringen meer dan eens het woord *bedroom* gebruikt wordt. De verklaring voor deze overname is waarschijnlijk dat de eenvoudige plattelanders, die Nederland in het midden van de 19e eeuw verlieten, geen slaapkamers gekend hebben, omdat ze in bedsteden in kamer of stal sliepen. Alleen al hieruit is men geneigd de konklusie te trekken dat de Amerikanen in hun omgeving wel afzonderlijke slaapkamers gebouwd hebben. Ook de *fence*, de schuingeplaatste houten omheining, was in Nederland onbekend. De verschillen in de bodem en begroeiing waren groot genoeg om de overname van een aantal woorden te verklaren, zoals *swamp* (moeras), *prairie*, *cranberrie* (veenbes).

In de betekenisvelden van geld en bestuursinrichting was er geen andere mogelijkheid dan het gebruik van de Engelse woorden *dollar*; *shilling*, *pennie*, *township clerk*, *justice of peace*, *constable*, *county clerk*, *county poormaster*, *register of deeds*. Dit geldt niet voor *courthouse*, maar het is begrijpelijk dat een immigrant het Nederlandse woord ‘gerechtsgebouw’ niet meer paraat heeft na een verblijf van enkele tientallen jaren in Amerika. Ook *homestead*, een stuk land dat aan een kolonist ter beschikking gesteld

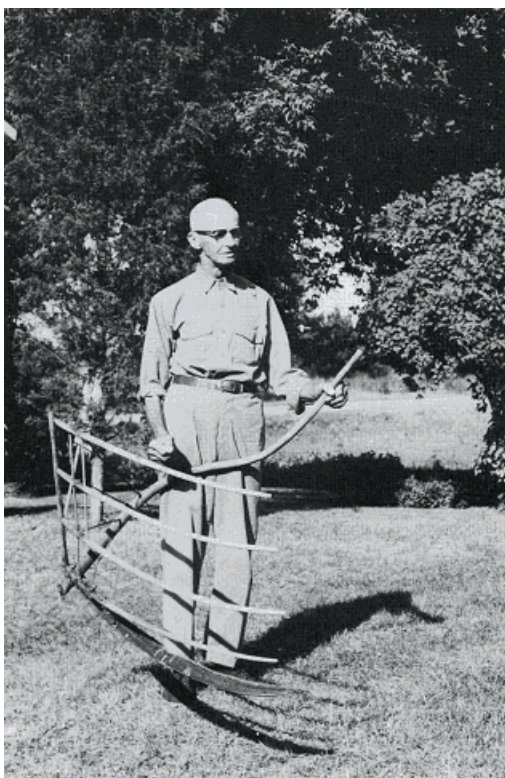
werd, was in Nederland onbekend en moest met het Engelse woord aangeduid worden.

Het overnemen van andere woorden uit het Engels kan een aanwijzing zijn dat de sprekers concrete begrippen benoemen en niet abstraheren naar een grondbetekenis. Bijna altijd wordt *flour* gebruikt voor maismeel, *farm* voor boerderij, *lot* voor stuk grond. In 2.1.2 is een mogelijke reden voor het gebruik van *farm* in plaats van boerderij gegeven. Het gebruik van *flour* kan twee oorzaken hebben. Het werd gemalen van ander graan dan het ‘meel’ dat aan de immigranten bekend was, en misschien was het bloem, dat wil zeggen fijner dan meel. De eerste reden is misschien de belangrijkste. Met de toevoeging van het woord *corn* onderscheidde ze wel de produkten van mais, zoals *cornmeel*, *cornbrood*, *cornkoffie*. Men moet ook een betekenisverschil gemaakt hebben tussen *store* en *winkel*. En *store-pay* was ook een ander begrip dan ‘gedwongen winkelnering’. De *store*-briefjes waren een soort van wissels op een winkel; men verkocht aan de eigenaar van de winkel zijn artikelen, kreeg daarvan een bewijs en de winkelier betaalde te zijner tijd uit in kruideniersartikelen.

Het gebruik van weer andere Engelse woorden is te verklaren uit de gebruiksfrequentie, misschien ook uit het feit dat de gesprekspartners hier vaker Amerikanen waren. Niet kolonist, maar *settler*, niet weg, maar *road*, niet postkantoor, maar *postoffice*, niet timmerhout, maar *lumber*.

De redenen en oorzaken voor het gebruik van Engelse woorden zijn natuurlijk niet voor alle immigranten dezelfde geweest. Ze verschilden van elkaar in taalkennis, wereldkennis en taalattitude. Er waren ook wel puristen onder. Anders lijkt een woordgroep als *een schoongemaakte boerderij* onverklaarbaar. De man die dit schrijft immigreerde in 1847 en schreef zijn herinneringen een halve eeuw later op. Misschien wilde hij niet *opgeklierde farm* gebruiken, dat vlees noch vis was, en heeft hij daarom een leenvertaling gebruikt.

De leenvertalingen en de hybriden vormen een welsprekender bewijs voor de taalproblemen van de immigranten dan de leenwoorden; juist bij deze hybriden is het vaak moeilijk te beslissen tot welke taal een woord of een woordgroep gerekend moet worden, en in welke mate de beide betrokken talen elkaar hebben beïnvloed. Onder hybriden versta ik woorden die ongeveer gelijk zijn in het Nederlands of in een streektaal en in het Engels, in spelling en/of uitspraak. Dat is b.v. het geval met *land*, *voet/foot*, *smoke(n)*, *car/kar* en *swear/zweren*, die hierna ter sprake komen. Dat de bovengenoemde *schoongemaakte boerderij*, de *publieke school*, het adjectief *praktikale*, de woordgroep *in die troebel* leenvertalingen zijn is zonder meer duidelijk. Ook *Dankgevingdag* en *het land is rollend* en niet ‘golvend’, verraden hun herkomst direct. *Zoden huis* (plaggenhut) en *overnacht blijven* (logeren) kunnen evengoed Nederlands zijn als leenvertalingen van *sod house* en *to stay overnight*. *Dicht op aan* en *we keerden in bij...* zijn waarschijnlijk leenvertalingen, maar het zoeken naar een Engelse bron voor *versleten ponnies* was een doodlopende weg. Het bleek Zeeuws

Egbert Arens met de kretel

te zijn voor ponies die doodmoe en volkomen uitgeput zijn. Het verhaal over de ponies maakte dat aannemelijk, de schrijver was ook geboren in Middelburg in Nederland.

In de schriftelijke bronnen is het aantal leenvertalingen niet groot; tijdens het schrijven had men waarschijnlijk voldoende gelegenheid zich te bezinnen op de uitdrukkingen van de eigen taal.

De beslissing ten aanzien van de toekenning van een woord hangt in hoge mate af van de taalkennis van de onderzoeker, zoals bij de *versleten ponnies* bleek. Hierbij is men niet gauw te voorzichtig. *Opgebracht* in de betekenis ‘opgevoed’ heb ik geruime tijd gezien als een leenvertaling, totdat bleek dat het Nederlands van de 19e eeuw en de Statenvertaling van de Bijbel dit woord in dezelfde betekenis gebruiken. Zo veronderstelde Van den Bussche (1881 blz. 96) dat een ‘nieuwsgierige plechtigheid’ aan het Engels ontleend

was. Waarschijnlijk is het echter een vernederlandsing van het Friese ‘nijsgjirrig’ in de betekenis ‘interessant’. Met het woord *kretel* als aanduiding voor een grote zeisboog, wisten we indertijd geen raad, tot we ons realiseerden dat het een vernederlandsing van het Engelse woord ‘cradle’ moest zijn. Hier wees het benoemde voorwerp de goede weg (Daan-Heikens, 1966). Bij de grammatikale verschijnselen zullen nog enkele voorbeelden hiervan ter sprake komen. Hoe nauwkeuriger men in de beschikbare bronnen zoekt, des te meer woorden en uitdrukkingen die op het eerste gezicht een leenvertaling lijken, kunnen als verouderd Nederlands of regionaal dialect opgevat worden.

In de woordenlijst van Nieland (1929) staan, zoals gezegd, hoofdzakelijk Engelse woorden, uitgesproken met Nederlandse fonemen en vervoegd en verbogen volgens de morfologische regels van het Nederlands. Slechts enkele formuleringen bevatten nog Nederlandse elementen. B.v. *eigen hoorn toeten* (je zelf prijzen) to toot your own horn, *misselijk pietsjer* (misselijk portret) miserable picture en *rondpesten* (rond dienen) to pass around. Vooral van het tweede voorbeeld is de betekenis onduidelijk door het ontbreken van een kontekst.

2.2.2 Morfologie en syntaxis

Zoals in 2.1.2 is gezegd is de taal zoals ze in de geschreven bronnen voorkomt, Nederlands met enkele leenwoorden uit het Engels, wat leenvertalingen en heel zelden een vervoeging of verbuiging die niet in overeenstemming is met de morfologische regels van het Nederlands. De taal die Nieland weergeeft als gesproken Yankee-Dutch is echter Engels in Nederlandse mond, dat Nederlandse morfologische en syntactische regels volgt - regels van verbuiging, vervoeging en zinsbouw (In 2.1.1 is het voorbeeld *opstaarten* gegeven). Lagerwey (1982) geeft, evenals Nieland, voorbeelden van Yankee-Dutch woorden met Engelse en Nederlandse vertaling. *Ik heb gegist, je hebt gesjood* zijn deelwoorden van Engelse woorden met het Nederlandse voorvoegsel *ge-*. Nieland geeft tientallen van dergelijke deelwoorden, van Engelse woorden met het Nederlandse voorvoegsel *ge-*, maar *gemoefd* van het werkwoord *moeven* (to move) met de betekenis verhuizen ontbreekt. Toch is dat een woord dat door de meeste immigranten van Nederlandse oorsprong in hun thuistaal gebruikt wordt. De infinitieven, gevormd van Engelse woorden met het Nederlandse achtervoegsel *-en*, zijn eveneens gemakkelijk herkenbaar. Enkele voorbeelden uit Nieland (1929) zijn: *afkotten*, to cut of (afsnijden), *boksketsen*, to catch bugs (insekten vangen), *inpoeten*, to put in (in doen), *scheeren*, to scare (verschrikken). Hij rekent hiertoe ook *zweeren*, to swear (vloeken). Maar ook in dit geval zal de toewijzing wel verkeerd zijn; van lichtvaardig ‘zweren’ naar ‘vloeken’ is maar een kleine stap. *Zweren* in de betekenis ‘vloeken’ komt dan ook al in het middelnederlands voor en Van Dale (1984) noemt het ‘verouderd’.

Dit is een goed voorbeeld van de moeilijkheid een beslissing over de her-

komst van een woord te nemen, die ontstaat door de grote verwantschap van Nederlands en Engels, maar ook door onvoldoende kennis van de beide talen, waarop in 2.2.1 al werd gewezen. Mencken (1936 suppl. 1 blz. 623) geeft naast *moeven* ook *diggen*, *shoppen*, *drijven*. Maar hij heeft zijn voorbeelden, ook die van grammatikale verschijnselen, weer aan andere auteurs ontleend.

De juiste beoordeling van dergelijke verschijnselen is vaak moeilijk. In Daan 1971b (blz. 208) is de aandacht gevestigd op een vergissing van Shetter (1957), die de konstruktie *hij is veul better af* als een vertaling uit het Engels beoordeelde, hoewel *hij is hier veel beter af* goed en vrij algemeen Nederlands is. Het Nederlands heeft varianten en stijlen die ook niet aan iedere Nederlander bekend zijn, laat staan aan een anderstalige; bovendien is het Nederlands sedert het midden van de vorige eeuw veranderd, als elke andere taal. Een duidelijk en bekend voorbeeld is de vervoeging met *hebben* die vervangen is door die met *zijn*. Een eeuw en langer geleden was *heb geweest* in plaats van *ben geweest* aanvaardbaar Nederlands, nu wordt het als substandaard beschouwd. In streektalen echter is deze functie van *hebben* nog wel bewaard. Wie dat niet weet zal geneigd zijn *heb geweest* op te vatten als een vertaling van *have been*.

Ook andere werkwoordsvormen dan participia en infinitieven volgen Nederlandse regels. *Spoosde* van het Engelse *to suppose* met de betekenis ‘veronderstellen’ is een van de weinige voorbeelden in Nieland (1929), maar *moefde*, met een zwakke verleden tijd, dat ook bij hem ontbreekt, is even goed Yankee-Dutch als *gemoefd*.

In de meervoudsvorming is de invloed van de Nederlandse morfologische regels minder groot geweest dan in de vervoeging van de werkwoorden. De Engelse woorden vertonen meestal de Engelse meervoudsvorm op *-s*, met enkele uitzonderingen. Nieland (1929) geeft *nursen* als meervoud van *nurse*, Lagerwey *sjurtsen* als meervoud van *church*. In onze bandopnamen komen *familiën* (gezinnen) en *loggen* (logs) voor.

Het Engels en het Nederlands hebben grote verschillen in woordvolgorde, maar ook grote overeenkomsten. Daardoor is het soms moeilijker een beslissing te nemen over de herkomst van een woordvolgorde dan van woorden en morfologische verschijnselen, waar de verschillen vaak duidelijker zijn. Mulder (1947) en Lucas (1955a) hebben enkele voorbeelden van zinnen gegeven die niet-Engels zijn en wat de woordvolgorde betreft een Nederlandse indruk maken. Het eerste voorbeeld uit Mulder (1947 blz. 249) nemen we hier over:

While going to Jamestown Henry Bos of Vriesland met a serious accident when the horse became frightened for a Gasoline Engine and run away with result that he was thrown out the buggy and fell upon a log who was laying there. Mr. Bos received two broken ribs and internal injuries.- Mr. Bos was just planning to go married next week’ (Terwijl hij naar Jamestown ging overkwam Henry Bos van Vriesland een ernstig ongeluk, toen het paard schrok van een bezinemotor en op hol sloeg met het gevolg

dat hij uit het voertuig werd geworpen en op een stuk boomstam viel dat daar lag. Mr. Bos kreeg twee gebroken ribben en inwendige kneuzingen.- Mr. Bos was net van plan de volgende week te trouwen).

En Vande Kopple(1982 blz. 157) geeft dit: ‘I want you should come to morrow’. Elke Nederlander zal van dit Engels een woordelijke vertaling in goed Nederlands kunnen maken. Na het bovenstaande zal het niemand moeilijk vallen zelf Yankee-Dutch te maken. Of en in welke mate een immigrant deze taal sprak, hing af van zijn taalkennis, taalbehoefte, maar ook van zijn attitude. Het Yankee-Dutch werd veroordeeld als onbeschaafd; wie de taal sprak en het niet kon schelen ging ermee door zolang hij maar begrepen werd; wie het wel kon schelen deed er iets aan, d.w.z. volgde een cursus Engels om de regels te leren toepassen.

2.2.3 *Fonologische en fonetische verschijnselen*

Hiervoor is opgemerkt dat het Yankee-Dutch, als we afgaan op de spelling van Nieland, opgevat kan worden als Engels in Nederlandse mond. Alleen echter met de later gemaakte geluidsopnamen is een groot deel van zijn spellingen op de juiste manier te interpreteren. Bij het onderzoek van 1966 viel op dat het merendeel van de informanten de fonemen die in het Engels wel en het Nederlands niet voorkomen, niet gebruikte, evenmin in hun Engels als in hun Nederlands. De uitspraak van de *th* is die van een *d* of *t*, minder vaak een *z* of *s*. Ook gebruikten de meeste informanten van 1966 de Engelse bilabiale *w* en de Engelse *r* evenmin in hun Engels als in hun Nederlands. *De boeks*, dat door Lagerwey wordt vermeld (1982 blz. 123), is daarom in immigrantentaal misschien wel op te vatten als een Engelse woordgroep, waarin de Engelse *th* als *d* wordt uitgesproken. Als het lidwoord *de* wordt toegevoegd aan een Nederlands onzijdig woord, moet men op zijn hoede zijn, *de boek* kan als Engels bedoeld zijn, maar het kan ook betekenen dat de spreker een Nederlands woord gebruikt en het genus ervan vergeten is. Maar *de* gebruikt bij een mannelijk of vrouwelijk woord, dat in het Nederlands en het Engels veel overeenkomst vertoont, is nog geen bewijs voor het Nederlandse karakter. *De foet* kan staan voor Eng. *the foot* en voor Ned. *de voet*. In andere gevallen kunnen streektalkenmerken de toewijzing onzeker maken. *De skoel* kan Engels zijn, maar ook een Nederlands dialect, omdat zowel de *sk* als de *oe* in Nederlandse streektalen in deze posities voorkomen. Ook het Engelse *then* is daardoor moeilijk te onderscheiden van het Nederlandse woord *dan*. Standaard-Nederlands is wel *dan*, maar in streektalen komt *den* voor. In hoofdstuk 5 wordt op dit verschijnsel nader ingegaan als taalwisseling ter sprake komt.

Shetter(1957) heeft in Little Chute wel een bilabiale *w* en een Engelse *r* gehoord. Hij merkt terecht op dat de bilabiale *w* van Nederlandse herkomst kan zijn. Hij noemt deze ‘Vlaams’, maar een van zijn informanten, die ook in 1966 een bijdrage heeft geleverd, was een nakomeling van Noordbrabanders uit Uden, in het oosten van die provincie. Ook daar is een bilabiale *w*

inheems. De *r* kan echter alleen aan Engelse invloed toegeschreven worden. Die invloed was bij deze Rooms-Katholieke gemeenschap groter dan bij de andere, de protestantse groepen (zie 1.3). In 1966 heeft deze informant weinig Nederlands gesproken; het was duidelijk dat hij zich veel gemakkelijker in het Engels uitdrukte. Dat is niet verwonderlijk bij iemand van de vierde generatie. Onder de informanten in deze Katholieke gemeenschap was het percentage informanten van de eerste generatie heel hoog; het is denkbaar dat de kennis van de eigen, meest Brabantse, dialecten onder de oudere immigranten-generaties tussen 1957, het jaar waarin Shetter over zijn onderzoek publiceerde, en 1966 achteruitgegaan was. Hij heeft op het conservatieve karakter van de taal van Little Chute gewezen. Een deel van de door hem genoemde verschijnselen is zeker Brabants, zoals het persoonlijk voornaamwoord *gij*. In de protestantse gemeenschappen werden de dialecten meer aan het Nederlands aangepast, en namen de dialectkenmerken af. Door deze oorzaken is niet alleen de ontwarring van Nederlands en Engels, maar ook van Nederlands en Nederlandse streektalen en van Engels en Nederlandse streektalen vaak onmogelijk. Deze verschillende taalvariëteiten hebben zoveel gemeen dat het daardoor dikwijls onmogelijk is te beslissen of ergens taal-wisseling plaats heeft gevonden.

2.3 Het taalgebruik van de 17e-eeuwse immigranten en hun nakomelingen

Over dit taalgebruik is veel minder bekend dan over dat van de 19e-eeuwers. Toen men er in het begin van de 20e eeuw aandacht voor kreeg, waren nog maar weinig nakomelingen in staat de taal van hun voorouders te spreken. De geschiedschrijvers geven informatie over het taalgebruik en over de invloed die het Nederlands op het Engels heeft gehad, maar de taalkenmerken worden niet behandeld of ze worden op een dusdanige manier beschreven, dat we ons geen voorstelling kunnen maken van het klankkarakter en de intonatie; met de woordenschat is het weinig beter gesteld. Bij de bespreking van dit Nederlands moet een andere weg gevolgd worden, omdat men eigenlijk niet kan spreken van secundaire en primaire bronnen. De bronnen moeten veeleer verdeeld worden in geschriften die een en ander meedelen over het taalgebruik en de sprekers, en andere die ingaan op de taalkenmerken, zo goed en zo kwaad als dat mogelijk is.

2.3.1 Het taalgebruik en de sprekers

In 2.0 is al het een en ander gezegd over het Nederlands dat gesproken werd in het oosten van de Verenigde Staten, in de 17e en 18e eeuw. Het is niet bekend hoe groot het gebied was waar Nederlandssprekenden woonden en hoe groot hun aantal was. Als men omstreeks 1900 belangstelling voor dit Nederlands krijgt, kan men nog vaststellen dat deze taal zich het langst heeft gehandhaafd in een gebied ten westen van de Hudsonrivier, in het

noorden van New Jersey in Bergen en Passaic County en ten westen van Albany New York in de Mohawk Valley. Dat is dus het gebied waar Nederlandse namen van steden, dorpen en straten bewaard zijn gebleven of verengelst zijn. Ieder weet dat Nieuw Amsterdam werd veranderd in New York, dat Het lange eiland werd tot Long Island, dat Breukelen werd tot Brooklyn en dat de Wallstreet eens de Waalstraat heette. Minder bekend is dat Watervliet nog steeds Watervliet heet, en dat Kinderhook en Hardenberg hun naam hebben behouden.

In de taalbeschrijvingen wordt onderscheid gemaakt tussen het Jersey Dutch en het Mohawk Dutch; de genoemde verschillen zijn erg klein en men weet niet welk soort Nederlands er eerder in het tussenliggende gebied werd gesproken. Het is dus geen wonder dat de nieuwe immigranten in Albany, waar velen doortrokken of tijdelijk verbleven, een taal hoorden die hun bekend voorkwam; dat moet dan Mohawk Dutch geweest zijn.

Van Hinte (1928, I blz. 42 vlgg.; 1985 blz. 39) wijst op de kracht van die oudere Nederlandse gemeenschap in vroeger eeuwen. Vreemde elementen, Engels- en Franssprekenden, werden geabsorbeerd en vrijwel geheel vernederlandst. Dit gebeurde ook als de vreemde gemeenschap groter in aantal was dan de Nederlandse. Als aanwijzing hiervoor voert hij aan, dat ook nadat het gebied onder Engels bestuur kwam, gemeenteverslagen in het Nederlands gesteld bleven, en ook bleef men rekenen in guldens en stuivers. Als bewijs voor het feit dat er in de 19e eeuw nog Nederlands werd gesproken, voert hij brieven aan van een Groningse boer, K. Beukma; deze trof in Schenectady en in andere plaatsen ‘nogal lieden aan, die een weinig verouderd Nederduitsch konden spreken’. Verder naar het westen, op een boerderij in de buurt van Cincinnati, trof hij een stokoude vrouw, die ‘beter Nederduitsch sprak, dan ik aan deze zijde van New York nog iemand gevonden had. Het deed haar regt goed, dat zij zich in het door haar geliefde Hollandsch kon doen verstaan... ik moest haar iets uit haar Nederduitsche Bijbel voorlezen’. Maar Beukma stelde ook vast dat haar kinderen haar taal niet meer begrepen.

Van Hinte wijst er ook op dat het Engels nog in het begin van de 19e eeuw niet de volledige overwinning had behaald. Het gebruik van het Engels in de kerk was ook in die tijd een toegeven aan de jongeren om te voorkomen dat ze de Nederduitse Kerk zouden verlaten en zich zouden aansluiten bij Engelssprekende kerken. En hij haalt dagboekschrijvers aan die vermelden dat ze bij hun komst in Amerika in Albany en elders, omstreeks het midden van de 19e eeuw, mensen ontmoetten van ‘Hollandse’ afkomst die Nederlands verstaan en spreken, hoewel soms gebrekkig. Ds. Scholte heeft, op verzoek van ds. Wyckoff, na zijn aankomst in Albany in 1847, in het Nederlands gepreekt (Lucas 1955a blz. 166). En Lucas citeert anderen die vertellen dat zij nog in 1871 en 1888 oude mensen hebben ontmoet die dit Hollands spraken en de Statenbijbel konden lezen. Maar toen Van Hinte zelf in 1920 een afstammeling van die oude immigranten ontmoette, kon hij diens Jersey Dutch moeilijk verstaan. Volgens DeJong (1975 blz. 106) is het

opmerkelijk dat er veel woorden uit het Nederlands in het Amerikaans zijn opgenomen. Onder zijn voorbeelden zijn ook woorden die in het Engels voorkomen, zoals *boss* (baas), *cooky* (koekje) en *skate* (schaats), maar andere woorden, die alleen of oorspronkelijk in het Amerikaans voorkwamen, zoals *scow* (platboomde schuit), *sleigh* (slede), *stoop* (stoep) en *waffle* (wafel), maken de invloed van het Nederlands erg waarschijnlijk.

Lucas (1955a) en Mulder (1947) geven geen of veel minder aandacht aan deze oudere immigranten.

2.3.2 Taalbeschrijvingen en bronnen

De weinige taalbeschrijvingen zijn van heel verschillende aard en maar enkele ervan zijn samengesteld door linguïsten. Omdat ze proberen een taal te beschrijven die nu niet meer wordt gesproken en in de tijd van die beschrijvers nog alleen in resten achterhaalbaar was, is het bijzonder moeilijk hun beschrijving te evalueren en een indruk te krijgen van de beschreven taal. In de jaren zestig van deze eeuw heeft een taalkundige, Van Cleef Bachman, het gewaagd zowel een evaluatie te geven van alle bronnen die hij kende als een taalbeschrijving te maken met de hulp van deze beschrijvingen en aanvullingen uit de herinneringen van enkele nakomelingen. Hij doet dat in een uitvoerige inleiding op een woordenlijst; de inleiding is in typoscript op enkele plaatsen in de Verenigde Staten en Nederland aanwezig, het materiaal voor de woordenlijst is in het bezit van de New York Historical Association en de Holland Society of New York (Kenney 1980 blz. 167). Mogelijk zijn er persoonlijke redenen geweest voor het niet voltooiën van de studie, maar bij het lezen van de evaluatie van de gegevens ontkomt men niet aan de indruk dat Bachman een onuitvoerbare taak op zich had genomen. Het maken van een verantwoorde keuze uit het materiaal van zijn bronnen, zowel op het gebied van de woordenschat als van de fonetisch/fonologische gegevens, het nemen van beslissingen over de betrouwbaarheid van de gegevens, over de betekenis van de gebruikte spellingen, enz., was door de onduidelijkheid van de bronnen vrijwel onmogelijk.

Een paar beschrijvers gaven lijsten van enkele honderden woorden, waaruit men een indruk van de woordenschat kan krijgen. Maar de samenstelling van beknopte woordenlijsten is van veel toevalligheden afhankelijk: de woordenschat van de informanten is beperkt door hun milieu, hun beroep, hun ontwikkeling, hun taalvaardigheid. Uit de samengestelde lijsten ervaren we niet of er nog meer woorden uit het Nederlands bewaard waren gebleven of dat alle andere, niet genoemde woorden uit het Engels afkomstig waren. Dit is geen verwijt aan de samenstellers; toen in het begin van de 20e eeuw de eerste woordenlijst door Prince werd gepubliceerd, beperkte

men zich ook in Europa tot de afwijkende, merkwaardige woorden, als men een woordenlijst van een minderheidstaal, b.v. van dialecten, maakte. In 2.4 zal verder ingegaan worden op de taalverschijnselen en het woordgebruik, hier volgt eerst een bespreking van Bachman's inleiding en van zijn belangrijkste bronnen, die hij 'major sources' noemt.

In hoofdstuk 1 beschrijft Bachman wat verstaan moet worden onder 'Low Dutch', een vertaling van 'Leeg Duits' (= Laag Duits), dat onderscheiden moet worden van 'Holland Dutch', de tegenwoordige taal van Nederland, en 'Nederduits', de term die hij gebruikt voor het oudere Nederlands van de 17e en 18e eeuw, zoals het gesproken en geschreven moet zijn in officiële situaties door de immigranten en hun nakomelingen van die tijd. Het Jersey Dutch en het Mohawk Dutch zijn dus varianten van dit 'Leeg Duits'. Deze naam werd vooral gebruikt in New Jersey, in het Mohawkgebied sprak men vaak kortaf van 'de Taal'. Bachman vervolgt dan met de beschrijving van het gebied, waar deze taal werd gesproken en dat in 2.3.1 is aangeduid. Gedurende enige eeuwen moet deze taal een lingua franca geweest zijn, maar dat was het in de tweede helft van de 19e eeuw zeker niet meer; men schaamde zich voor deze taal en gebruikte hem hoofdzakelijk in intieme situaties. Bachman noemt nog een derde variant, nl. het 'Neger Duits', de taal van een groepje oude negers in de staat New York, bij wie Prince nog informatie heeft kunnen inwinnen. Er schijnt ook geen norm voor deze taal geweest te zijn; een van de informanten uit het laatst van de 19e eeuw, Hill, heeft opgemerkt dat verschillende sprekers van 'Leeg Duits' elkaar nooit korrigeerden, aangezien niemand overtuigd was dat zijn uitspraak de juiste was.

Volgens een getuigenis over de situatie omstreeks 1830, die in 1885 werd opgetekend, konden de sprekers van het 'Leeg Duits' de kerktaal, het Nederduits, niet verstaan. Over de onderlinge verstaanbaarheid van 'Leeg Duits' en de taal van de nieuwe immigranten in de 19e eeuw citeert Bachman verschillende uitspraken, die hij ontleent aan Prince. Volgens de ene konden de beide groepen elkaar wel, volgens de andere niet verstaan. Het is denkbaar dat dit afhing van de streek van herkomst van de nieuwe immigranten; die verstonden elkaar onderling immers ook niet altijd (zie 1.1.5). Maar weer volgens Prince zou de intonatie van dit 'Leeg Duits' het grootste struikelblok voor de verstaanbaarheid geweest zijn.

In het tweede hoofdstuk beschrijft en evalueert Bachman zijn belangrijkste bronnen. Het zijn er vier, nl. John D. Prince, James Storms, Walter F. Hill en L.G. van Loon. Prince was taalkundige, hoogleraar aan de Columbia University in New York City. Zijn belangrijkste studie is verschenen in 1910, in de *Dialect Notes*, met een omvang van 25 blz. Hij beschrijft de uitspraak van deze taal en geeft een lijst van ongeveer 600 woorden, met de vertaling in het Engels. Prince heeft de taal nog horen spreken tussen 1892 en 1910, door vier van zijn belangrijkste informanten, waaronder een neger, die het Neger-Hollands sprak. In 1913 publiceerde hij een artikel in het *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, op verzoek van D.

C. Hesseling, met enige informatie, een verantwoording van het door hem gebruikte fonetische alfabet, het IPA (Internationaal Phonetisch Alfabet), en een vertaling van de Gelijkenis van de verloren zoon.

Ook James B.H. Storms was een belangrijke bron. Zijn woordenlijst is in 1964 gepubliceerd door de Pascack Historical Society, maar daarin ontbreken de diakritische tekens die in het handschrift aanwezig geweest moeten zijn. Storms, geboren in 1860, sprak zelf 'Leeg Duits' en heeft een groot deel van zijn leven aan de lijst gewerkt; Van Loon heeft die lijst in 1935 gezien. De lijst van Storms, uitvoeriger dan die van Prince, is geschreven in de Engelse spelling; hij vertaalt de woorden met een enkel Engels woord, waardoor de betekenis van het woord niet ondubbelzinnig is verklaard. Ook geeft hij vaak de stam van een werkwoord en niet de infinitief.

narrow, } fāt	thee, - de and nel
talon, a - clow	theft, - dearest.
tan, to, - loayse	theis, - hullies
"mit schauffe vülle loayse". For this the common thumack leaves are often used.	them, - hullie
tap, to, } tekhe	them, - thern.
tar, - feh	them, - upstäl.
tardy, - traw	themselves - zichzelfen.
tarry, to - nütlyve	then, - toon
tart, - } geer geer	thence - dahr von.
task, a - tuck	these, - dahr de well.
taste, to - amucke	therefore, - dahr ceug
tasty, } smucklike	thereupon, - {dahr op, toon
tattle, to - } cluyne	they, - {hullie
taunt, to - sprempel	Note - of the two, the use of these seems to be about equally divided. It says the latter was used by the well educated.
tax, a - } quoting	thick, - deck
tea, - } layse	thief, - deaf
teach, to - } layse	thigh, - ay layse.
teaching, a - underrys	thimble, - magerlung.
teacher, a - layrer	thin, - } Scheutich (traily mauger
team, a - spurr	thing, - deng
tea pot - tarpput	think, to - däncke
tears - trawn	third, a - dairde
tear, to - scheusel	
tease, to - flahac	
tea spoon, - taglayffel.	

Fotokopie van een gedeeltelijke bladzijde uit het aantekeningenboekje van Walter Hill.

De belangrijkste bron voor Bachman was het aantekenboekje van Walter Hill, waarin deze 39 blzz. vol schreef over het Mohawk Dutch. Hij was geboren in 1856, stierf in 1926, en pas in 1968 vond Van Loon, een kleinzoon van Hill, het boekje bij een kleindochter. Hill behandelt de verschillende woordsoorten en geeft stukken tekst als voorbeeld. De woordenlijst heeft echter dezelfde tekortkomingen als die van Storms, de vertaling met een enkel woord is onvoldoende. Ook zijn spelling is onduidelijk, omdat hij de Engelse en Nederlandse spelling door elkaar gebruikt. Hill steunde op een aantal informanten die met name worden genoemd; zelf zal hij niet of ternauwernood ‘Leeg Duits’ gesproken hebben.

De vierde belangrijke bron is L.G. van Loon, kleinzoon van Hill en arts van beroep; hij werd geboren in 1902. Hij leerde het dialect niet thuis, maar van deze grootvader in zijn kinderjaren en wist er nog veel van toen Bachman in 1967 aan zijn woordenboek begon. De onduidelijkheden in het materiaal dat Van Loon verschaftte, zijn veroorzaakt doordat hij te veel in contact geweest is met het Yankee-Dutch en het Nederlands. Van Loon had al in 1938 een kleine studie over het ‘Leeg Duits’ gepubliceerd. In deze studie geeft hij, behalve een woordenlijst en een klankbeschrijving, informatie over morfologische verschijnselen; hij kende toen de publikatie van Prince uit 1910. Ten behoeve van deze studie heeft hij een aantal zegslieden geraadpleegd, die Bachman noemt.

In het derde hoofdstuk beschrijft Bachman zijn minder belangrijke bronnen: een aantal informanten en enkele studies, waaronder het Handboek van J. van Ginneken, en allerlei kleinere geschriften als brieven en verhalen. Een van deze kleinere bronnen is het artikel van Shetter (1958), dat de ongelukkige titel draagt van ‘A final word on Jersey Dutch’. Verderop zal blijken waarom dit laatste woord nog niet en misschien wel nooit gesproken kan worden. Wie een diepergaande studie van het ‘Leeg Duits’ wil maken, zal het niet zonder deze bronnen kunnen stellen.

In het vierde hoofdstuk verduidelijkt Bachman het IPA, en hij bespreekt de spellingen van zijn belangrijkste bronnen in hoofdstuk 5. Doordat de studie niet af is, kunnen we niet zien op welke wijze hij de verschillende spellingen heeft verzoend, en hoe zijn keuze voor de op te nemen woorden is uitgevallen.

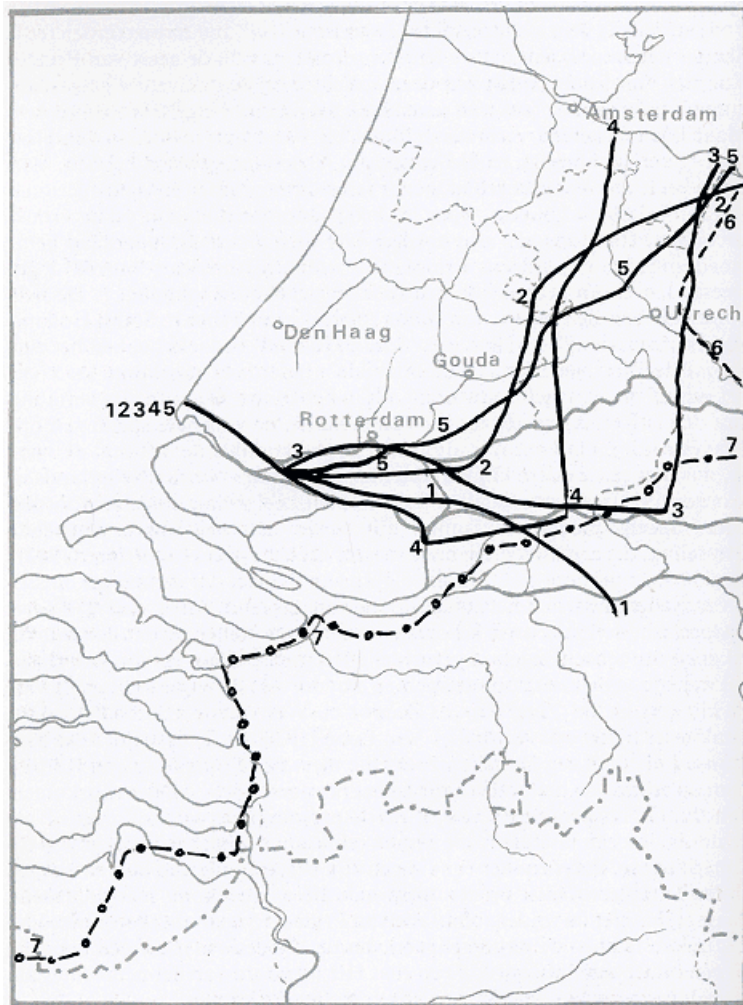
2.4 Kenmerken van de taal

2.4.1 De taal volgens de belangrijkste bronnen

De onduidelijkheid en vaagheid van de bronnen, die bovendien soms in tegenspraak zijn, maken het onmogelijk een zodanige beschrijving te geven van woorden en klanken van de beide dialecten van het ‘Leeg Duits’, dat men zich een voorstelling kan maken van klank, artikulatie, intonatie en woordenschat. We beperken ons tot een voorzichtige afweging van deze bronnen.

In de klankbeschrijving van Prince, ook in het tijdschriftartikel van 1913 opgenomen, valt op dat de lange *a* gerond geweest moet zijn. Prince schrijft *a* en omschrijft hem als ‘deep close *aw* as in “awful”, but more constricted’. Shetter neemt ook aan dat de lange *a* gerond was, in de geest van Prince. Volgens Van Loon (1938) zou deze *a* dichter bij een zuivere *a* gesproken zijn; hij licht de uitspraak van deze klank toe met het Engelse woord *father*. Maar Bachman heeft verondersteld dat bij Van Loon invloeden van Holland Dutch in Amerika en Nederlands in Nederland gewerkt hebben. Van Loon heeft veel contact gehad met de latere immigranten en is ook geruime tijd in Nederland geweest, waar hij heeft gestudeerd en zijn eerste vrouw gevonden. Hierdoor kan zijn oordeel over de *a*-uitspraak inderdaad beïnvloed zijn. De *r* is volgens Prince ‘the ordinary American ‘burred’ *r* geweest, d.w.z. een gebrouwe *r* of in ieder geval geen tongpunt *r*. De *w* is volgens Prince de Engelse *w* in ‘water’, ‘pronounced thus in South Holland and Flemish today’. Hij kan met ‘South Holland’ bedoeld hebben het zuidelijke deel van Nederland, waar bilabiale *w* inderdaad voorkomt. De *x* had het geluid van een zachte gutturaal, als in het Duitse Bach. In zijn vertaling van de Gelijkenis van de verloren zoon vallen de volgende spellingen op: *hai* voor hij, *main* voor mij, dus met een gedissimileerde diftong, *äk* voor ik, dus met een wijdere klinker dan men aanneemt voor het Nederlands in vroeger tijd. In de woordenlijst komen maar heel weinig Engelse woorden voor; alleen ‘plenty’ en ‘super’ zijn zeker aan het Engels ontleend. Hesseling, die een uitvoerige noot schreef bij het artikel van Prince (1913), konkludeert uit deze tekst, in navolging van Prince, dat de taal afkomstig is van Nederlanders uit het zuidelijk deel van ons land, dat er weinig of geen invloed van de 19e-eeuwse kolonisten valt vast te stellen en dat de syntaxis zo goed als geheel Engels is geworden. Het eerste deel van zijn konklusie zal wel zijn ingegeven door de spelling *äk* voor ‘ik; de wijde realisering van de klinkers in ‘ik’, ‘bed’ enz. is Zeeuws en Westvlaams. De beide andere konklusies lijken wat voorbarig. Van Loon (1938 blz. 2) bestrijdt deze herkomst van het ‘Leeg Duits’ en zoekt die meer in de omgeving van Rotterdam op grond van het ontbreken van het pronomen ‘gij’, en het voorkomen van ‘hullie’ als pronomen van de derde persoon meervoud. Volgens hem echter is de *r* een laterale *r*, die gemakkelijk onhoorbaar wordt, de *w* is de Amerikaanse, maar zonder ronding en zijn beschrijving van de *e* en *i* in gesloten lettergreep wijst op een uitspraak die overeenkomt met de hedendaagse, dus niet de wijdere realisatie van Prince. Evenals de 19e-eeuwse immigranten hebben de nakomelingen van de 17e-eeuwse maar één bepaald en één onbepaald lidwoord, *de* en *een*. Het lidwoord van het neutrum is alleen in resten gehandhaafd, zoals b.v. in ‘aan 't karnen’.

In de woordenlijst van Storms vallen spellingen op die wijzen naar een herkomst uit Duitsland, zoals *apfel*, *pfundt*. Bachman twijfelde aan de juistheid van deze opgaven.

Kaart 2.4.2: ISOGLOSSEN IN WESTELIJK NEDERLAND.

lijn - ten noorden vleis, ten zuiden en ten oosten vlees.

1

lijn - ten noorden en ten westen stien.

2

lijn - ten noorden en ten westen boezelaar, boezel.

3

lijn - ten noorden en ten westen tarref en varianten.

4

lijn - ten noorden en ten westen a in klaver.

5

lijn - ten westen tweeklank in ijs, tijd, dijk.

6

lijn - ten noorden jij (en niet gij) als voornaamwoord van de 2e persoon.

7

2.4.2 De herkomst van het oudere Nederlands

Over de herkomst van het oudere Nederlands zijn twee veronderstellingen geuit. Prince, daarin ondersteund door Hesseling, pleit voor een Zuidnederlands-Vlaamse oorsprong. Motieven daarvoor zijn de bilabiale *w* en de ronding van de lange *a* tot een *o*-achtige klank, die door Prince wordt toegelicht met het Engels ‘awful’. Van Loon daarentegen pleit voor een herkomst uit de omgeving van Rotterdam; een belangrijk motief is het ontbreken van het voornaamwoord *gij* en het voorkomen van *hullie*.

Onze kennis van de regionale verdeling van taalelementen vóór het einde van de 19e eeuw is gering. Heeroma (1935) heeft de verspreiding van enkele verschijnselen in de middeleeuwen in kaart gebracht, maar het aantal gegevens in zijn bronnen was dikwijls heel klein. In het einde van de vorige eeuw en in deze eeuw is veel materiaal verzameld, dat ook op taalkaarten is vastgelegd. Over de 17e en 18e eeuw, de periode waarin de meeste immigranten naar New York en New Jersey vertrokken, weten we vrijwel niets van de verspreiding van regionale varianten, en niet veel meer over de gesproken taal. In officiële stukken en brieven zijn wel verschillende stijlen van de schrijftaal bewaard gebleven, maar de spreektaal had waarschijnlijk meer stijlen dan in kluchten en blijspelen weergegeven worden. Voor enkele woorden en verschijnselen, die in de beschrijvingen van het ‘Leeg Duits’ voorkomen, zoals het beschreven is in de genoemde bronnen, kunnen we een regionale verdeling vinden, óf in de middeleeuwen óf in de tegenwoordige tijd.

Daarvoor komen dan in aanmerking: 1. de klinker in *vlees*, door Prince gespeld als *vlais*; 2. de klinker in *been*, die door Prince ook met een tweeklank wordt gespeld, waarbij hij voor het Neger-Hollands een variant met *ie* opgeeft. 3. het woord *boezelaar*, waarvan wordt opgegeven dat het typisch is voor het ‘Leeg Duits’. 4. een *a* als stamklinker in *tarwe*, door Storms geschreven als *tarf*. 5. de stamklinker in *klaver*, door Storms gespeld als *klaaver*. 6. de diftongering van lange *i* tot een tweeklank, geschreven als *ij*. 6. het voorkomen van het voornaamwoord *gij*.

Kaart 2.4.2 geeft de isoglossen van deze verschijnselen weer. 1 en 2 zijn ontleend aan Heeroma (1935) en gelden dus voor de middeleeuwen; 3 uit Daan/Winnen (1954), 4 en 5 uit de Taalatlas, 6 uit Daan/Francken 1977, en 7 uit Hol (1936) geven de toestand in deze 20e eeuw weer. Alle genoemde verschijnselen komen voor in Holland, het gebied van de provincies Noorden Zuid-Holland en het westen van Utrecht; alleen de verschijnselen 1, 6 en 7 zijn meer verspreid.

Het niet voorkomen van *gij* is een belangrijke troef in handen van Van Loon. Het komt en kwam waarschijnlijk al in de 17e eeuw niet voor in de omgangstaal in Holland en Zeeland. Gehring (1973) heeft erop gewezen dat de interpretatie van de spellingen van dit woord heel moeilijk is, maar er komen steeds meer aanwijzingen dat de *g* zowel de spelling voor een meer gutturale als voor een meer palatale klank was. Gehring merkt ook op (blz.

64) dat het goed mogelijk is dat *hullie* wel in de spreektaal, niet in de schrijftaal voorkwam. Hill heeft genoteerd dat naast *hullie* ook *zay* gebruikt wordt; volgens een van zijn zegslieden door de ‘well educated’.

Als we aannemen dat de isoglossen in de loop der eeuwen weinig of niet zijn verschoven, betekent dit een ondersteuning van Van Loon. Ook de uitspraak van de lange *a*, zoals hij die beschrijft, komt in dit gebied voor. Maar Prince en Gehring hebben goede motieven voor een uitspraak van deze klinker als de ‘diep close *a* van awful’, zoals Prince het uitdrukt. Deze komt voor in het Brabantse gebied en, in bepaalde woorden afhankelijk van de etymologie, in het oosten van Nederland. Een klank die het midden houdt tussen de *a* van ‘awful’ en die van ‘father’, zoals Van Loon beschrijft, komt tegenwoordig wel in Zuid-Holland en het zuiden van Noord-Holland voor, maar is daar zeker jong. Gehring veronderstelt nog een herkomst uit het Gooi, omdat Van Rensselaer uit dat gebied kwam, maar ook daar was de *a* in diens tijd waarschijnlijk eerder palataal, meer in de richting van *e*, dan gerond.

De *ie*, in plaats van *ee*, in woorden als *bien*, geeft geen moeilijkheden (Omdat er geen kaart van dit woord beschikbaar was, is die van *steen* weergegeven, waarin de *ie*, etymologisch dezelfde en ook in positie voor *n*, ongeveer dezelfde verspreiding heeft). Uit de bronnen voor de volkstaal in de 17e eeuw is duidelijk dat de woorden met *ie*, *bien* en *stien*, in die tijd als ouderwets, plattelands of minder korrekt beschouwd werden, in de 20e eeuw zijn ze nog Noordhollands dialect. Onder de emigranten zullen stedelingen en dorpelingen geweest zijn, er waren gewone mensen bij, die ternauwernood konden lezen en schrijven, maar ook anderen met een bestuurlijke functie, die uit regeringskringen kwamen en het schriftelijk contact met deze kringen in Nederland moesten onderhouden. De negerinformant kan het ‘Leeg Duits’ van mensen uit lagere standen geleerd hebben.

Het is redelijk aan te nemen dat de kolonisten niet alleen uit verschillende maatschappelijke standen kwamen, maar ook uit verschillende gebieden; de oorsprong van de geronde *a* kunnen we dan zoeken in Brabant. Na de val van Antwerpen waren veel inwoners van die stad naar het noorden getrokken. Onder hen waren mensen van aanzien en vermogen, die ook in de noordelijke Nederlanden belangrijke posten innamen en invloed hadden. In het Nederlands zijn elementen uit hun taal doorgedrongen; maar hun gebruik van *gij* heeft het er niet gehaald, evenmin als hun uitspraak van de *a*. Het is mogelijk dat dit in Amerika wel het geval geweest is, misschien door de ondersteuning van de Engelse *a*.

De tweeklank van *ijs*, *tijd*, *dijk* maakt een herkomst uit het Hollands-Brabantse gebied waarschijnlijk. Zeeland en de oostelijke dialecten hebben hier de *ie*, de uitspraak als monoftong, tot op onze tijd gehandhaafd.

Enkele opmerkingen van Prince geven aansluiting met verdwenen verschijnselen, die door de 16e en 17e eeuwse grammatici vermeld worden. Een ervan is de uitspraak van *g* als explosief, het tweede is de palatale uitspraak

van de *g* voor palatale klinker, voor *e*, *i*, enz. De explosief vermeldt hij in *gro* (grauw), *gras*, *grant* (grond) en *pluge* (ploegen). Het verschijnsel is zeldzaam. De palatale uitspraak duidt hij aan in *xjelede* (geleden), *sxjuer* (schuur). Beide verschijnselen zijn ook in de 17e eeuw gevonden. In dit geval geven de spellingen van Prince steun aan de spellingdiskussies uit de 16e en 17e eeuw (Dibbets 1985 blz. 369, 423, 424).

Gehring (1973) is tot nu toe de laatste en bovendien de uitvoerigste publikatie over de taal van de oudere immigranten uit Nederland. Hij heeft publikaties kunnen raadplegen die in de tijd van Prince nog niet verschenen waren, maar hij heeft deze onvoldoende geëvalueerd en daardoor van tijd tot tijd onjuist geïnterpreteerd. Over de diftongering van de *ij* en *ui* is Hellinga (1968) zeker niet de belangrijkste publikatie. Daarna is dit verschijnsel nog meer dan eens aan de orde gesteld. Het laatste woord wat de diftongering van *ui* betreft, is geschreven door Ryckeboer (1973), een publikatie die Gehring niet heeft kunnen raadplegen. Om vast te stellen of een woord of uitdrukking van Nederlandse of Engelse herkomst is heeft Gehring niet grondig genoeg gewerkt. *Al de weg* noemt hij een leenvertaling van Engels 'all the way', maar volgens het Woordenboek der Nederlandsche taal gebruikt Hooft deze konstruktie al in de 17e eeuw. Hij neemt aan dat het werkwoord *heiningen* gevormd is van het naamwoord *heining*, naar het voorbeeld van het Engelse werkwoord 'to fence' dat gelijkkluidend is met het naamwoord. Maar de woorden *omheiningen* en *afheiningen* zijn ook in de 17e eeuw gebruikt. De boven genoemde elementen kunnen wel aan het Engels ontleend zijn, maar als ze in het Nederlands voorkwamen ligt een Nederlandse oorsprong meer voor de hand.

2.5 De taal van de oudere en van de jongere immigranten

Evenmin als de taal van de 19e-eeuwse immigranten een eenheid was, was dat het geval met die van de 17e eeuw. Ook die oudere dialecten zijn naar elkaar toe gegroeid en er zal een taal ontstaan zijn die wel regionale variaties had - regionaal in de zin van gesproken in meer dan een gebied in Amerika - die echter op veel punten grote overeenkomst vertoonden. Bij die ontwikkeling naar een grotere taaleenheid zal de belangrijkste invloed, ook bij de oudere immigranten, uitgegaan zijn van de taal die in de kerk werd gebruikt.

Het lijkt echter dat het oudere Nederlands zich gedurende langer tijd heeft gehandhaafd en dat de laatste resten in de 19e eeuw in versneld tempo zijn verdwenen. Dat is wel begrijpelijk. De oudere immigranten kwamen in een land waar zich allerlei nationaliteiten gevestigd hadden, die hun eigen moedertalen spraken. Ze waren zelfbewust door hun sterke handelspositie. En een deel van hen, de plattelanders, leefde erg geïsoleerd. Beide groepen wensten hun identiteit te handhaven, zoals blijkt uit de onafhankelijkheid van de kerkelijke organisatie. Slechts geleidelijk ging het Engels meer over-

heersen. Maar ook nadat in de praktijk van het bestuur van de Verenigde Staten het Engels de meest gebruikte taal werd, zal daarvan nog weinig invloed zijn uitgegaan op de spreektaal van de verschillende groepen. Als men Engels kon lezen en verstaan, was dat voorlopig voldoende; in het spreken konden de Nederlanders hun eigen taal gebruiken, niet alleen in de Nederlandse omgeving, maar ook onder die bevolkingsgroepen van andere herkomst die ze min of meer geïntegreerd hadden.

Toen de 19e-eeuwse immigranten echter in Amerika kwamen, was de maatschappij daar Engelstalig; hun overleving was mede afhankelijk van het gebruik van deze vreemde taal. Ze moesten zich daarom sneller aanpassen dan de anderen gedaan hadden. Maar voor de nakomelingen van oudere immigranten die nog Nederlands hadden gehandhaafd, ontstond in de 19e eeuw dezelfde noodzaak. Dat is waarschijnlijk de reden dat het afbouwen van het ‘Leeg Duits’ in een stroomversnelling is gekomen.

Door enkele woorden wordt deze indruk bevestigd. De jongere immigranten hebben kort na hun komst woorden uit het Engels van hun burens overgenomen voor begrippen die ze niet kenden (zie 2.1.2 en 2.2.1). Maar in de woordenlijsten van de taal van de 17e-eeuwse immigranten komen nog Nederlandse woorden voor, zoals *mais*, *noeteboom*, en andere woorden die door de 19e eeuwse direkt waren verengelst in *corn*, *hickory*, enz. Het feit dat de Engelse woorden pas later, tegen het midden van de 19e eeuw, overgenomen werden, wordt waarschijnlijk gemaakt door een brief uit 1845, van een Nederlandsschrijvende Vlaming, die hij kort na zijn aankomst schreef; hierin komen voor *maeijsweiden* en *suijkerboomen* (Desmedt 1967).

De verschillen tussen het Nederlands van de oudere en de latere immigranten zijn veroorzaakt door:

1. verschillen tussen het oudere en latere Nederlands.
2. verschillen naar regionale herkomst.
3. verschillen in samenstelling en aard van de maatschappij zowel in Nederland als in Amerika.

Er is al op gewezen dat volgens uitlatingen van 19e-eeuwse immigranten sommigen de oudere immigranten wel, anderen dat ze hen niet konden verstaan. De oorzaken daarvoor kunnen van verschillende aard geweest zijn; wie in de 19e eeuw uit Zeeland kwam, heeft ze misschien wel, wie uit het oosten van Nederland kwam heeft ze niet kunnen verstaan. Uit de opmerkingen komt duidelijk naar voren dat men elkaars taal wel herkend heeft, maar dat het begrijpen ervan soms moeilijk was, doordat woorden niet herkend werden, en de artikulatie en de intonatie verschilden. Als we bedenken dat in de tegenwoordige tijd Nederlanders uit de westelijke provincies die uit Limburg en Groningen, om enkele voorbeelden te noemen, niet kunnen verstaan, hoeft het niet te verwonderen dat de immigranten, waarvan de 19e-eeuwse vaak alleen het Nederlands van de kerk kenden en de ouderen slechts een veel oudere variant ervan, elkaar ook niet altijd begrepen. Uit Bachman nemen we twee fragmenten over, het eerste om te laten zien hoe groot de verwantschap van het ‘Leeg Duits’ met het Nederlands geweest

moet zijn en het tweede als illustratie van de moeilijkheden elkander te begrijpen.

‘Toen ek nen jonger waz - dat waz präps agtien handert därtig want ek waz gebore vlak agter de twiede vegtery met Groot Bretänië - hadde hullie nau end dan Zondaag särvis war hullie Läg Duits gebruikt. Ha - dat waz de tyd toe de kyere allehar zatte kinniegape, end som van de audes toe. Ja. Dat ez somdeng dat hullie hebbe opgegeve jare gelede want ek ben nau aal vurby de zeuventig end ek kan niet meer erendere hoe lang het ez zents hullie nen Läg Duits särvis hadde in de kerk. Mar, joe vroeg aan de dominie end hem lezinge uit de Bybel. Ja. Zie. Hullie hadde nen voorlezer, mar hy waz aal errie aud end moet oogglaze hebbe end bovedit, neneder west dat niemelt meer kon die aud Holland Bybels leze, wänt dat gepränt waz värd bove de aledaags veok die op de banke in dat kark zatte. Zoo, netierlik de dominie moet dat aaltegader by hemzelf doene. Wäl, ek kan zeer goed erendere dat toe hy uit de Bybel geng leze hy geng niet uitspreke dezelf gelykt hy deen in de prekery. End ek hev myn vader hore zäge aan myn onkel dat het waz aaltegader maarjarn schere want niemelt in de heel kark verstong wat hy leezd end maar nen kleen hälft wat hy preekt. Ik weet niet oft dat ez het gelykt wat joe zee maar het kon. Agter veel jare ek ben errie zeker dat die dominie leezd van de Bybel end spraak van de preekstoel aaltegader anders dan hem spreke waz toe die kwaam by ons nen vizzet make. Ek hev dekkels gewonderd, mar ja, toen ek kleen waz leernd ek errie vroeg dat nen groeiend jonger waz mar nen snatneus end diend best de mond haude’.

Bachman heeft dit fragment overgenomen uit het aantekenboekje van Walter Hill; de verteller van deze geschiedenis is Barent Myndertssen, die het in 1885 aan Hill heeft verteld. Bachman geeft de vertaling in het Engels erbij, maar het is waarschijnlijk dat Nederlanders geen moeite zullen hebben met het begrijpen van deze tekst. Hij citeert ook een fragment uit een artikel van Van Loon ter illustratie van moeilijkheden bij het verstaan. Een oude boer, een nakomeling van de oudere immigranten, wilde een preek van een predikant uit New York horen. Na afloop vroeg de dominee hem hoe hij de preek had gevonden. De boer antwoordde: ‘Wat zäg jau?’ Toen de dominee zijn vraag had herhaald, begreep de oude man er voldoende van om het volgende antwoord te geven: ‘Jau ken my niet foele, Dominie. Dat is Sjurman oft Hoog Duts oft someting dat jau sprak. Ek ee naut sutse Läg Duts bevor gehoord - et is te hoog voor my’.

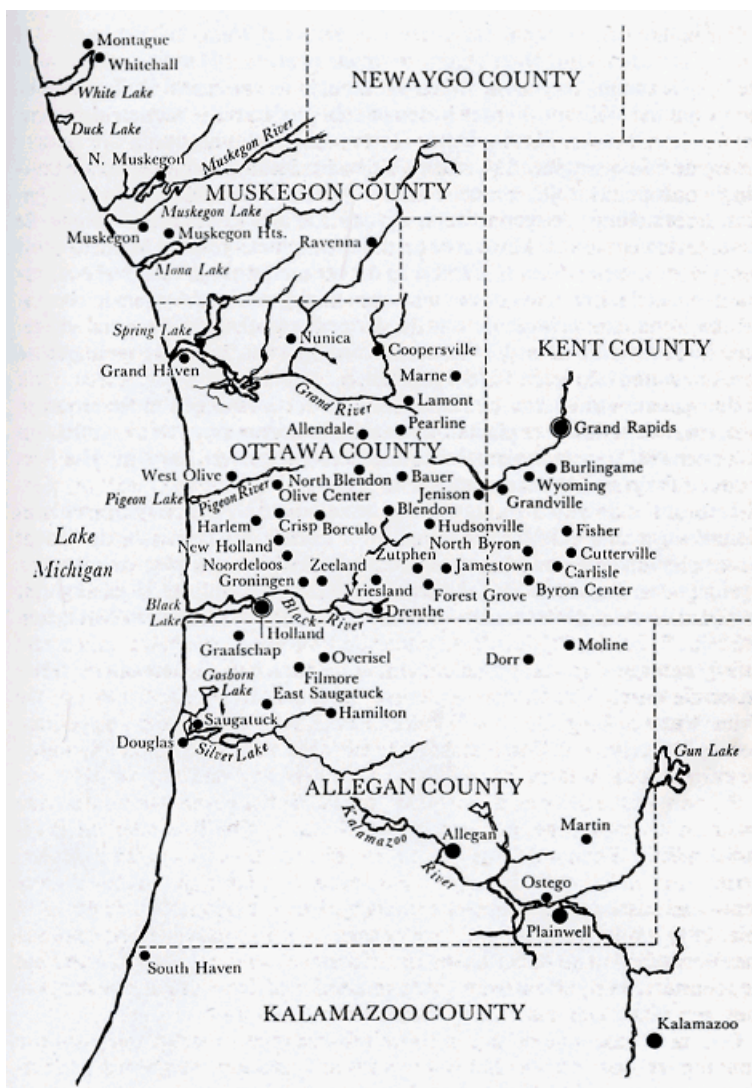
Dosker(1880), die woonde in Grand Rapids, betwijfelt ook of iemand die kersvers uit Nederland komt, zijn eigen taal zal herkennen in die van de oudere immigranten. En hij voegt eraan toe dat de immigranten in het westen die uit de oostelijke staten, dus de oudere immigranten, ternauwernood kunnen verstaan, als beiden zich van hun eigen ‘Nederlands’ bedienen (blz. 45).

2.6 Namen

De houding ten opzichte van de taal van het land van herkomst en van het land waar men woont, is ten dele op te maken uit de mate van aanleren van de tweede en die van afleren van de eerste taal. Ten dele, want er is al gewezen op de vele verschillende factoren die invloed kunnen hebben op die houding, zoals de huwelijkspartner en zijn of haar moedertaal, het werk, de gezinssamenstelling, de woonplaats, enz. Het is niet uitgesloten dat ook de naamgeving en de verandering van namen enig inzicht in die houding kunnen geven. Lucas (1955a blz. 181 vlgg.) wekt de indruk dat de latere immigranten geleidelijk zowel hun voornamen als hun achternamen verengelsen, omdat ze te vreemd waren, zoals Vroegindewey, dat werd veranderd in Early of in Dewey, of omdat ze door Amerikanen moeilijk uit te spreken waren. Zo werd Bakker tot Baker, Oudshoren tot Oussoren. Ook in dit opzicht was er verschil tussen Pella en de vestigingen in Michigan in deze zin, dat in de eerste plaats meer Nederlandse namen gehandhaafd zijn (Webber 1987). Lucas noemt het verengelsen van voornamen ‘an infallible index of the growing influence of American ways’. Misschien heeft hij hierbij vooral het oog op de uitspraak. Het veranderen van achternamen is in Amerika gemakkelijk, omdat ieder vrij is zijn naam te wijzigen, ook al wordt hiervoor vaak een rechterlijke bevestiging gevraagd. Het zou een uitvoerig genealogisch onderzoek vergen om de aard van de verengelsing vast te stellen en de tijd waarin die plaats had (zie voor namen vooral Mencken 1982 blz. 572-642). Bij de informanten van 1966 was in de achternamen heel weinig verengelsing vast te stellen. Onder de namen van leden van de derde generatie waren Van Haitsema, Arens, Schipper, De Haan, De Bruin, De Vries, Van den Berg, De Groot, Van de Brake. Er was één Baker, uitgesproken als Beker, en één Van Handel, uitgesproken als Van Hendel; dit waren de enige namen waarin invloed van het Engels vermoed kon worden.

Bij de voornamen was die invloed groter. Bij het geven van voornamen was men vooral vroeger niet onafhankelijk van de familiebanden en de familietradities. Toch wekt Lucas de indruk dat ook bij deze namen de verandering van Nederlandse in Engelse algemeen was. Hij zegt: ‘But for many years had passed these names were changed to American “equivalents”’ (blz. 284). (Maar voordat veel jaren waren voorbijgegaan, waren deze namen veranderd in de Amerikaanse equivalenten). Het ligt voor de hand dat de roepnamen vrij algemeen werden verengelst of dat men Engelse roepnamen gebruikte, ook als de doopnaam Nederlands was.

Om na te gaan hoe dit lag bij onze informanten, waarbij een positieve houding ten opzichte van het Nederlands aangenomen mag worden, positiever dan het gemiddelde, zijn de door hen opgegeven voornamen gerubriceerd in drie soorten, nl. Nederlandse, Engelse en hybriden, nl. namen die als Nederlandse en Engelse opgevat kunnen worden. Alleen informanten van de tweede en hogere generatie zijn in de vergelijking betrokken, omdat die van de eerste nog in Nederland hun voornaam gekregen hebben.

Kaart van de counties in Michigan

We vonden zeven maal Jan tegenover eenmaal John, en nog tweemaal Jan als tweede naam. Daar tegenover maar tweemaal Hendrik en eenmaal als tweede naam, tegenover tweemaal Henry, en tweemaal Willem tegenover eenmaal William. Verder waren er echt Nederlandse namen als Trientje, Geertje, Sietske, Bertha, Dora, Douwe, alle ondubbelzinnig van Nederlandse of Friese origine. 54 van de 114 immigranten gaven een naam op als Harriet, Jane, Harold, Francis, James, Willard, Gertrude, Minnie, Delmar, Lilian, Henry, en eenmaal Llewellyn. De overigen droegen namen die in beide talen hetzelfde klinken of op dezelfde manier gespeld worden, zoals Hans, Peter, Nelly, Simon, Esther. In dit verband was het toch wel een verrassing te constateren dat de zoon van een immigrant van de tweede generatie, die Peter heette, weer de echt Nederlandse voornaam Arie had gekregen. De indruk die door dit materiaal wordt gewekt, is dat de verengelsing van de namen nog geen voldoende feit is.

Een nadere studie van het karakter van de voornamen moet mogelijk zijn, maar de bijdrage ervan aan ons inzicht in de houding van de immigranten tegenover hun moedertaal en vaderland zal heel gering zijn. Het lijkt voldoende op de algemene tendens te wijzen.

Terloops is gewezen op zowel het handhaven als het verengelsen van plaatsnamen. Dit verschijnsel hangt meer samen met de geschiedenis van de gemeenschappen van Nederlandse herkomst dan met hun houding ten opzichte van hun eigen taal. Lagerwey (1982) geeft op blz. 33 een kaartje met Nederlandse plaatsnamen in Ottawa en Allegan County in Michigan.

3 De moedertaal behouden?

3.0 Inleiding

‘Our father which art in Heaven. We come to Thee in this evening hour, at the end of the day and its wearisome labors, to render thanks unto Thee for all Thy bountiful blessings. Thou hast given us strength to do our work and health to enjoy life and grace through Jesus Christ to save ourselves from everlasting destruction. We thank Thee for the food set before us on our table. May it strengthen our body. We thank Thee for Thy word, and It read to us. May it strengthen our soul. May we carry with us in our hearts in the hours yet remaining to us this day its true message. O Lord, we thank Thee we are not as the heathen.... as the heathen who know nothing, who are in abomination before Thy sight, who are everywhere to be driven forth from before Thy presence. Just as Thou didst once cast out of the Land of Canaan from before Thy chosen people all the sinners of Jericho and Ai and the kings of Lebanon, the Hittite, the Amorite, the Perizzite, the Hevite, and the Jebuzite, so didst Thou cast of Siouxland from before Thy chosen people all the heathen of the Sioux tribes and their kings, Chief Yellow Smoke, Chief Sitting Bull, Chief Crazy Horse, and Chief Inkipadutah, the son of the devil himself. The land was defiled and Thou didst visit the iniquity thereof upon it. Pray that we may truly labor in this land Thou gavest us as Thy children, as Thy chosen people, so that the land will never vomit us forth. We pray O Lord ... Forgive us this day all our sins. In His name we ask it’ (Manfred 1948, blz. 20-21). (Onze Vader die in de Hemelen zijt. We komen voor u in dit avonduur, aan het einde van de dag en de vermoeiende werkzaamheden ervan, om U dank te brengen voor al Uw vrijgeevige zegeningen. Gij hebt ons kracht gegeven om ons werk te doen en gezondheid om van het leven te genieten en genade door Jezus Christus om ons te bewaren voor de eeuwige ondergang. We danken U voor het voedsel dat voor ons op tafel staat. Moge het ons lichaam kracht geven. Wij danken U voor Uw woord en dat Het voor ons gelezen is. Moge het onze ziel sterken. Mogen wij de ware boodschap ervan meedragen in ons hart in de uren die ons van deze dag nog resten. O God, wij danken U dat we niet zijn als de heidenen ... als de heidenen die niets weten, die een gruwel zijn voor Uw aangezicht, die overal verdreven moeten worden uit Uw

aanwezigheid. Zoals Gij eens verdreeft uit het Land van Kanaän voor Uw verkoren volk uit al de zondaars van Jericho and Ai en de koningen van de Libanon, de Hittieten, de Amorieten, de Perrizieten, de Hevieten, en de Jebuzieten, zo hebt Gij verdreven uit Siouxland voor Uw verkoren volk uit al de heidenen van de Siouxstammen en hun koningen, Hoofd Gele Rook, Hoofd Zittende Stier, Hoofd Wild Paard, en Hoofd Inkpadutah, de zoon van de duivel zelf. Het land was onteerd en Gij hebt de zondigheid ervan gewroken. Bid dat wij rechtvaardig mogen werken in dit land dat Gij ons hebt gegeven als Uw kinderen, als Uw verkoren volk zo dat het land ons nooit zal uitbraken. Wij bidden O God... Vergeef ons heden al onze zonden ... In Zijn naam vragen wij het).

De schrijver, wiens eigenaam is Feikema, is van Nederlandse afkomst. In dit gebed, dat een vertaling uit het Nederlands zou kunnen zijn, ‘the humble words rose like the lament of a choral’. Hij laat de eenvoudige man in zijn gebed de tale Kanaäns spreken, een taal die klinkt als de klacht van een koraalgezing. Het is de taal van de Bijbel, van de preek, van de katechismus, van zijn godsdienstige lektuur, het is niet de dagelijkse omgangstaal. Dat zou in de mond van een oudere immigrant ook dialect geweest kunnen zijn. En dat is juist het bijzondere dat telkens weer opvalt: hoe diep en vast het Nederlands van de Statenbijbel, van de Psalmen, van de Heidelbergse Catechismus en zelfs van de oude schrijvers in het religieuze leven en de taal van de immigranten, zelfs van hun kinderen, was gebleven. De omgangstaal van de immigrant, zijn Nederlands of zijn dialect, kon gebrekkig zijn, maar hij kon zonder moeite een vers van een van zijn geliefde psalmen, b.v. Geloofd zij God met diepst ontzag, het 10e couplet van psalm 68, zingen. Het was ook mogelijk dat zijn passieve kennis van het Nederlands, zijn lezen ervan, zijn spreken erin ver overtrof. Toen ik in de jaren zestig een bezoek bracht aan een oude oom in het verre westen, in Conrad Montana, keek ik ervan op dat de oude man buitenshuis Nederlands zat te lezen en wel het kommentaar van Prof. Herman Bavinck op de Heidelbergse Catechismus. Toen deze eenvoudige oude oom voorging in het gebed in het Nederlands, was het of ik koraalgezing hoorde.

Ik wijs hierop, omdat hierin ten dele de verklaring ligt van het feit dat de Nederlandse taal zich zo lang heeft gehandhaafd, vooral in de Calvinistische immigrantenkringen, en ook dat er telkens weer strijd gevoerd is om het behoud van het Nederlands in de kerk en zelfs in de school. Wie aan de taal raakt, raakt de ziel van de mens, en daarom blijft deze strijd om het behoud van de taal altijd een zeer moeizame strijd. Er ontstaan telkens weer grote spanningen tussen de generaties. En de geschiedenis van de taalpolitiek is boeiend, omdat de kwestie van het al of niet behouden van de moedertaal zo eng verbonden is met de problematiek van de amerikanisatie van de immigranten. Het zal verder blijken dat het amerikanisatieproces en dus ook de taalkwestie zich op verschillende manieren ontwikkelen, zelfs daar waar de godsdienst centraal staat in het leven van de immigranten, of het nu zijn Rooms-Katholieken, Vrijzinnig Hervormden, Gereformeerden die

zich onder ds. Scholte in Pella Iowa vestigden, of onder ds. Van Raalte in de ‘Kolonie’ in Michigan en die zich aansloten bij de Reformed Church of America, of Gereformeerden die zich in 1857 daarvan afgescheiden hebben om een Christelijk Gereformeerde kerk te stichten.

In deze bespreking beperk ik me tot wat H.S. Lucas noemt ‘The New Immigration’, de immigratie die in 1846 begint en blijft doorgaan tot de eerste tientallen jaren na de tweede wereldoorlog. De geschiedenis van de taalpolitiek in het koloniale tijdperk blijft buiten beschouwing. Daarvoor verwijs ik naar DeJong 1978, (vooral blz. 188-227) de hoofdstukken ‘The Americanization of the Church: Separation from Holland’ en ‘The Language Question’. Het proefschrift van Luidens (1969) gaat hier veel minder diep op in. Zie hiervoor ook Wertenbacker 1938 (blz. 82-117).

In het amerikanisatieproces, in ieder geval in dat van de gereformeerde groepen, kan men, ruwweg, drie perioden onderscheiden. Om te beginnen de lange periode voor de eerste wereldoorlog, van vestiging en armoede of heel eenvoudige levensomstandigheden. Vervolgens de periode tussen de beide wereldoorlogen, in het begin een periode van welvaart, vervolgens van de grote depressie van de jaren dertig. En in de derde periode, na de tweede wereldoorlog, de tijd waarin veel immigranten van Nederlandse origine zeer welvarend werden. Het spreekt vanzelf dat het karakter van de amerikanisatie in deze drie perioden ook verschillend is geweest. Maar de aard en het tempo ervan waren ook afhankelijk van de religieuze aard van de gemeenschappen en de inzichten van hun leiders. Het ritme van de amerikanisatie uit het oogpunt van taalpolitiek verschilt van dat van de economische ontwikkeling. Tussen 1847 en 1897 lag de periode van behoud van de moedertaal; de periode van taalstrijd en overgang op het Engels ligt tussen 1897 en 1917; de derde periode van kulturele acclimatisatie met grote verschillen in amerikanisering, vooral tussen de Reformed en de Christian Reformed Churches, ligt na de tweede wereldoorlog. De Christian Reformed Church is nog niet toegekomen aan de derde fase van acculturatie, want er wordt vast gehouden aan vele Nederlandse, Calvinistische normen in levensstijl en leer.

3.1 Taalpolitiek in Rooms-Katholieke gemeenschappen

Wanneer we het over taalpolitiek hebben, denken we aan een gemeenschap waarin een zeker beleid wordt gevoerd wat de taal betreft. Dan valt allereerst het verschil op tussen de Katholieke en Protestantse immigrantengemeenschappen. Bij de Nederlandse en Vlaamse Rooms-Katholieke nederzettingen kan men slechts in zeer beperkte zin van een taalpolitiek spreken. We denken daarbij aan de Vlaamse Rooms-Katholieke nederzettingen in Detroit Michigan, Moline en Chicago Illinois, en de Nederlandse (en deels Vlaamse) in Wisconsin, o.a. in Green Bay, De Pere en La Chute. In deze nederzettingen vindt men naast Rooms-Katholieke kerken in veel gevallen

De burgemeester van Hollandtown Wisc. met zijn vrouw bij het Schuttersfeest in 1966

parochiescholen. Er zijn Nederlandse geestelijken, vooral Praemonstratensers uit Heeswijk in Noord-Brabant, die voor het geestelijk leven van de Nederlands/Vlaamssprekende immigranten zorgen. In Chicago kon men in de Sint Willibrorduskerk ook in het Nederlands biechten. In De Pere Wisconsin werd in 1893 het St. Norbertuscollege voor Hoger Onderwijs gesticht door deze zelfde Praemonstratensers (ook wel Norbertijnen genoemd) uit Heeswijk. Het verschil tussen deze parochiescholen en de scholen die in Calvinistische kring ontstonden, wordt door Van Hinte signaleerd:

‘Parochie-scholen bestonden hier [in Wisconsin] vrijwel van den aanvang af, niet echter, zooals in de Calvinistische nederzettingen om het Hollandsch karakter te handhaven - daarvoor was en is de R.K. Kerk te internationaal en te zeer aanpassend - maar terwille van den Roomschen godsdienst. Want men vergete niet, dat de Amerikaansche, de z.g.n.

districts-scholen, een overwegend Protestantsch karakter droegen, voor de Katholieken ten eenenmale onaannemelijk - althans voor zooverre zij niet voldoende waren veramerikaanscht' (Van Hinte 1928, I blz. 434; 1985 blz. 406).

Even verder wijst Van Hinte erop dat waar Nederlanders zo talrijk waren dat ze een eigen parochie en parochieschool konden stichten, het langer handhaven van het Nederlands een ongewild gevolg was. Dat blijkt o.a. uit het verschijnen van een aantal kranten in het Nederlands: De Pere Standaard (1878-1896), Onze Standaard (1896-1907), De Volksstem (1886-1919) en de Gazette van Moline (1907-1940). Dit laatste, deze Vlaamse Gazette, was het enige Rooms- Katholieke blad dat nog in 1928 bestond; het werd ook door Nederlandse Katholieken gelezen (Van Hinte 1928, II blz. 418; 1985 blz. 875). De 40.000 Nederlandse Rooms-Katholieken woonden in de Verenigde Staten zeer verspreid, zodat er in het totaal slechts 25 Nederlandse kerkelijke gemeenten zijn gevormd zonder enig onderling verband. Dit vormde een groot contrast met de 500 krachtig georganiseerde Calvinistische gemeenten (Van Hinte 1928, II blz. 418; 1985 blz. 875).

De band met Nederland is overigens zeer gering. Pater J.A. van Heertum O.P., geestelijk leider van de enige Nederlandse parochie in Chicago, de St. Willebrordusgemeente in Kensington, heeft zelfs gezegd dat van

'all non-English speaking people the Dutch settlers (men begrippe goed de Roomsche Katholieke), and especially their children, have more rapidly learned and adopted the language and customs of the United States (Van Hinte 1928, II blz. 418; 1985 blz. 875). (Van alle niet-Engelssprekenden hebben de Nederlandse immigranten en vooral hun kinderen, sneller de taal en de gewoonten van de Verenigde Staten geleerd en aangenomen).

Vooraf in de Vlaamse Rooms-Katholieke kringen heeft de taal zich tot in de twintigste eeuw gehandhaafd; in de jaren twintig bestonden er toneelgezelschappen in Detroit en werd o.a. 'Op hoop van zegen' van Herman Heijermans er opgevoerd. Maar er is in feite geen taalpolitiek en geen strijd voor het behoud van het Nederlands gevoerd. Wel hebben de geestelijke leidende figuren een belangrijke rol gespeeld in de Nederlandstalige weekbladen, vooral in de Gazette van Moline. Maar de Rooms-Katholieke Nederlanders en Vlamingen zijn opgenomen in de smeltkroes van de Amerikaanse gemeenschap, waarbij de grootste spanning niet die tussen eerste en tweede taal was, maar tussen die van een Rooms-Katholieke minderheid in een overwegend Protestants land.

3.2 Taalpolitiek bij de Vrijzinnig Hervormden

Over de geschiedenis van de Vrijzinnigen uit de Hervormde Kerk die naar Amerika zijn geëmigreerd, is bijna niets geschreven. Van Hinte (1928, I blz. 486; 1985 blz. 453) en Lucas vermelden dat in 1885 in Grand Rapids een

vrijzinnige kerk gesticht is onder leiding van dr. F.W.N. Hugenholtz. Aan Lucas zijn de volgende gegevens ontleend: Onder de Nederlanders die zich in Grand Rapids vestigden, waren enkelen van de vrijzinnige beweging in de Hervormde Kerk in Nederland, die dus weinig belangstelling hadden voor de Gereformeerde leer. In 1875 deden deze mensen een poging zich te organiseren, maar dat mislukte. In de jaren 1883 en 1884 kwam de groep weer tot leven, en in 1885 is een duurzame organisatie tot stand gebracht. Na een briefwisseling met prof. Abraham Kuenen van de Universiteit van Leiden werd ds. F.W.N. Hugenholtz, predikant van een Hervormde kerk in Santpoort bij Haarlem, geroepen de nieuwe groep te leiden. Op 9 december 1885 werd hij geïnstalleerd. Hugenholtz was een bekwaam man; hij was redakteur van *De Hervorming*, een krant die liberale ideeën over religie voorstond. Deze beweging kon echter niet bloeien temidden van een bevolking die de Gereformeerde leer aanhing. Gelijke pogingen werden gedaan om vrijzinnige organisaties tot stand te brengen in Kalamazoo en Chicago. De groep in Grand Rapids ging snel achteruit en aan het einde van de eerste wereldoorlog werd deze ontbonden (Lucas 1955a blz. 519). Ook VandenBosch schrijft over de Vrijzinnigen in Chicago. Hij vermeldt dat er in deze stad een grote groep niet-kerkelijke Nederlanders was, die voor het merendeel tot de vrijzinnige groepering in de Hervormde Kerk hoorden. Door de Protestantse Nederlanders werden ze Modernen genoemd. Wanneer zij naar Amerika komen, verbreken ze gewoonlijk alle bindingen met de kerk. Predikanten van deze moderne richting uit Nederland hebben verschillende malen geprobeerd vrijzinnige (Unitarian) kerken in Chicago te stichten, maar deze hadden altijd maar een kort en onzeker bestaan (VandenBosch 1927 blz. 31).

De Vrije Gemeente te Grand Rapids heeft zich in 1887 ook bij de ‘the Unitarian Church’ aangesloten. Vijf jaar lang heeft ds. Hugenholtz een tijdschrift uitgegeven: ‘Stemmen uit de Vrije Gemeente te Grand Rapids’, waaruit zijn kijk op Amerika, de amerikanisatie, de taal en de band met Nederland duidelijk naar voren komt. In tegenstelling tot sommige jongere Nederlandse immigranten was ds. Hugenholtz trots op zijn moedertaal en zijn vaderland en stond hij kritisch tegenover veel in Amerika. Maar het was zijn overtuiging dat de Nederlandse immigrant zich niet afzijdig mocht houden in het isolement in eigen kring, maar dat hij een roeping had in de Amerikaanse samenleving op religieus, politiek, cultureel en vooral sociaal gebied. Deze dominee en zijn kerk hebben dat inderdaad getoond door actieve deelname in de vele politieke en sociale activiteiten van de ‘Unitarian Church in America’ in de bestrijding van armoede en werkeloosheid, van corruptie zowel als anarchisme in de politiek. De kerk zorgde voor onderwijs zowel in het Engels als in het Nederlands, voor goede lectuur en lichamelijke oefening, voor lezingen en culturele avonden, voor zang en toneel. Het amerikanisatieproces verliep in de Vrijzinnige Gemeente in Grand Rapids heel anders dan in de Gereformeerde kerken, zoals we nog zullen zien. Men stond in de Vrijzinnige Gemeente veel meer open tegenover de Ameri-

kaanse maatschappij, er was hier geen sprake van isolement, maar eerder van een poging om van het begin af door direkte deelname bij te dragen tot het welzijn van de medemens. Het experiment heeft maar kort geduurd; ds. Hugenholtz overleed al in 1900 en de gemeente heeft daarna nog een kleine twintig jaar bestaan.

Waarschijnlijk zijn de toen nog overgebleven leden naar andere Amerikaanse vrijzinnige kerken overgegaan met verlies van het eigene van deze Nederlandse gemeente.

3.3 De taalpolitiek in de verschillende Calvinistische nederzettingen

In de verschillende Calvinistische nederzettingen is bewust taalpolitiek gevoerd, waarin het steeds weer ging over de wijze van amerikanisatie en in verband daarmee over het bewaren van het eigen karakter van een Nederlandse Gereformeerde geloofsgemeenschap. In het verloop van dit amerikanisatieproces kunnen we duidelijk drie groeperingen onderscheiden: 1. de nederzetting te Pella Iowa onder leiding van ds. Scholte; 2. de kolonie in Holland Michigan onder leiding van ds. Van Raalte; 3. de groep die zich hiervan heeft afgescheiden om de Ware Hollandsche Gereformeerde kerk te stichten in 1857, later bekend onder de naam van de Christelijk Gereformeerde Kerk in Noord-Amerika.

3.3.1 *Taalpolitiek in de Pella-nederzetting*

In zijn 'Geschiedenis van Pella' (1897, II blz. 110-111) benadrukt de schrijver, K. van Stigt, het eigen karakter van de nederzetting te Pella Iowa. Hij citeert H. Kuiper die op het Oud-Settlersfeest in 1895 (zo niet woordelijk dan toch inhoudelijk) over de nederzettingen die in 1847 in Michigan, Wisconsin en Iowa gesticht waren, gezegd had 'dat al die verschillende nederzettingen beslist Christelijk in beginsel waren, doch dat Pella, wat de vorm van uitdrukking betrof, van al de andere verschilde'. Deze verschillen worden scherp naar voren gebracht door de Scholte-expert Lubbertus Oostendorp in 'The Americanization of Hendrik Peter Scholte' (1983 blz. blz. 101-104). Daarin beklemtoont hij o.a. dat Scholte niet alleen goed Engels sprak, maar reeds voor zijn vertrek bepaalde Amerikaanse idealen had aanvaard. Hij eiste een duidelijke scheiding van kerk en staat, hij was tegen een theocratie, en Pella werd door Scholte als 'open' stad gepland; geen isolement dus, maar een stad waar Nederlanders met Amerikanen samenwoonden. De Nederlandse immigranten zouden zo snel mogelijk Engels moeten leren, staatsburgers van Amerika worden en in deze maatschappij een politieke rol spelen. Scholte was tegen de parochieschool en werd al in 1848 gekozen als 'superintendent' van de distriktsschool. Hij wilde de openbare school beïnvloeden met Christelijke ideeën door samenwerking met andere kerkgenootschappen die via de stembus het karakter van het onderwijs konden

bepalen. In Pella was dan ook weinig steun te vinden voor de parochieschool, die een heel eigen gereformeerd karakter zou moeten hebben. De parochieschool, die in 1861 door ds. Van Raalte in Pella gesticht werd, heeft slechts vijf of zes jaar bestaan. Scholte slaagde er daarentegen in de Baptisten over te halen hun Central University in Pella te bouwen. Ds. Scholte deed zelf actief mee in de Amerikaanse politiek en werd samen met een Amerikaan uitgever van de eerste Engelstalige krant, de 'Pella Gazette' in 1855; deze werd echter in 1861 opgeheven. Scholte deed dus alles om de Engelse taal te bevorderen. Kerkelijk was Scholte voorstander van een 'vrije' kerk, vrij van de staat en vrij van elk kerkelijk genootschap, zelfs van de Reformed Church of America.

Oostendorp geeft een beeld van het verschil tussen Scholte en de andere gereformeerde immigrantenkringen, dat hier in vertaling volgt: Scholte's ideeën werden klaarblijkelijk niet door alle leiders gedeeld, en zeker niet door veel kolonisten. De mate van weerstand tegen de amerikanisatie verschilde bij verschillende groepen en individuen. Er werden zorgvuldig afgewogen pogingen gedaan om het Nederlands karakter van de vestigingen in ledental, taal en gewoonten te bewaren. Sommige kerken, zoals de Christian Reformed Church ... beschouwden zich als voortzetting van de Afgescheiden kerken in Nederland. Anderen zoals Van Raalte en een meerderheid van de kolonisten in Holland Michigan waren bereid zich aan te sluiten bij de Reformed Church of America ... De Christian Reformed Church was in de oostelijke staten volledig geamericaniseerd. Het verband was echter niet erg nauw en de kolonie in Holland bleef jarenlang een Nederlands eiland. Het was echter niet de bedoeling van Scholte dat Pella zo'n eiland van Nederlanders zou blijven. Zo vast als hij besloten was een Engelssprekende Amerikaan te worden, zo deed hij ook elke mogelijke poging om van Pella een Amerikaanse stad te maken. Pella's bevolking was in 1857 in feite maar voor 50% van Nederlandse origine (Oostendorp 1983 blz. 102-103).

Scholte vroeg ook voor zichzelf vrijheid. Hij werd bankier, grondspekulant, politikus en notaris. Maar zoals te verwachten was, de reactie op deze radicale amerikanisatie bleef niet uit. Oostendorp vervolgt: Pella reageerde. Het versterkte zijn gereformeerde en Nederlandse richting. Het hebben van een predikant die geen salaris kreeg, bleek een minder grote zegening dan het leek. Het betekende dat hij zich kon bezighouden met allerlei bezigheden naast het ambt van predikant en zo de kerk kon verwaarlozen. In 1854 kwam het tot een definitieve breuk tussen predikant en kerk en in 1856 verzocht de kerk aan Van Raalte om uit Holland Michigan te komen en haar in de Reformed Church of America te brengen (Oostendorp 1983 blz. 105).

Hiermee kwam geen eind aan de amerikanisatie. Deze terugkeer naar de Gereformeerde en Nederlandse richting heeft juist in Pella tot resultaat gehad dat er al in 1862, 15 jaar na het stichten van de nederzetting, een Engelstalige kerk werd gesticht. Het waren hier, evenals elders het geval zou zijn, de kerkelijke leiders die de weg wezen.

‘Men voorzag dat het opkomend geslacht in de naaste toekomst bij verkiezing liever de Godsdienstoefeningen in het Engelsch zouden bijwonen dan in het Hollandsch en daar de gelegenheid daarvoor in Pella zeer goed was, zoo was men bevreesd dat een groot aantal zoo niet de meeste zich met de Baptisten zouden vereenigen, en terwijl er niets tegen te doen was aan het voorkeur geven aan de Engelsche taal, zoo beschouwde men het als een van de dringendste behoeften op kerkgenootschappelijk gebied, dat er een tweede Ger[eformeerde] Gem[eente] gesticht werd, waar de dienst uitsluitend in de Engelsche taal zou plaats vinden. Die beschouwing echter van de noodzakelijkheid bepaalde zich maar tot enkele personen. De leeraars en enkelen van de kerkeradsleden moesten het opwerken. Sommigen waren er beslist tegen’ (Van Stigt 1897, III blz. 126).

En om die tweede kerk in de Engelse taal te stichten, moesten ‘er eenigen van de meest ontwikkelden in de Engelsche taal’ gevonden worden die bereid zouden zijn om de nieuwe kerk te vormen. De goedkeuring van het Bureau van Binnenlandsche Zending van de Reformed Church of America (let wel) werd verkregen en dat wees ds. A. Thompson aan als de eerste voorganger van de nieuwe gemeente. In mei 1862 begon ds. Thompson met het oprichten van een Sundayschool en kort daarna met godsdienstoefeningen, alles in het Engels. Er was een vrij talrijk gehoor en op aanraden van ds. P.J. Oggel werd toen een verzoek gericht tot de classis Illinois om de nieuwe gemeente te organiseren, die na goedkeuring in februari 1862 met 25 nieuwe leden kon beginnen (Van Stigt 1897, III blz. 126-127).

Als men bedenkt dat de eerste Christelijk Gereformeerde Kerk pas in 1887 begon met kerkdiensten in het Engels, dan is het duidelijk dat men in Pella, mede onder invloed van ds. Scholte en van de Reformed Church of America, het isolement veel eerder heeft doorbroken en dat de amerikanisatie, vooral het overgaan op de Engelse taal in de kerkdienst, er eerder heeft plaats gehad. Dat zal ook het patroon blijken te zijn in de kolonie van Van Raalte in Holland Michigan, maar met de nodige verschillen.

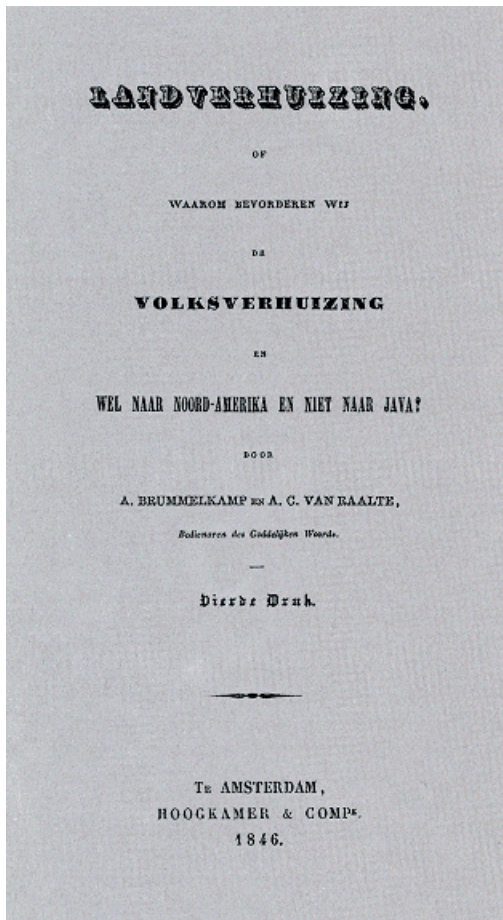
3.3.2 De taalpolitiek in de ‘Kolonie’ te Holland Michigan

In een brief geschreven ‘Aan de Geloovigen in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika’ in 1846, dus een jaar voor de emigratie, verzoeken ds. Van Raalte en ds. Brummelkamp de medewerking van de, sinds 1628 bestaande, Hervormde Kerk in Amerika, The Reformed Protestant Dutch Church, na 1867 bekend als de Reformed Church of America.

‘Broeders en Zusters, wij hebben, ofschoon door den Oceaan van u verwijderd, een woord aan u. Wij, door de groote barmhartigheid Gods, onzes Zaligmakers, dienaren van Gods Woord, dienstknechten van de door Gods bloed gekochte gemeente, vragen oefening van gemeenschap der

heiligen, en roepen uwe barmhartigheid in over vele kinderen des Heeren,
over vele hulpbehoevende natuurgenooten’.

Hiermee hebben de dominees een kontakt gelegd dat van blijvende invloed

Titelblad van de brochure van Brummelkamp en Van Raalte, waarin de brief 'Aan de Geloovigen in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika' is opgenomen

zou zijn. Verderop in deze brief schetsen zij het karakter en het doel van de immigratie, die een blijvende rol zullen spelen.

‘Ook is er nu een kleine vereeniging ontstaan, waarvan wij leden zijn, om de doorbrekende verhuizing te bevorderen, en, zoo veel mogelijk, verstrooijing en daaruit vloeiende gevaren voor te komen, en door vereeniging predikdienst en het belang van opvoeding der jeugd te verzekeren’ (Brummelkamp, Van Raalte 1846 blz. 37).

‘Vooral ook wenschen wij dat zij, dorpsgewijze wonende, het groote voorrecht mogen kunnen genieten van de kinderen op Christelijke scholen onderwezen te zien; een voorrecht, dat wij hier moeten missen, daar op de staatsscholen een algemeen zedelijk onderwijs gegeven wordt, hetwelk noch Jood noch Roomschegezinde stooten mag, terwijl de vrije scholen geweerd worden (Brummelkamp, Van Raalte 1846 blz. 35).

De bedoeling is dus zo veel mogelijk bij elkaar te blijven en in samenwerking te zorgen voor prediking en opvoeding. Hetzelfde doel blijkt uit het ‘Reglement der Zeeuwsche Vereeniging ter verhuizing naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika’, waarin werd vastgelegd dat het bestuur voor algemene rekening 50 acres grond zal aanschaffen:

‘...verstreckende tot kom der gemeente, waarop voor onderlinge kosten, eene School en Woning, opdat de kinderen aanstonds kunnen onderwezen worden en opdat er dan op den dag des Heeren eene plaats zij, waar men kan vergaderen, tot zoolang daartoe een bestemd gebouw zal opgerigt zijn’ (Reglement 1847 blz. 10 art.9).

Het Reglement vervolgt in art. 13:

‘Het Bestuur zal zorgen voor onderwijzers zoo in de Nederlandsche als Engelsche taal; ook voor de bezoldiging der onderwijzers, in zoover dit niet uit de wekelijksche of maandelijksche schoolgelden kan gevonden worden; en verder alles wat het Schoolwezen betreft, waarvan de kosten evenredelijk zullen gedragen worden, gelijk dit geschiedt in de algemeene lasten’.

Deze idealen hebben geleid tot de vestiging van ‘de Kolonie’, met Holland Michigan als kerngemeente, omringd door kleine gemeenten als Graafschap, Overisel, Drenthe, Noordeloos, Zeeland, Groningen. In 1849 waren zeven kerkelijke gemeenten in een classis Holland verenigd. Het besluit van de classis in 1850 om zich bij de Reformed Protestant Church aan te sluiten had inderdaad verstreckende gevolgen, vooral wat betreft de amerikanisatie van deze kerken en dus ook voor de taalkwestie. Het onderwijs werd van het begin af behartigd en er werd school gehouden, zeer primitief uiteraard. Naast het onderwijs in het Nederlands en in de Bijbel was voor Van Raalte en anderen onderwijs in de Engelse taal gewenst:

‘...opdat men niet, gelijk anderen wilden, een overgeplant Nederland vormen zou, maar een waarachtig deel van het Amerikaansche volk. De taalkwestie was dus van het begin af aanwezig’ (Van Hinte 1928, I blz. 270; 1985 blz. 256).

Het belang van hoger onderwijs zag Van Raalte ook in, en ook hiervoor werd de steun van de Reformed Church of America ingeroepen. Met haar hulp werd in 1851 ‘The Holland Academy’ gesticht, let wel, als een ‘high school to prepare sons of the colonists from Holland for Rutgers College and also to educate daughters of said colonists’ (Van Hinte 1928, I blz. 271; 1985 blz. 257). Daar Walter Taylor en zijn

beide dochters aan deze school als voertaal voor het onderwijs alleen Engels gebruikten, ontstonden spoedig moeilijkheden. Ds. Ypma eiste de benoeming van een docent:

Schilderij door R. Schepers (1916), zoals hij zich de eerste kerk van 'logs' in Holland voorstelde. Helemaal rechts Ds. Van Raalte (in het bezit van het Nederlands Museum in Holland Mich.).

‘...die bekwaam is ... de leerlingen op te kweeken in het grondig gebruik der Nederduitsche [= Nederlandse] spraak, welks zuivere gebruik jammerlijk verloren gaat, niettegenstaande, naar aller overtuiging, het belang van den godsdienst het volstrekt noodzakelijk maakt, dat de taal, die in geen reeks van jaren gemist zal kunnen worden, worde opgehouden, zoodat de prediking niet bespottelijk worde, vanwege de vermenging der talen, en men ook de pen, waar het noodig is, betamelijk in de moedertaal wete te gebruiken’ (Van Hinte 1928, I blz. 271; 1985 blz. 257).

Dit argument tot behoud van het Nederlands zal in de lange taalstrijd telkens weer herhaald worden.

Een zaak waarover ook veel onenigheid en strijd zou ontstaan, was de distriktsschool. Al in 1848 werd ds. Van Raalte gekozen in het bestuur van deze openbare school. Zolang de gemeenschap in strikt isolement leefde, gereformeerden onder elkaar, ging het nog en kon het een soort christelijke openbare school blijven, maar zelfs in de Kolonie die toch tot 1900 voor 90% Nederlands bleef, kwamen ook andersgelovigen te wonen, en de distriktsschool met haar groeiende neutraliteit in godsdienstige zaken werd voor velen een dubieuze zaak. Van Raalte ging er in 1857 toe over een paro-

chieschool te stichten, evenals in Pella Iowa in 1861. Van Brummelen schrijft dat deze scholen als doel hadden het onderwijs te bevorderen:

‘...in the Biblical way in the spirit of the positive Protestantism of the Reformation. The Bible was used as the reading book and the Heidelberg Catechism as textbook, with Dutch language being one of the important subjects taught’ (Van Brummelen 1984 v.lz. 81) (op bijbelse manier in de geest van het positieve protestantisme van de reformatie. De Bijbel werd gebruikt als leesboek en de Heidelbergse catechismus als tekstboek, terwijl de Nederlandse taal een van de belangrijke vakken was, die onderwezen werden).

Deze scholen bestonden slechts enkele jaren, de belangstelling ervoor was te gering. Maar de oprichting wijst er wel op dat Van Raalte naast zijn belangstelling voor de amerikanisatie en het onderricht in de Engelse taal ook een voorstander was van handhaving van het Nederlands. Hij zal in dit opzicht de gemengde gevoelens hebben gehad van menig immigrant die het toenemend verlies van de moedertaal betreunde, terwijl hij zich geroepen voelde met het oog op de toekomst van de jeugd en van de kerk het assimilatieproces met alle kracht te steunen.

Het jaar 1857 bracht ook een kerkelijke scheuring in de Kolonie; vier gemeenten zonderden zich af om de Ware Hollandsche Gereformeerde Kerk, later de Christelijk Gereformeerde Kerk genoemd, te vormen. Deze kerk zou in de komende jaren veel orthodoxe immigranten aantrekken en haar eigen amerikanisatie en taalstrijd doormaken. Daar komen we nog op te terug (zie 3.3.3).

Het ideaal van Van Raalte, hoger onderwijs, ook met theologische cursussen voor toekomstige dominees, werd in 1866 vervuld met het stichten van Hope College, een Engelstalige instelling, waar ook Nederlands gedoceerd werd en theologische cursussen werden gegeven. Men bedenke echter dat nog tientallen jaren het Nederlands in de Kolonie de voertaal bleef, dat er in het Nederlands werd gepreekt en gekatechiseerd. Dat blijkt ook uit het verschijnen van Nederlandstalige kranten: De Grondwet (1860-1938), De Hollander (1850-1895) en De Hope (1865-1933). Vooral het belangrijke religieuze weekblad van het college De Hope heeft een belangrijke rol gespeeld in het amerikanisatieproces. Het heeft de Nederlandse gemeente in haar moedertaal op de hoogte gehouden van ontwikkelingen op kerkelijk gebied en heeft leiding gegeven in de taalstrijd. De belangrijke rol van De Hope is beschreven door Geerlings, wiens woorden we hier in vertaling weergeven: Dit was de eerste krant die door de Reformed Church in Holland werd uitgegeven. Vrijwel ieder gezin had een abonnement. Het hield de mensen op de hoogte. Het was een heilzame en onmisbare kracht in het leven van de mensen hier en in andere gemeenschappen die zij bestreek. Haar invloed was onveranderlijk positief. De krant bediende de eigen generatie van overgeplante Nederlanders, en ook in zekere mate, maar minder volledig de zoons en dochters van de pioniers. De publikatie was een hele onderneming, maar gedurende 67 jaar werd de wekelijkse verschijning zeer gewaardeerd.

Er waren maar weinig boeken en geen kranten en De Hope voorzag in een behoefte. De hoop en de vrees, de ontberingen en opofferingen, verbonden aan de uitgave van deze krant gedurende meer dan een halve eeuw waren het volledig waard... Het blad oefende een grote invloed uit gedurende de tijd die nodig was voor de overgang van de oude wereld naar de nieuwe normen (Geerlings 1947 blz. 26).

Voordat we nu in bijzonderheden treden over het verdere verloop van de taalstrijd en de taalpolitiek in het westelijke deel van de Reformed Church in America geven we eerst het bijzonder heldere overzicht over die ontwikkeling van James Bratt, in vertaling: De westelijke afdeling van de Reformed Church of America heeft veel bewaard van het karakter dat zij van haar grondlegger, Van Raalte, had meegekregen. Hij was de vertegenwoordiger van die richting in de Afscheiding die gericht was op daadwerkelijke vroomheid en toegepaste moraal. Deze denominatie trok een groeiend percentage immigranten uit de Hervormde Kerk aan, en werd door de band met een eerwaardige Amerikaanse instelling (de Reformed Church East) meer getrokken binnen de voornaamste stroming van het Amerikaanse protestantisme. Sedert deze stroming meer algemeen de grootste nadruk legde op religieuze beleving (in de vorm van de opwekkingsbeweging) en morele hervorming, en sedert zij (hoe de wet ook mag zijn) in de 19e eeuw funktioneerde als een nationale kerk, kwam de nieuwe konditie van de afdeling West overeen zowel met haar Nederlandse oorsprong als met de nieuwe lidmaten. Op deze wijze bracht de elite van de Reformed Church of America, bestaande uit hoogleraren en predikanten, aan de Nederlandse kerkgemeenschap de visie van het heersende protestantisme: verfijnd, optimistisch, neerbuigend ten opzichte van het ethnisch verleden, overtuigd van het 'Christelijk karakter' van de Verenigde Staten en enthousiast over de vele kruistochten in het begin van de 20e eeuw, erop gericht dat karakter in het eigen land te versterken en daarbuiten te verspreiden (Bratt 1983 blz. blz. 170).

Bruins heeft een beeld gegeven van het amerikanisatieproces van de Third Reformed Church, dat voor vele kerken van de Reformed Church of America West bijna typisch is. De vertaling van woorden, door Donald J. Bruggink, de redakteur van de serie, in het voorwoord geschreven, luidt: De verschillen die de Derde Kerk in Holland Michigan tegenover andere kerken van de gemeente typeren, zijn voor een groot deel het gevolg van de graad van amerikanisatie. In de geschiedenis van de Third Church kan bijna elke Nederlandse kerk in het middenwesten, en vele van de 19e-eeuwse immigrantenkerken veel van zijn eigen geschiedenis terugvinden (Bruins 1970 blz.1-2).

De overgang van het Nederlands naar het Engels in de Third Reformed Church was pas in 1896 voltooid, dus 49 jaar na de vestiging van de nederzetting in Holland Michigan. De leden kwamen uit de kerk van Van Raalte, die al in het eerste jaar was gesticht. Op het eerste gezicht lijkt het of we hier te maken hebben met een zeer conservatieve kerk. Maar Bruins laat

duidelijk zien dat dit niet het geval is. Integendeel. In dit opzicht was de Third Church de meest progressieve immigrantenkerk in de gemeenschap. Volgens de woorden van Henry E. Dosker ‘aanbaden in deze Nederlandse stad de immigranten hun Nederlands en hielden eraan vast met ijzeren vuist’. De gemeenschap was anders dan andere Nederlandse vestigingen in de steden van west-Michigan met hun enklaves van Nederlandse immigranten. Muskegon, Grand Rapids en Kalamazoo trokken elk grote aantallen immigranten aan, maar deze steden waren in de eerste plaats Amerikaanse steden, voornamelijk met Engelssprekende bewoners. Het omgekeerde was het geval in de Kolonie. Daar was een Nederlandssprekende gemeenschap waarin een aantal Engelssprekende Amerikanen woonden. Er was geen misverstand mogelijk over het feit dat Holland een stad was waar het Nederlands in het oog viel. In wat tegenwoordig als een kleine stad beschouwd zou kunnen worden, verschenen drie Nederlandse bladen: De Hope, uitgegeven door Hope College, De Grondwet en De Hollander. In de eerste 25 jaar van haar bestaan verscheen er in Holland Michigan geen Engelse krant. Maar de verandering was onvermijdelijk en zou dus wel wat verdriet veroorzaken, zoals het geval geweest was in New York en New Jersey een eeuw eerder. Volgens Dosker ‘koesterden vele immigranten het bedrieglijke ideaal een klein Nederland in de wildernis te stichten. Maar er was ook een groep in Holland die anders werd gekarakteriseerd. Hierin vond men ook het Van-Raaltetype’. Deze mensen kwamen om echte Amerikanen te worden. En aangezien de taal van het land de taal van de eredienst moest zijn, voelde men aankomen dat vroeg of laat de oude Nederlandse eredienst vervangen zou moeten worden door een nieuwe Amerikaanse (Bruins 1970 blz. 40-41).

Deze visie had er al eerder toe geleid dat in 1854, pas zeven jaar na de stichting van de Kolonie, een groepje mensen in het ‘rode schoolhuis’ Engelse kerkdiensten hielden. De kerk, Hope Reformed Church, werd in 1862 gesticht. De naam wijst op de band met Hope College; volgens de Catalogus van 1872:

‘...it occupies a most important representative position as the only church of the Denomination for English service in the whole region’ (Hope Church 1942 blz. 5) (deze neemt een zeer belangrijke representatieve plaats in als de enige kerk van de denominatie met Engelse dienst in de hele streek).

Aan een kandidaat die geen Nederlands sprak, schreef dr. Phelps, de president van Hope College die ook geen Nederlands sprak, dat zijn onkunde geen bezwaar zou zijn, want:

‘...part of the work to be done is to show the people practically that we are in America and expect them to become gradually Americanized’ (Hope Church 1942 blz. 7) (een deel van het werk dat gedaan moet worden is de mensen laten zien dat we in Amerika zijn en dat we verwachten dat ze geleidelijk aan Amerikanen zullen worden).

Een duidelijk staaltje van taalpolitiek.

The Third Reformed Church is in 1867 ontstaan op verzoek van ds. Van Raalte toen de First Reformed Church hem te groot werd. De eerste dominee, Jacob van der Meulen, wiens vader tot de eerste pionierdominees behoorde, had aan Rutgers College en het New Brunswick Seminary gestudeerd en dus de invloed van de kerk in het oosten ondergaan. De kerk is afgebrand in de grote brand van 1871 en, na herbouwd te zijn, nogmaals verwoest in een storm in 1872. Toen de kerk herbouwd en ingewijd was, stond er in de Holland City News van 28/11/1874 een typerend verslag, waarin werd opgemerkt dat een Japanse student van Hope College naast een Methodiste geestelijke psalmen zat te zingen in een Nederlandse kerk (Ontleend aan Bruins 1970 blz. 26). Tekenend voor de nieuwe dominee was de verengelsing van zijn naam van Uiterwijk naar Utterwick. Bijgestaan door ouderling Isaac Cappon, een succesrijke grootindustriële, zette ds. Utterwick de amerikanisatie in. Het begon met een voorstel om gezangen in de kerk te zingen, nog wel met een koor (Dat was in de First Church afgewezen). Het voorstel kreeg de goedkeuring van ds. Van Raalte en de classis, nog in 1874. Ook deed de kerk mee in de ‘revival’ van 1876. Van Raalte had in 1866 zijn kerk beschikbaar gesteld aan een rondreizende, methodistische evangelist en had de resultaten van zijn prediking bewonderd. Ten bewijze daarvan haalt Bruins aan uit een geschrift van Gerrit van Schelven, gedateerd januari 1913, dat zich in het archief van het Netherlands Museum in Holland Michigan bevindt:

‘Twenty years I have worked among these people; but where are the fruits? But now God sends a Methodist to sow where we had sown; and such a Methodist’ (Twintig jaar heb ik onder dit volk gewerkt, maar waar is het resultaat? Maar nu zendt God een Methodist om te zaaien waar wij gezaaid hadden; en nog wel zo'n Methodist).

Nu werden zes weken lang onder ds. Utterwick ‘revival meetings’ gehouden met 48 bekeerlingen die lid werden van de Third Church. De beweging van het Amerikaanse ‘revival’, waarvan de theologische basis twijfelachtig was, was aanvaard als een zeer goed middel om het koninkrijk in de nieuwe wereld te bevorderen (Bruins 1970 blz. 30).

Ds. Utterwick was uitgesproken in zijn oppositie tegen de parochieschool en een verdediger van openbaar onderwijs. In een rede, gehouden bij de inwijding van een ‘public school’, betreurde hij het concept Christelijke scholen dat sommigen van de Reformed Church wensten en waar de Christian Reformed volledig achter stonden, ‘alsof de openbare school niet verenigbaar was met of vijandig aan een goede Christelijke opvoeding’. Hij zag geen noodzaak voor parochiescholen, zoals ze werden voorgestaan door uitgever Doesburg van De Hollander. Utterwick zei: ‘Our schools should not be any nationality but English’ (Onze scholen moeten tot geen andere nationaliteit horen dan de Engelse). Utterwicks houding en de activiteiten van Isaac Cappon ten behoeve van openbare scholen bepaalden de houding en stemming van de kerkelijke gemeente ten aanzien van het openbare onderwijs. Vele lidmaten van de kerk hebben, in de loop van de jaren, het

openbaar onderwijs gediend. De kerk heeft nooit veel steun gegeven aan het systeem van parochiescholen, dat ondanks alles, zich in de gemeenschap ontwikkelde (Bruins 1970 blz. 31).

De kerk van ds. Utterwick is ook de eerste die is overgegaan van het Nederlands op het Engels. Toen Utterwick in 1871 door de Third Church beroepen werd, was het met dien verstande ‘that there was to be held one service in the English language as soon as possible. It was as good as a condition of my acceptance, and I labored for it all the time’ (Bruins 1947 blz. 42) (dat zo spoedig mogelijk één dienst in het Engels gehouden zou worden. Het gold voor mij als een voorwaarde, waarop ik de benoeming wilde aannemen en ik spande me er de hele tijd voor in). De dominee begon met drie diensten, Nederlands 's morgens en 's middags, Engels in de avonddienst. Daarna kwam zijn verzoek om twee diensten, de morgendienst in het Nederlands, de avonddienst in het Engels. De overweging was dat wie een tweede Nederlandse dienst wilde bijwonen, naar de First Reformed Church kon gaan. De oppositie was in 1879 te groot en het plan ging niet door. Ook moest het onderricht in de katechismus in het Nederlands geschieden. Bij de overschakeling naar de Engelse dienst verloor de kerk veel leden, die naar de Nederlandssprekende kerken gingen, wat ook een heel typisch verschijnsel was bij de taalverandering.

In de hevige kontroverse over het wel of niet toelaten van Vrijmetselaars in de kerk stond ds. Utterwick weer aan de liberale kant, dus voor toelating. Toen Hope College een vrijmetselaar tot president benoemde, scheidde de grote meerderheid van de First Reformed Church zich af en ging over naar de Christian Reformed Church.

Onder leiding van ds. Henry E. Dosker (1888-1893) ging de Third Reformed Church over op het Engels in morgen- en avonddiensten, met een Nederlandse middagdienst. Maar in 1896 werd de Third Reformed Church in Holland de eerste immigrantenkerk in de stad Holland die van het Nederlands overging op het Engels, in alle diensten, daarmee het amerikanisatie-proces tot een einde brengende.

Het is een proces dat zich vroeger of later bij alle immigrantenkerken heeft herhaald. In het begin was de avonddienst, op zondag, in het Engels, en de morgen- en middagdiensten waren in het Nederlands. Later werden morgen- en avonddiensten in het Engels en de middagdienst in het Nederlands gehouden. Geleidelijk aan was het in sommige kerken mogelijk de Nederlandse dienst over te slaan en dan was de kerk op deze wijze geamericaniseerd. Toch heeft de overgang in vele gevallen jaren geduurd, en kwam alleen na veel debat en strijd tot stand, zelfs in de immigrantenkerken van de Reformed Church. De classis Holland heeft pas in 1923 formeel het gebruik van de Engelse taal voor kerkelijke doeleinden erkend (Bruins 1970 blz. 46). Nederlandse kerkdiensten werden tot in de jaren dertig in verschillende kerken van de Reformed Church of America gehouden.

3.3.3 *Taalpolitiek in de Christelijk Gereformeerde Kerk*

In 3.3.1 is erop gewezen dat pas in 1887 een Christelijke Gereformeerde kerk overging op diensten in het Engels; dat gebeurde in de vroegere vierde kerk in Grand Rapids. De taalpolitiek in deze denominatie is jarenlang gericht geweest op het behoud van het Nederlands. En DeJong (1975 blz. 196) schrijft, dat tot dat jaar de predikanten wordt aangeraden Nederlands te leren lezen om kennis te kunnen nemen van de geschriften van Nederlandse theologen in hun eigen taal.

Dit vasthouden aan het Nederlands is een van de conservatieve elementen van deze denominatie. En doordat men zelf zijn lager en voortgezet onderwijs organiseerde, was het gemakkelijker de jonge mensen op te voeden in de overtuigingen en gewoonten van de eigen kerkelijke organisatie. Daarbij was ook van belang dat deze denominatie zijn aanhangers vooral in de midwest staten had, in tegenstelling tot de Reformed Church, die veel meer aanhangers in de oostelijke staten New York en New Jersey had. Het strakke konservatisme van deze richting blijkt o.a. uit het feit dat nog in 1947 in Sioux Center het vertonen van films verboden was en dat in Orange City alle bedrijven op zondag gesloten waren, ook benzinstations en restaurants.

Meer dan eens heeft een groep lidmaten zich van een kerk afgescheiden bij de overgang van Nederlandstalige op Engelse diensten. Dergelijke afscheidingen hebben het ontstaan van kleinere denominaties, zoals de Netherlands Reformed Church, bevorderd. In deze denominatie werden, tussen de beide wereldoorlogen, soms nog alle diensten in het Nederlands gehouden, maar ook hier is men geleidelijk aan op het Engels overgegaan. Dat was zelfs, maar in mindere mate, het geval nog lang na de tweede wereldoorlog, toen, soms niet vaker dan eens per maand, diensten in het Nederlands werden gehouden.

In 3.3.2 is erop gewezen dat de standpunten zich polariseerden en dat de meningsverschillen tussen de meer en minder conservatieven toenamen. De Christian Reformed waren voorstander van christelijk, de Reformed van openbaar onderwijs. Maar immigranten uit Nederland van beide richtingen verlangden opvoeding van de jeugd in 'het licht van Gods Woord'. Toen dat in de distriktsscholen afnam, groeide het aantal parochiescholen snel. Van zes scholen in 1885 nam het aantal snel toe tot 20 in 1894, met 500 leerlingen in het eerste jaar tot 2300 in het laatste.

De overgang van Nederlandstalige op Engelstalige diensten is hierdoor vanzelfsprekend vertraagd. Bij het vijftigjarig bestaan van de Christian Reformed Church in 1907 waren er nog maar zeven kerken in het middenwesten, waar diensten in het Engels gehouden werden, zes in Michigan en één in Illinois. Maar ook in de Reformed Church was de overgang niet snel gegaan. In 1910 werden nog maar in drie van de ongeveer 100 kerken van de Reformed Church diensten alleen in het Engels gehouden. En dit bleef het geval tot na de eerste wereldoorlog, met enkele uitzonderingen zoals

hiervoor vermeld zijn. De amerikanisatie wat de taal betreft blijkt het duidelijkst uit het verdwijnen van Nederlandstalige bladen na deze eerste wereldoorlog. Toen deze oorlog begon verschenen er nog 25 bladen en tijdschriften. Ze moesten geleidelijk aan opgeheven worden, het weekblad *De Volksvriend*, dat werd uitgegeven in Orange City Iowa, kon tot 1951 gehandhaafd worden. Alleen *De Wachter*, sedert 1968 het officiële orgaan van de Christian Reformed Church, dat sedert 1868 eens in de twee weken werd uitgegeven, kon blijven verschijnen; het werd echter in 1986 opgeheven. Ook wat de bladen betreft moet dit positieve resultaat, in vergelijking met de publikaties van de Reformed Church, toegeschreven worden aan de positieve taalpolitiek ten aanzien van het Nederlands, die door de aanhangers van de Christian Reformed denominatie werd gevoerd.

3.3.4 Taalpolitiek in Whitinsville

De taalpolitiek in Whitinsville Massachusetts, een dorp waar de immigranten van Nederlandse herkomst voor de grote meerderheid tot de Christian Reformed Church hoorden, vertoonde enkele verschillen met andere nederzettingen van deze denominatie, omdat de Nederlanders hier niet de meerderheid van de bevolking vormden en bovendien als thuistaal Fries spraken. In een van de laatste opnamen die in 1966 werden gemaakt, vertelde ds. John Holwerda, die er toen predikant was, over enkele gebeurtenissen uit de taalstrijd. Doordat de jongere generaties thuis Fries leerden en op school Engels, begrepen ze misschien nog minder van de kerkdiensten in het Nederlands dan in andere plaatsen het geval geweest zal zijn. De jonge mensen gingen wel naar de kerk, maar uit sleur en niet uit overtuiging. Enkele jongemannen die in de eerste wereldoorlog in dienst geweest waren, waren zich bewust geworden van de beperkingen en benauwenissen die de taalsituatie in hun dorp met zich meebracht. Maar de toenmalige predikant sprak alleen Nederlands en kende weinig of geen Engels. Men heeft toen, omstreeks 1920, een Engelssprekende theologisch student aangetrokken, die een avonddienst in het Engels hield en die bovendien een uitstekend spreker was. Hij trok volle kerken, de jongere lidmaten toonden weer belangstelling voor het kerkelijk gebeuren en daardoor waren de ouderen, die oorspronkelijk tegen deze verandering waren, overtuigd van hun ongelijk, en daarmee is de verandering ingezet.

Maar de thuistaal van de ouderen, grotendeels immigranten van de eerste generatie, was Fries gebleven. Deze generatie begreep het Nederlands van Bijbel en Psalmen, maar niet het gewone dagelijkse Nederlands; ze spraken het ook niet. Na de overgang op Engelstalige kerkdiensten kwamen de ouderen tekort, die hun gevoelens niet voldoende in het Engels konden verwoorden. De komst van een Engels predikende, maar op huisbezoek Friesprekende predikant was voor deze gemeente een grote verbetering.

De overgang van Nederlandse op Engelse kerkdiensten is het gevolg geweest van een bewuste taalpolitiek, maar het probleem van de Friese

Straatnaambord in Whitinsville Mass.

thuis taal was daarmee niet op te lossen. Toch is in dergelijke omstandigheden een zekere sturing van beheersbare elementen bijzonder vruchtbaar.

3.4 Tegenkrachten

Deze taalpolitiek om het Nederlands te bevorderen werd tijdens de eerste wereldoorlog afgeremd door de politiek van de Amerikaanse regering, die het gebruik van vreemde talen, met name Duits, in deze oorlog trachtte tegen te gaan; op dit verschijnsel en de verwarring van Nederlands met Duits is eerder gewezen (zie 1.4.1). In deze oorlog was de amerikanisatie van veel immigranten van Nederlandse origine versneld, het aantal immigranten van de eerste generatie was afgenomen door het overlijden van de ouderen en

door de verminderde immigratie. De derde generatie, met Engelssprekende vrienden en vriendinnen, met Engelssprekende kollega's, wendt zich meer en meer van het Nederlands af en drijft het gebruik van het Nederlands van ouders en grootouders steeds meer terug. Maar de band met Nederland wordt niet vergeten en het besef ervan wordt op een gemakkelijker, minder verplichtende en feestelijker manier gedemonstreerd in de 'tulip festivals', die in Holland Michigan, Pella en Orange City Iowa worden gevierd, in Orange City sedert 1938. De oude streekdrachten worden ook hier, zoals in Nederland bij bijzondere gelegenheden, getoond en gedragen.

3.5 Het onderwijs

Over de leerstof die in de lagere scholen werd aangeboden, is weinig of niets bekend. Uit verspreide opmerkingen krijgt men de indruk dat het leren lezen van de Bijbel en andere religieuze geschriften het belangrijkste was. Oudere immigranten en hun kinderen konden de Bijbel, in drukletters lezen, maar geen geschreven taal. Er wordt wel geschreven dat ook rekenen in het Nederlands werd gegeven op de parochiescholen, maar de kinderen zouden het toch ook in het Engels moeten kunnen, zeker toen zich meer en meer vreemdelingen onder de Nederlandse immigranten vestigden. De invloed van dit onderwijs op de taalhandhaving zal gering geweest zijn, de praktijk van het taalgebruik thuis was van des te meer belang (zie hoofdst. 4 en 5). De geestelijke horizon van het merendeel van de immigranten uit het begin van de 19e-eeuwse immigratie was beperkt. Geleidelijk werd deze ruimer en ruimer. De welvaart werd groter, het onderwijs beter en beter. In 3.3.2 is geschreven over de oprichting van Hope College in 1866; deze instelling voor de opleiding van predikanten heeft echter, doordat de nadruk op Engelstalig onderwijs was gelegd, meer gedaan voor de achteruitgang van het gebruik van het Nederlands en een versnelde amerikanisatie, ook al was zowel in de 19e als in deze eeuw Nederlands een van de vakken waarin onderwijs werd gegeven. Het behoud van het Nederlands is echter bevorderd door de oprichting van instellingen voor hoger onderwijs door de aanhangers van de Christian Reformed denominatie. De groei ervan begon in 1890, toen men overging tot het oprichten van een eigen schoolgebouw in Grand Rapids voor de 40 studenten, die er toen waren. De opleiding was vrijwel uitsluitend theologisch, maar dat karakter van deze school, Calvin College, waar sedert 1876 Nederlands werd onderwezen, heeft weer behoudend gewerkt op het gebruik van het Nederlands. In 1894 werd een letterendepartement ingesteld naast het seminarie, de afdeling voor opleiding van theologische studenten. Daar was het Nederlands een verplicht vak tot in de jaren zestig. Uit het literaire departement is een college gegroeid.

Toen na de tweede wereldoorlog Nederlandse immigranten zich in Canada vestigden, heeft Calvin College de kerkelijke gemeenten daar Nederlandssprekende predikanten kunnen leveren. De studenten leerden er niet

alleen Nederlands lezen om de geschriften van Nederlandse theologen in de oorspronkelijke taal te kunnen lezen, maar ze leerden er ook in het Nederlands preken, zodat ze niet alleen in Canada, maar ook van tijd tot tijd in eigen omgeving een preek in het Nederlands konden houden. In eigen omgeving, in de midwest staten, gebeurde dat nog tientallen jaren na de tweede wereldoorlog ter wille van de nieuwkomers. De taalpolitiek van de Christian Reformed Church was er echter op gericht de immigranten die na de tweede wereldoorlog kwamen, zo spoedig mogelijk op het Engels te laten overschakelen.

Voor de tweede wereldoorlog was Calvin College het enige college van de Christian Reformed Church, maar daarna werd het aantal colleges uitgebreid en volgden veel meer jonge mensen middelbaar onderwijs, mede als gevolg van de grotere welvaart. Tegenwoordig is het mogelijk niet alleen in Grand Rapids, maar ook aan andere colleges en universiteiten Nederlands te leren en de Nederlandse cultuur te bestuderen. De beschrijving daarvan hoort echter niet thuis in een hoofdstuk over taalpolitiek, als we dat begrip opvatten zoals hier het geval geweest is: een politiek gericht op het behoud van het Nederlands als voertaal in dagelijks gebruik en het onderwijs. Als zodanig is de betekenis van het Nederlands tegenwoordig in de Verenigde Staten gering, ook al schijnt de belangstelling voor het land van herkomst, zijn taal en cultuur de laatste decennia weer toe te nemen.

4 Wat werd er aangetroffen in 1966?

4.0 Inleiding

In het Voorwoord is beschreven welk materiaal werd verzameld en hoe. Daarbij vielen enkele globale verschillen tussen de vestigingen op, o.a. veroorzaakt door verschillen in taalgebruik. De ‘triglossie’ in de Friese vestigingen bracht met zich mee dat de drie talen ieder een eigen, vrij scherp begreemd domein hadden. In de andere Gereformeerde nederzettingen was de situatie nu anders, maar in de eerste jaren van de immigratie moet daar ook een zelfde soort triglossie-situatie geweest zijn: streektaal thuis, Nederlands in de kerk en Engels in andere gevallen. Maar al spoedig kreeg het Nederlands de taak als communicatiemiddel tussen de immigranten met verschillende thuishalen te fungeren; het werd een lingua franca voor de sprekers van dialecten die onderling onbegrijpelijk waren. Dat is waarschijnlijk een van de belangrijkste oorzaken waardoor de dialecten veel meer veranderd zijn dan het Fries. We moeten tenminste wel aannemen dat die dialecten veranderd zijn, omdat er zo weinig te vinden was van de dialectkenmerken die in Nederland zijn genoteerd en daar ten dele nog op de geluidsband vastgelegd zijn. Toch was het meestal nog mogelijk, afgaande op artikulatie en intonatie, vast te stellen uit welk streektaalgebied een immigrant van de eerste generatie of zijn/haar nakomelingen afkomstig waren. Deze twee kenmerken bleken de meest resistente, veel meer resistent dan klanken, vormen en woorden. In de Rooms-Katholieke nederzettingen in Wisconsin had het Nederlands geen rol als kerktaal, daar was een diglossie-situatie met dialect als thuishalen en Engels in contact met vreemden.

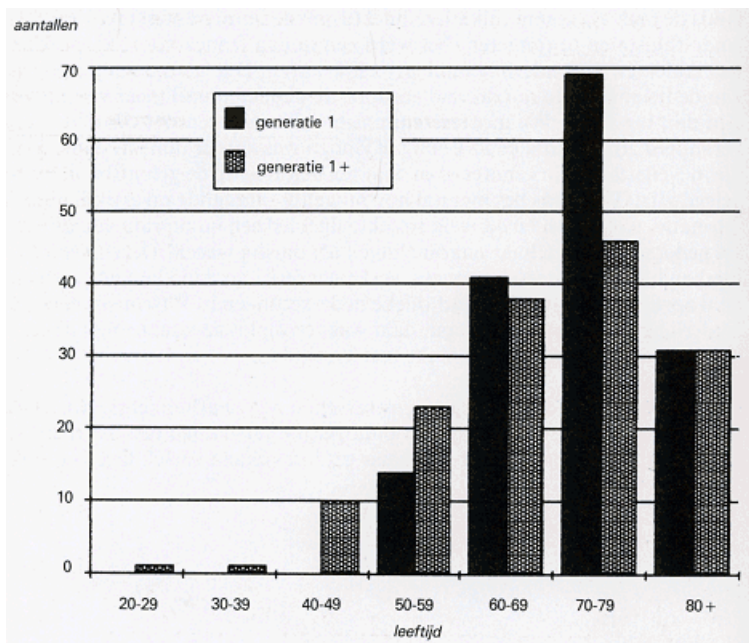
Hier worden de informanten volgens verschillende onafhankelijke variabelen ingedeeld om greep te krijgen op mogelijke verschillen tussen groepen, in hoofdstuk 5 wordt nader ingegaan op individuele verschillen (zie ook 1.3).

4.1 Indeling van de informanten volgens generatie, herkomst, sekse, woonplaats en tijd van immigratie

De onderstaande tabel geeft een indeling van de informanten naar generatie en leeftijd bij het onderzoek. 1 = eerste generatie, dat wil zeggen alle informanten die nog in Nederland geboren zijn; onder 1 + vallen alle overigen, die dus in de Verenigde Staten geboren zijn.

Tabel 4.1.a: INDELING NAAR LEEFTIJD EN GENERATIE.

<i>leeftijd in 1966</i>	<i>20-29</i>	<i>30-39</i>	<i>40-49</i>	<i>50-59</i>	<i>60-69</i>	<i>70-79</i>	<i>80+</i>
generatie	1	1	1	1	1	1	1
aantallen	1	1	10	23	38	46	31
	-	-	-	14	41	69	31

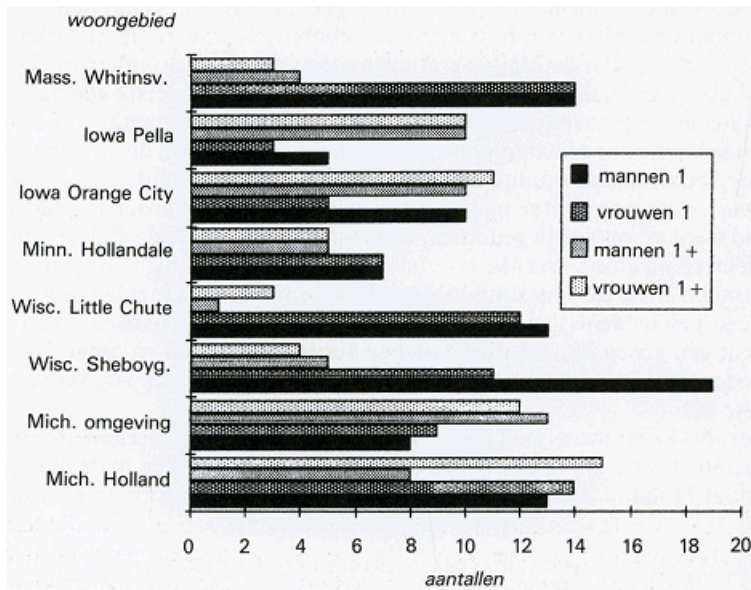
Grafiek 4.1.a: INDELING NAAR LEEFTIJD EN GENERATIE.

In tabel 4.1.b worden de informanten ingedeeld naar sekse, woonplaats en generatie. Van de informanten waarvan de generatie is aangeduid met 1 ½ was één van de ouders nog in Nederland geboren, de andere in Amerika. Van informanten van de 2 ½ generatie was één van de grootouders in Nederland geboren. In de verdere bespreking wordt alleen de eerste generatie onderscheiden tegenover de overige generaties tezamen; de aantallen hiervan zijn te klein voor een afzonderlijke behandeling. Ook zijn de informanten in de verschillende woonplaatsen per staat bij elkaar geteld, behalve in Michigan, waar een groter aantal werd geïnterviewd; de grootste plaats Holland werd afzonderlijk genomen, de kleinere aantallen in de andere, ten dele kleinere plaatsen, werden bij elkaar geteld. In Wisconsin werden de Hervormden en de Rooms-Katholieken afzonderlijk geteld, met het oog op hun eigen geschiedenis; en in Iowa werden twee groepen plaatsen onderscheiden; één groep bestaat uit de oudste vestigingen, Pella en omgeving, de tweede uit de jongere 'dochterkolonies'. De tweede ligt ook vrij ver van de eerste af.

Deze tabel krijgt meer reliëf als men per plaats de oudere generaties optelt en de getallen vergelijkt met die van de eerste generatie. Alleen in de plaatsen buiten Holland Michigan en in Iowa is het aantal informanten van

Tabel 4.1.b.: INDELING NAAR SEKSE, WOONPLAATS EN GENERATIE.

<i>woonplaats en staat</i>	<i>mannen generatie</i>				<i>vrouwen generatie</i>			
	<i>1</i>	<i>1 ½</i>	<i>2 ½</i>	<i>3 4</i>	<i>1</i>	<i>1 ½</i>	<i>2 ½</i>	<i>3 4</i>
Mich. Holland	13	2	4	1 1 -	14	3	6	3 3 -
Mich. omgeving	8	-	5	1 5 2	9	-	7	1 4 -
Holland								
Wisc. Sheboygan en omg.	19	-	2	- 3 -	11	-	2	- 2 -
Wisc. Little Chute en omg.	13	-	-	- - 1	12	-	1	1 1 -
Minn. Hollandale	7	-	3	- 2 -	7	1	3	- 1 -
Iowa, Orange City en omg.	10	-	7	- 3 -	5	-	7	3 1 -
Iowa, Pella en omg.	5	-	4	1 4 1	3	-	4	2 4 -
Penn. Altoona	-	-	-	- 1 -	-	-	-	- 1 -
Mass. Whitinsville	14	-	4	- - -	14	-	3	- - -

Grafiek 4.1.b: INDELING NAAR SEKSE, WOONPLAATS EN GENERATIE.

oudere generaties groter dan van de eerste generatie. Dat kan een bevestiging zijn van de indruk dat juist in deze centra het Nederlands meer is gehandhaafd. Voor de omgeving van Holland wordt de uitkomst wat vertekend doordat we in het Old People's Home in Grand Rapids vijf personen hebben geënquêteerd, die vroeger in Holland Michigan en omgeving hebben gewoond. Maar voor Iowa geldt zeker wat uit deze getallen te lezen valt, dat de oudere generaties het Nederlands meer gehandhaafd hebben dan elders.

Voor de taalhandhaving kan ook belangrijk geweest zijn, wanneer de immigranten in Amerika zijn gekomen, zichzelf of hun ouders, in een enkel geval de grootouders. In tabel 4.1.c. staan de aantallen immigranten, geordend naar immigratiejaar.

Voor het taalgedrag ten aanzien van een eerste en tweede, resp. derde taal kan de leeftijd op het moment van immigratie van betekenis zijn. Wie op volwassen leeftijd uit Nederland vertrekt, zal zijn moedertaal beter kunnen bewaren, als de omstandigheden gunstig zijn, dan wie als klein kind, voor of in het begin van de schoolleeftijd verhuist. De meeste immigranten van de eerste generatie waren volwassen, d.w.z. 18 jaar of ouder, maar 20 ervan kwamen in Amerika vóór hun 6e jaar, en 35 op een leeftijd tussen 6 en 12 jaar.

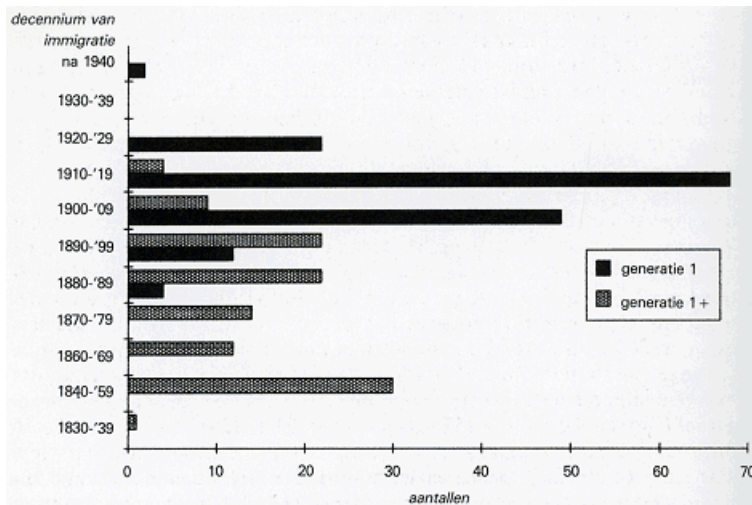
Tabel 4.1.c: INDELING NAAR TIJD VAN IMMIGRATIE EN GENERATIE.

<i>decennium van immigratie</i>	<i>eerste generatie</i>	<i>oudere generaties</i>
1830-'39	-	1
1840-'59	-	30
1860-'69	-	12
1870-'79	-	14
1880-'89	4	22
1890-'99	12	22
1900-'09	49	9
1910-'19	68	4
1920-'29	22	-
1930-'39	-	-
na 1940	2	-
totaal	157	114

Het getal 114 is te laag, omdat enkele informanten niet wisten in welke tijd hun voorouders in Amerika gekomen waren. Het grote aantal immigranten dat tussen 1900 en 1920 is binnengekomen, vormde een deel van de laatste grote immigrantengolf; het grootste aantal van de oudere generaties hoort tot de nakomelingen van de eerste groepen die met Van Raalte en Scholte emigreerden.

De decennia van 1840-1859 zijn samengenomen, omdat over deze tijd de herinnering te veel vervaagd was en men het jaar van immigratie van de voorouders niet meer wist.

Het is niet mogelijk dit persoon voor persoon nader toe te lichten, doordat de gegevens, die over schooltaal en thuistaal werden gegeven, vaak te vaag waren om conclusies te trekken. Het zal echter wel mogelijk zijn om voor het inzicht in de taalbeheersing van afzonderlijke informanten deze gegevens in de verklaring te betrekken.

Grafiek 4.1.c: INDELING NAAR TIJD VAN IMMIGRATIE EN GENERATIE.

4.1.1 *Verschillen tussen de informanten naar generatie*

De informanten werden ingedeeld volgens de generatie om na te gaan of er een samenhang tussen taalgebruik en generatie was vast te stellen. Men zou verwachten dat immigranten van de eerste generatie, die nog in Nederland hebben leren praten of er naar school gegaan zijn, hun taal beter bewaard hebben dan leden van oudere generaties. Deze verwachting is niet bewaarheid bij vergelijking van de eerste met de tweede generatie. Dit kan worden verklaard uit de omstandigheid, dat heel lang de taal uit het vaderland als thuistaal is gehandhaafd. Als het onderzoek nu, twintig jaar later, herhaald werd, zou het verschil tussen eerste en tweede generatie waarschijnlijk veel groter zijn, doordat het Nederlands in de Verenigde Staten na de tweede wereldoorlog helemaal geen officiële functie meer heeft. Het verschil tussen eerste en tweede generatie tegenover de derde was wel groot; de derde generatie kende óf ternauwernood meer Nederlands óf kende nog, beter of slechter, een streektaal. Immigranten van de vierde generatie, die de vroegere thuistaal nog min of meer beheersten, waren er bijna niet meer. Er zijn er vier geënquêteerd; het is redelijk te veronderstellen dat anderen van deze generatie niet bereid waren aan het onderzoek mee te doen, omdat ze nog minder van hun thuistaal bewaard hadden dan de wel geënquêteerden.

4.1.2 *Verschillen tussen de informanten naar herkomst*

Een groepering van de informanten naar de herkomst in Nederland of naar

die van hun voorouders is niet uitgevoerd. De betekenis van die herkomst voor de taal is niet meer te schatten, gezien de onderlinge aanpassing van de immigranten en hun nakomelingen gedurende meer dan een eeuw en de voortdurende immigrantenstroom, die nog duizenden en duizenden emigranten van Nederlandse origine in die staten bracht, waar ook de eerste Nederlandse immigranten zich gevestigd hadden. Wel viel bij een poging tot groepering op, dat er in ons informantenbestand clusteringen naar herkomst te constateren waren (zie ook 1.3).

Van de 93 informanten die we in Michigan raadpleegden, stamden er 28 uit Overijssel en Bentheim, 8 van de eerste en 20 van oudere generaties. Uit Zeeland waren het er 17, 9 van de eerste en 8 van oudere generatie. In de Hervormde nederzettingen in Wisconsin, waar 44 informanten geënquêteerd werden, stamden er 20 uit Gelderland, 5 van de eerste en 15 van oudere generaties; er waren 16 Friezen, 13 van de eerste en 3 van oudere generaties. Van de 29 informanten in de Rooms-Katholieke groep in Little Chute en omgeving stamden 26 uit Noord-Brabant of het deel van Gelderland, dat daaraan onmiddellijk grenst, 21 van de eerste en 5 van oudere generaties. En in Whitinsville, de Friese nederzetting in Massachusetts, waren alle 30 informanten uit Friesland afkomstig. De belangrijkste oorzaak van deze clustering kan vóór 1940 alleen maar de grote invloed van de mond-tot-mondreklame geweest zijn, van de verhalen en brieven van familieleden en kennissen uit de naaste omgeving. Dat dit een belangrijke oorzaak was, wordt bevestigd door vele verhalen, waarin dorpsgenoten en familieleden een rol spelen. Dat dit ook van invloed geweest is op het taalbehoud of althans op de vertraging van het taalverlies zal in 4.2 hier en daar ter sprake komen.

Zoals eerder gezegd was van specifieke streektaalkenmerken weinig meer terug te vinden, behalve dat artikulatie en intonatie duidelijke aanwijzingen waren voor de herkomst van de informanten of hun voorouders. Zelfs de informanten 1 en 2, die meer dan een halve eeuw vóór de enquête respectievelijk uit Den Haag en Amsterdam kwamen, waren nog als zodanig herkenbaar.

4.2 Welke veranderingen in het taalgebruik waren vast te stellen?

4.2.1 *De thuistaal en de taal in het eigen gezin*

De immigranten van de eerste generatie, die dus nog in Nederland geboren waren, hadden, zoals eerder gezegd, de beste kansen voor behoud van het Nederlands, de streektaal of het Fries, maar ook de beste kansen voor een redelijke beheersing van het Engels, als ze op school in het nieuwe land onderwijs in het Engels kregen. De groep leden van de eerste generatie, die vóór of op de schoolleeftijd in Amerika kwamen, is verdeeld in degenen die in de schoolleeftijd, 6-12 jaar, emigreerden en degenen die nog geen 6 jaar oud waren. Dat waren er respectievelijk 35 en 20.

Er werd hun gevraagd, volgens vragenlijst y, wat er bij hun ouders thuis en wat in hun eigen gezin gesproken werd en welke oorzaken verantwoordelijk waren voor verandering van taal. Tussen deze beide groepen is misschien een verschil vast te stellen; de tweede groep, die dus op jongere leeftijd emigreerde, geeft vaker op dat de overgang van de thuistaal op het Engels pas plaats had in het eigen gezin, als hun eigen kinderen naar school gingen of als ze groter werden. In deze kleinere groep wordt het 7 × opgegeven, in de andere, de grotere groep, slechts éénmaal. Dit betekent misschien dat bij de jong-geëmigreerde kinderen de inbedding in het gezinsverband sterker was dan bij degenen die al wat meer gewend waren aan de ‘buitenwereld’. Drie van deze zeven woonden in de Rooms-Katholieke gemeenschap in Wisconsin, waar het Nederlands weinig gebruikt werd en een diglossie-situatie dialekt/Engels bestond.

De vraag of het huwelijk invloed heeft gehad op het taalgebruik, wordt vaak bevestigend beantwoord, maar in veel gevallen met de restriktie dat dit geleidelijk ging. Soms duidt het antwoord op een rechtstreekse invloed van het huwelijk. Informant 73, Jan Heidanus, een Fries die in 1895 immigreerde, vertelde dat zijn vrouw alleen Engels verstond, nr. 65, Jacobus van der Wege, een Zeeuw die in 1907 immigreerde, trouwde met een Friessprekende vrouw. Omdat ze elkaar niet verstonden, gingen ze over op Engels, dat in dit geval dus de functie van lingua franca had. Enkele malen wordt wel gezegd dat er in het huwelijk alleen nog maar Engels werd gesproken.

Het beeld dat uit dergelijke antwoorden naar voren komt is, dat de meeste gezinnen die immigreerden, hun thuistaal bleven spreken; als dat een streektaal was, kwam daar soms in Amerika pas Nederlands als tweede taal bij; in veel gevallen zal dit beperkt gebleven zijn tot het Nederlands van kerk en bijbel.

Het volgende excerpt uit de bandopname van informant 34, Lena Boer-Bardolf, van de eerste generatie en uit Zeeland geëmigreerd in 1905 op 11-jarige leeftijd, geeft een beeld van de omstandigheden die werkten voor het behoud van de thuistaal en tegen de overgang op het Engels. Zij vertelde dat ze eerst 10 jaar met haar ouders en daarna 5 jaar met haar man in Chicago woonde, waar veel Nederlanders woonden en tot 1919 kerkdiensten in het Nederlands werden gehouden. Haar moeder kende helemaal geen Engels, haar vader leerde het een beetje op de fabriek. Haar man sprak ook geen Engels en de kinderen leerden het thuis dus ook niet. Het eerste kind ging in 1925 naar school en het bleef zitten, omdat het de lessen die in het Engels werden gegeven, niet kon volgen. Ze is zelf in 1930 begonnen de Engelse Bijbel te lezen, maar haar man hield zich aan de Nederlandse; ze lazen om de beurt uit de ene en de andere. Toen haar man in 1949 overleed, ging ze naar Holland Michigan en kreeg haar moeder in huis, die eerst in 1955 overleed. Het is geen wonder dat deze vrouw bij het onderzoek in 1966 nog uitstekend Zeeuws sprak.

De geringe kennis van het Nederlands en de overwegende rol van de streektalen, nog in het begin van de 20e eeuw, wordt treffend gede-

Grafstenen met Nederlandse namen op een begraafplaats van Vriesland Mich.

monstreerd door de gegevens van de informanten 64 en 65, Pieter en Jacobus van der Wege. Pieter kwam op 6-jarige leeftijd, in 1907, met zijn ouders uit Zeeland; na enkele jaren werd Jacobus in Amerika geboren. Ze spraken alleen Zeeuws en leerden Nederlands van hun ouders; dit was hoofdzakelijk Nederlands lezen. Hun vader leerde zichzelf Engels door de Nederlandse en de Engelse Bijbel naast elkaar te leggen. Iets dergelijks werd door meer informanten verteld. Nr. 89, Rense Talsma, vertelde dat zijn ouders altijd Fries spraken en dat hij zelf Engels heeft geleerd door vergelijking van de beide Bijbels. Er waren ook Bijbels met de Nederlandse en Engelse tekst naast elkaar die als leerboeken dienden (Van Hinte 1928, I blz. 270; 1985 blz. 256).

Er is niet expliciet gevraagd hoe de immigranten Engels hebben geleerd. Een aantal heeft er wel over gesproken; op grond hiervan zijn de volgende

manieren te onderscheiden: a. nog in Nederland, b.v. door iemand die enkele jaren MULO-school had gevolgd, b. op avond- of dagscholen in Amerika, c. door zelfstudie, die zich meestal beperkte tot de bovenvermelde vergelijking van Bijbels; d. van horen spreken. Dit laatste wordt vooral vermeld door immigranten die op oudere leeftijd immigrerden en zich dan bij voorbeeld als hulp in de huishouding of als arbeider in de vreemde taal leerden redden. Op deze manier wordt in hoofdstuk 5 nader ingegaan. Enkele informanten hebben ook verteld dat ze Engels leerden van hun kinderen, maar er is niet ter sprake gekomen wat dat inhield. Het kan zich beperkt hebben tot passieve kennis, het zal in veel gevallen ook betekenen leren praten, maar meer is uit de verhalen niet op te maken.

Een van de meest opvallende verschijnselen is, dat in zoveel gezinnen waar de thuistaal eerst Nederlands of een streektaal was, die thuistaal door de kinderen wel verstaan werd, maar dat heel weinigen van hen zich er nog enigszins in konden uitdrukken, ook niet waar vader en moeder onderling vrij geregeld deze thuistaal gebruikten. De gegevens hierover hebben indertijd verwondering gewekt en bij het opnieuw doornemen ervan is die verwondering niet verminderd. Er wordt onontkoombaar de indruk gewekt dat hierbij een psychische faktor in het spel geweest moet zijn, die kortweg met het woord ‘generatieconflict’ aan te duiden is. Het vaak krampachtig vasthouden aan de thuistaal door de ouders kan een even krampachtig afwijzen ervan door de kinderen hebben veroorzaakt. Het lijkt zelfs niet uitgesloten dat een opwaardering van deze vroegere thuistaal wel eens tot gevolg zou kunnen hebben, dat deze kinderen zelf verbaasd zouden staan over wat ze nog boven water zouden kunnen brengen. Dat bleek enkele malen het geval als informanten die zeiden geen of bijna geen Nederlands meer te kunnen spreken, tijdens de opname hoe langer hoe meer aan het gesprek deelnamen. Het generatieconflict blijkt ook uit de verhalen, dat ouders de taal van het vaderland gebruikten als ze iets wilden bespreken dat de kinderen niet mochten horen. Dit werd meer dan eens verteld. Het omgekeerde, dat de kinderen Engels praatten als hun ouders het niet mochten begrijpen, kan een anekdote zijn, maar het is toch goed denkbaar in gevallen waar ouders hardnekkig vasthielden aan hun oorspronkelijke taal.

Zowel bij het onderzoek zelf als bij de latere bewerkingen van onderdelen, kwam steeds weer de gedachte op dat de attitude ten opzichte van de verschillende gebruikstalen heel belangrijk was, maar dat het meten ervan, zowel op grond van de gestelde vragen als van de spontane mededelingen, onvoldoende mogelijk was.

Een vergelijking van de groep immigranten van de eerste generatie, die dus in Nederland werden geboren, met de anderen, van welke generatie ook, die in Amerika werden geboren, laat geen verschil zien in de situaties waarin van de thuistaal op het Engels werd overgegaan; bij alle generaties kwamen dezelfde mogelijkheden voor: bij de ouders thuis streektaal en/of Nederlands, in eigen huwelijk Engels, of een geleidelijke overgang van Nederlands op Engels òf thuis òf in het eigen gezin.

Er is evenmin een samenhang te vinden tussen taalgebruik en tijd van immigreren. Het lijkt voor de hand liggend dat de immigranten die in het einde van de vorige eeuw in Amerika kwamen, gemakkelijker dan de eerste immigranten de weg naar het Engels zouden vinden, zeker in die gemeenschappen waar intussen het Nederlands als kerktaal door Engels vervangen werd. Ook dit proces is geleidelijk gegaan, maar de bereidheid om het te doen, de mentaliteitsverandering die dit mogelijk gemaakt heeft, zou de weg voor de nieuwe immigranten geëffend kunnen hebben. Een dergelijk invloed is in het materiaal niet vast te stellen. Geen samenhang met generatie, met tijd van immigreren, met herkomst van Nederland, met sekse. Wat opvalt in de verhalen van de informanten zijn de individuele oorzaken, die de nuances veroorzaken in het algemene beeld van geleidelijke overgang van de thuistaal op Engels in het gezin van de ouders, meestal met een voortzetting van het proces in het eigen gezin. Uit de antwoorden van de informanten van de derde en vierde generatie is echter niet meer op te maken hoe het bij hun grootouders thuis ging.

Deze vaagheid van de gegevens ligt weinig of niet aan de vragen, die waren vaak expliciet genoeg. Maar de tijd waarover de mensen gegevens moesten verschaffen, lag ver vóór het tijdstip van de enquête, de ontwikkelingen hadden zo geleidelijk plaats gevonden dat men zich maar half bewust was van de veranderingen, men wist het niet meer. Er moet ook rekening gehouden worden met de mogelijkheid dat de anderen, dus degenen waar de overgang op het Engels bewuster was gebeurd, niet bereid of in staat geweest zijn aan ons onderzoek mee te doen. Niet bereid omdat hun Nederlandse

Grafstenen met Nederlandse namen op een begraafplaats in Holland Mich.

herkomst voor hen niet meer meetelde, niet in staat omdat ze hun Nederlands of hun Nederlandse streektaal zo onderdrukt hadden dat ze dachten die niet meer te kunnen spreken.

Het is gezien deze verwickelingen nuttiger en boeiender een verslag te doen van enkele uitzonderingsgevallen, die demonstreren waardoor de thuistaal langer kan overleven dan op grond van de verzamelde gegevens als gewoon beschouwd moet worden. Gewoon is dat de derde generatie de taal van de eerste generatie niet meer kent en al heel trots is als ze een enkel woord kent of althans meent te kennen. Een aardig voorbeeld hiervan was informant 195, Arie Verrips, een man van de derde generatie die op de vraag of hij Nederlands sprak antwoordde: 'Ik doet het een bietje'. Zijn vader meende dat zijn ouders uit Zuid-Holland gekomen waren. 'Ik doet' en deze uitspraak van 'bietje' komen inderdaad in het zuidoosten van deze provincie voor en het zinnetje is als Nederlands te waarden. Moeilijker werd het de inhoud van dat 'bietje' te schatten, toen dezelfde informant als bewijs van zijn kennis van het Nederlands aanvoerde dat 'hete honds' de vertaling in het Nederlands van 'hot dogs' was.

Een van de treffendste voorbeelden hoe omstandigheden een taal lang kunnen bewaren voor geheel verloren gaan, is dat van de broers Kleinheksel, de informanten 28, Harold, en 29, Lester. Hun overgrootvader was in 1846 geïmmigreerd, hun grootvader was op dat ogenblik 2 jaar. Deze grootvader werd oud, en stierf pas in 1932, maar ook hun vader werd heel oud, want hij overleed in 1963. Overgrootvader sprak 'Graafschaps', het dialect van de Graafschap Bentheim, een dialect dat veel overeenkomst met het Twents heeft. In het midden van de vorige eeuw was die overeenkomst nog groter dan tegenwoordig; cultureel behoorde Bentheim veel meer tot Nederland, hoewel het staatkundig een onderdeel van Duitsland was. Harold sprak een mengeling van dit Graafschaps en Engels, Lester sprak Engels, maar verstond het Graafschaps wel, en kon er ook wel wat in zeggen. Geen van beide broers verstond ons Nederlands goed; meer dan een van de vragen moest in het Engels vertaald worden om begrepen te worden. In het ouderlijk huis van deze informanten werd Graafschaps gesproken, ter wille van de oude grootvader. Harold trouwde met een Engelssprekende vrouw en zijn eigen gezin ging Engels gebruiken. Maar hij bleef tegen zijn grootvader en later zijn vader Graafschaps spreken, omdat dezen dat veel beter begrepen. Eerst na de dood van grootvader in 1932 ging men de Engelse Bijbel gebruiken, daarvoor had nog altijd de Nederlandse Bijbel dienst gedaan. Het is heel waarschijnlijk dat deze beide informanten hun thuistaal niet meer gekend hadden, als hun vader en grootvader niet zo oud geworden waren of niet in hun gezin of onmiddellijke omgeving waren blijven wonen.

Van bewust handhaven van de streektaal uit Nederland was sprake bij de groep informanten 56-59, Egbert Arens en Geertje Arens-Stegink, George Grubben en Marijke Grubben-Borgman. Ze waren van de tweede en derde generatie, hun voorouders kwamen uit het Nederlands-Duitse grensgebied, zuidoost-Drenthe, Bentheim, oost-Overijssel. Ze woonden in Graafschap

Michigan, waren met elkaar bevriend en spraken met elkaar een taal die op het gehoor als een oostnederlandse streektaal herkend kon worden. De kinderen Arens verstonden de taal van vader en moeder, maar die van het echtpaar Grubben konden het allemaal ook spreken. Die taal werd Hollands genoemd. Een nadere analyse van deze taal zal misschien over het karakter wat meer licht kunnen geven. Vooral in het gezin Arens werd de streektaal gewoon gehandhaafd; het bleef streektaal toen de kinderen opgroeiden, het bleef streektaal toen de kinderen weer de deur uit waren gegaan. De gegevens van George Grubben nr. 58, wijzen op een echte diglossie; hij vertelde dat hij de handelingen van rekenen en spellen in het Engels uitvoerde, dus de twee vaardigheden die hij in ieder geval op school geleerd had.

4.2.2 De invloed van de opleiding

In hoofdstuk 5, bij de analyse van de taal die door enkele informanten is gesproken, wordt aangenomen dat de manier waarop iemand een taal geleerd heeft, van invloed is op de graad van taalbeheersing. Er is nagegaan welke invloed uitgeoefend kan zijn door taalonderwijs. Informant 143, C.J. Hanegraaf, legde de nadruk op het belang van het schoolse onderwijs; één jaar naar school gaan was volgens hem veel beter dan alle zelfstudie. Maar behalve die opleiding zijn er andere factoren, die deze taalbeheersing bevordert of verminderd kunnen hebben. We weten weinig of niets van de scholing en de buitenschoolse invloeden van de meeste informanten. In hoofdstuk 3 is een overzicht gegeven van de taalpolitiek in het algemeen, van de onderwijsproblemen, de verschillende scholen, die de immigranten en hun kinderen konden bezoeken. Maar of ze dat gedaan hebben, hoe lang ze de lessen gevolgd hebben, wat er werd onderwezen, enz. enz., van dat alles is te weinig bekend, omdat ook op expliciete vragen vaak zeer vage antwoorden gegeven werden (zie ook 4.2.1). We weten ook niet hoe de kwaliteit van hun Engels was; het onderzoek van het Engels hoorde niet tot de doelstellingen. We hebben alleen van de meesten een hoeveelheid Nederlands of wat ervoor doorgaat, streektaal of Fries vastgelegd, waaruit te beoordelen is hoe de kwaliteit van die taal in deze situatie was. De aard van die situatie was voor alle informanten verschillend, omdat hun beheersing van hun ‘thuis taal’ verschilde en de een het Nederlands van de ondervragers veel beter verstond dan de ander.

Uit de gesprekken is wel waarschijnlijk geworden dat de informanten die op de schoolleeftijd in Amerika waren, daar Engels op school geleerd hebben, ook al is de hoeveelheid les die ze gehad hebben heel verschillend geweest; de praktijk was erg afhankelijk van het feit of thuis Engels of een ‘thuis taal’ werd gesproken, wat het taalgebruik van vrienden en vriendinnen was, enz. Het lijkt redelijk om aan te nemen dat iedereen op schoolse wijze Engels heeft geleerd, die het niet nadrukkelijk heeft vermeld. Het was waarschijnlijk zo gewoon dat het niet onder de aandacht kwam. Mulder (1947 blz. 249-252) geeft enkele voorbeelden van het Engels van een nieuws-

gaarder van Nederlandse origine, jammer genoeg zonder vermelding van het jaar waarin dit Engels werd geschreven. Deze journalist werkte voor een Amerikaanse krant, omdat hij zo'n goede neus voor nieuws had. Maar zijn stukjes moesten omgewerkt worden voor plaatsing in de krant (zie 2.2.2).

Als de informanten wel over het leren van Engels spraken, was dat òf uit een gerechtvaardigde trots op eigen prestatie, òf als excuus voor de kwaliteit van de gebruikte taal. Twaalf informanten, van de eerste generatie, hebben verteld dat ze Engels geleerd hadden zonder onderwijs. Tien van die twaalf kwamen in Amerika op leeftijden tussen 12 en 30 jaar. Twee waren als baby's gekomen; een van hen vertelde dat er thuis geen Engels gesproken mocht worden, waarschijnlijk is ze daarom ook niet op een districtsschool geweest, de ander vertelde dat door zijn vader en moeder altijd Fries werd gesproken. De ouders van deze twee (die geen familie waren) immigrerden resp. in 1886 en 1889. Hieruit zou opgemaakt kunnen worden dat sommige immigranten wel heel weinig belangstelling voor schoolbezoek hebben gehad. Ze leerden dan Engels door te luisteren, door de vergelijking van de Engelse en de Nederlandse Bijbel, van de eigen kinderen, van een kind van een baas, in het werk enz.

De taalbeheersing van het Nederlands door de informanten die Engels geleerd hebben zonder schoolse ondersteuning, was heel verschillend. Maar de informanten 69, Anna Grassmid, en 166, Stientje Lewerke, die ook zichzelf Engels geleerd hebben, zijn uit taalkundig oogpunt interessant. 69 sprak een taal waaraan ze zelf geen naam kon geven, maar die elementen vertoont uit de typering van het Yankee-Dutch, 166 zei zelf dat ze dit sprak, maar het was minder slecht Nederlands dan dat van 69.

Enkele informanten hebben onderwijs in het Nederlands als schoolvak op middelbaar en hoger niveau vermeld. Het zijn er inderdaad enkelen, onder de geënquêteerden bevonden zich maar weinigen met een intellectueel beroep: een paar onderwijzers en onderwijzeressen, iets meer predikanten. Onderwijs in het Nederlands om in deze taal te kunnen preken wordt vermeld door de informanten 15, Gerrit Rientjes, 232, James van Weelden, en 244, J.H. Piersma, die predikant waren. 15 had het zelf twee jaar gestudeerd op Calvin College, dus in Grand Rapids, zijn zoon op Hope College in Holland Michigan. Voor allen was het Nederlands de tweede of derde taal; 244, van de tweede generatie, leerde thuis Fries en op school Engels; 15, van de eerste generatie, immigrerde voor de eerste wereldoorlog uit Overijssel; bij hem thuis werd veel dialect gesproken.

In hoofdstuk 5 wordt ook de taal van 244 geanalyseerd, vooral ter ondersteuning van de veronderstelling dat onderwijs in een taal van invloed is op de taalbeheersing en vooral op de structuur van de te leren taal. Maar een goede taalbeheersing in een tweede taal lijkt evenzeer, misschien wel veel meer, bevorderd te worden door omstandigheden en motivatie. Informant 200, Peter B. Mouw, bij wie thuis veel dialect gesproken werd, is een goed voorbeeld van de kracht van de motivatie. Hij heeft zichzelf Nederlands geleerd om met die kennis een betrekking op een bank te kunnen krijgen die

veel zaken deed met Nederlanders en Nederlandse Amerikanen. In hoofdstuk 5 zal blijken dat zijn Nederlands weinig onderdoet voor dat van degenen die les in Nederlands gehad hebben. Informant 190, Chris Aue, van de eerste generatie, volgde twee jaar Nederlands op een college in Grand Rapids, terwijl zijn thuistaal dialect was; hij wilde het dialect en het Nederlands bewust levend houden, sprak veel dialect met zijn vrouw, schreef en ontving brieven in het Nederlands en las vroeger Nederlandstalige kranten. Hij sprak even gemakkelijk Nederlands als Engels, terwijl de indruk was dat Piersma zich veel gemakkelijker in het Engels dan in het Nederlands kon uitdrukken.

Over de invloed van de opleiding geeft dit materiaal dus weinig informatie; de hypothese die daarover in hoofdstuk 5 wordt gesteld, is niet meer dan een veronderstelling, gebaseerd op indrukken. De opleiding lijkt niet meer dan een basis te zijn voor de kwaliteit van de gebruikte taal; daar bovenop is voor een goede taalbeheersing zowel spreekpraktijk als motivatie onmisbaar.

4.3 De thuistaal

Aan alle informanten werd als eerste vraag gesteld: Spreekt u Nederlands, Fries, een dialect? Zo ja, welk?

De antwoorden daarop waren heel verschillend. Vaak werd gezegd dat men Nederlands en een dialect of Nederlands en Fries had gesproken. Op de verhoudingen van de aantallen komen we terug, hier moet iets meer gezegd worden over de inhoud van de begrippen Nederlands, Fries en dialect. Vrijwel alle emigranten hebben Nederland verlaten in een tijd dat niet alleen dialect, maar ook Fries, als onbeschaafd gold, of in ieder geval als een veel lager te waarden goed dan Nederlands. Maar door hun sociale positie en hun beperkte kring van kontakten hebben de immigranten van de eerste generatie in Nederland daar weinig last van gehad. Ze begrepen het Nederlands van de kerk voldoende, het andere Nederlands hadden ze niet nodig, en in hun omgeving konden ze met hun streektaal voldoende communiceren. Dat werd anders in het nieuwe land, omdat ze daar moesten communiceren met sprekers van andere streektalen (zie 1.3.3). Dat heeft de kennis van het Nederlands bevorderd, naast die van het Engels.

Er is niet gevraagd naar de inhoud die de informanten aan de woorden Nederlands, Fries en dialect gaven. Dat was ondoenlijk, omdat er geen duidelijke definities van deze begrippen waren en nog niet zijn. Het antwoord van de informant geeft dus alleen, min of meer, zijn attitude aan ten opzichte van zijn begrip daarover.

Soms werd geantwoord: Nederlands, maar vooral dialect; in andere gevallen: Nederlands en dialect; of de beide woorden in omgekeerde volgorde. Hetzelfde geldt voor Nederlands en Fries. In de meeste gevallen werd door de enquêteurs op de vragenlijst genoteerd dat het Nederlands met een

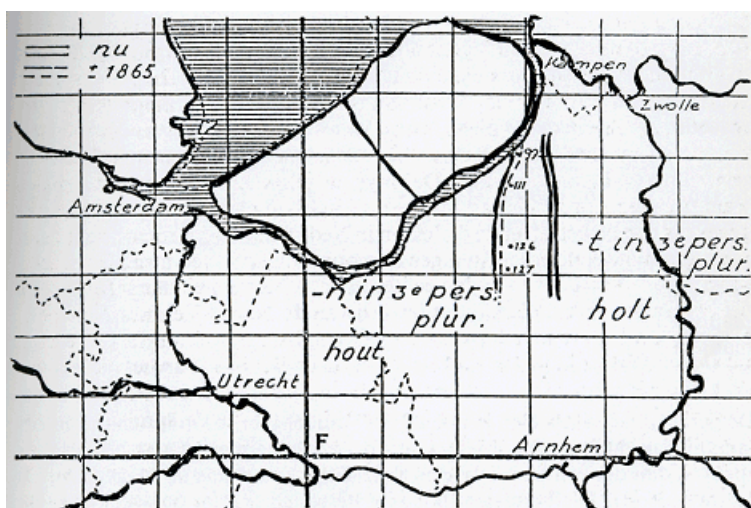
herkenbaar accent gesproken werd; de notities luiden: Saksisch, Gronings, Drents, Stadfries, Zeeuws, Brabants, Gelders, oostelijk, Westfries, Zuidhollands, zelfs Rotterdams en Haags. Er waren maar weinig uitzonderingen op de regel dat aan artikulatie en intonatie de streek van herkomst van de informant of zijn voorouders was vast te stellen.

Onderzoek achteraf van het materiaal heeft geen groter nauwkeurigheid weten te bereiken. Het determineren van de streek van herkomst op grond van de taalkundige verschijnselen bleek onmogelijk. Dit is ongetwijfeld het gevolg van meer dan één faktor: de onderlinge aanpassing van de verschillende streektalen, de invloed van eentalige Nederlandsprekenden, zoals predikanten en onderwijzers, mogelijk ook van interne ontwikkeling. Het is niet onmogelijk dat een nauwkeurige analyse van de bandopnamen over deze verschijnselen meer gegevens kan opleveren, maar wat op dit terrein is verricht, is weinig hoopgevend.

Het merendeel van de informanten sprak Nederlands met een sterker of zwakker regionaal accent; op een glijdende schaal van dialect naar Nederlands zou hun taal aan de kant van het Nederlands geplaatst moeten worden, meer of minder dicht bij dat uiteinde (Er moet rekening mee gehouden worden dat de enquêteurs Nederlands spraken (zie ook 4.2.2); het spreekt echter vanzelf dat de invloed daarvan op elke informant afzonderlijk niet te meten is). Slechts een enkele, meest van de tweede of nog oudere generatie, sprak een taal die op een dergelijke schaal dichter bij het uiteinde dialect geplaatst zou kunnen worden. De enige mogelijkheid om nader te bepalen waar die plaats ongeveer lag, was een vergelijking met oudere schriftelijke gegevens van de betreffende dialecten in Nederland. De aard van deze gegevens, grammatikale beschrijvingen en woordenlijsten, geeft weinig vergelijkingsmogelijkheid. We vonden echter in het materiaal enkele informanten die afstamden van ouders, geëmigreerd van de Noord-Veluwe: Nunspeet, Elspeet, Uddel. De moeder van een van hen kwam ook uit dit gebied, nl. uit Doornspijk, zijn vader echter uit Tiel, in de Betuwe. Van het dialect van de Veluwe is vrij veel bekend; er liepen en lopen nog enkele belangrijke isoglossen, d.w.z. grenzen van dialectverschijnselen die de sprekers van die dialecten zich goed bewust zijn. In het westen van de Veluwe zegt men *hout*, in het oosten *holt*, in het westen heeft het meervoud van de tegenwoordige tijd *-en*, in het oosten *-t*; dus respectievelijk (wij, zij) *lopen/loopt*. De isoglossen van deze verschijnselen liepen na de tweede wereldoorlog ten oosten van de genoemde plaatsen, maar de drie informanten van de Noord-Veluwe zeiden *holt* en *loopt*; alleen de vierde, van gemengde origine en wiens ouders veel later geëmigreerd waren, zei *hout* en zowel *loopt* als *lopen*. Tabel 4.3.a en kaart 4.3 geven nadere informatie.

Tabel 4.3.a: GEGEVENS VAN DE INFORMANTEN VAN DE NOORD-WEST-VELUWE.

Nr. informant	Geboorteplaats		Jaar van emigratie	dialektverschijnselen	
	vader	moeder			
118	Nunspeet F. 111	Elspeet F. 126	1865-1869	<i>holt</i>	<i>-t</i>
120	-	-	-	-	-
134	Uddel F. 127	?	1865	-	-
135	Tiel	Doornspijk F. 99	1904	<i>hout</i>	<i>-n/-t</i>

Kaart 4.3: VERSCHUIVEN VAN ISOGLOSSEN OP DE VELUWE.

We wagen het te veronderstellen dat omstreeks 1865-1870, toen de ouders van drie van deze vier informanten emigreerden, *holt* en *-t* de gebruikelijke vormen waren. De latere verandering, d.w.z. de verschuiving van de isoglossen naar het oosten, is historisch verklaarbaar. De noordwestelijke Veluwerand kwam pas in het einde van de vorige eeuw meer onder invloed van het westen, door betere verbindingen en de vestiging van bewoners uit dat gebied (Daan 1971). Het dialect van andere informanten, afkomstig uit de Graafschap Bentheim, kwam op enkele punten overeen met het dialect van

het platteland rond Enschede, zoals Bezoen het beschreef in 1938. De bij die sprekers opgevangen verschijnselen en onze kennis van dit dialectgebied zijn te gering om verantwoord konklusies te trekken.

Voor de kennis van taalverlies zou de herhaling van een opname bij nog levende informanten uit het onderzoek van 1966 ongetwijfeld nuttige informatie kunnen geven. We beperken ons hier tot een globaal overzicht van de gegeven antwoorden en de betekenis die deze kunnen hebben.

4.3.1 De thuistaal nader bekeken

In het volgende schema staan de antwoorden over de vroeger gebruikte thuistaal; de informanten zijn ingedeeld naar generatie, eerste generatie en 1 + generaties, dat zijn dus alle andere. En in het onderste deel zijn mannen en vrouwen per generatie gesplitst.

Tabel 4.3.b: TAALGEBRUIK VAN DE INFORMANTEN, INGEDEELD VOLGENS GENERATIE EN SEKSE.

<i>generatie</i>	<i>Neder-lands</i>		<i>Ned./ dial.</i>		<i>dialekt</i>		<i>Fries</i>		<i>Ned./ Fries</i>	
	<i>aant.</i>	<i>perc.</i>	<i>aant.</i>	<i>perc.</i>	<i>aant.</i>	<i>perc.</i>	<i>aant.</i>	<i>perc.</i>	<i>aant.</i>	<i>perc.</i>
1e gen.	36	39%	31	46%	37	69%	18	69%	32	78%
1 + generaties	56	61%	35	54%	17	31%	8	31%	9	22%
vrouwen 1e	21		11		15		7		12	
vrouwen 1+	30		19		8		2		6	
mannen 1e	15		20		22		11		20	
mannen 1+	26		17		9		6		3	

De percentages zijn alleen berekend, om duidelijker te laten zien dat informanten van oudere generaties vaker opgegeven hebben, dat ze Nederlands spraken dan die van de eerste generatie (Er is geen toets op toegepast). De eerste generatie heeft aanzienlijk hogere percentages voor de streektaal. Dit zal waarschijnlijk betekenen - wat ook al eerder is opgemerkt - dat de oudere generaties in hun contact met mede-immigranten, dus in hun communicatie met een grotere verscheidenheid van taalvariëteiten, meer en meer een Nederlandse lingua franca hebben ontwikkeld. Een lingua franca die door de anderen verstaan moest worden en dat ook werd, maar die niet hoefde te voldoen aan standaardnormen, zoals dat in Nederland het geval was. Dit Nederlands was een variëteit of een variant die zich daar in hun eigen kring ontwikkeld had. Misschien is dit de beste formulering: voor de immigranten van de eerste generatie was de normdwang van het standaard-Nederlands in het vaderland gering geweest en in het nieuwe land was de

standaard van het Engels van veel meer gewicht; voor die van de oudere generaties was er in Amerika wel normdwang van een variëteit van het Nederlands, die echter veel ruimere grenzen had, omdat de kommunikatie meer dan de status richtinggevend was. Het was opvallend dat de gevoeligste kenmerken van de Engelse norm door veel immigranten, zelfs van oudere generaties, niet werden gerealiseerd. Een labiodentale *w* (en geen bilabiale *w*), en een dentale *r* waren heel frequent bij onze informanten, zowel in hun ‘thuisstaal’ als in hun Engels. De Engelse medeklinkerkombinatie *sk* was echter veel frequenter dan de *sch*; de voor de handliggende verklaring is hier dat de Engelse *sk* gesteund zal zijn, doordat in veel streektalen uit Nederland de *sk* voorkomt en voorkwam. *School* ziet er uit als Nederlands, maar de Engelse uitspraak van de beginmedeklinkers komt overeen met die van de Friezen, de Westfriezen en vele anderen. In de spellingen van streektalen in Nederland wordt [sk] echter zo vaak met *sch* weergegeven, ook in die van Friesland, dat het niet is na te gaan hoe groot de verspreiding van deze uitspraak in Nederland geweest is in de tijd van de emigratie. Er zijn zoveel resten van deze uitspraak in het hele Nederlandse taalgebied gevonden, dat aannemelijk is dat de overgang van *sk*, eeuwen geleden de algemene uitspraak, naar *sch* heel geleidelijk heeft plaats gevonden. Moet *sk* dan als Engels of Nederlands beschouwd worden? Dat is niet uit te maken.

Het ‘ineenschuiven’ van de verschillende gebruikstalen - Nederlands, Engels, dialekt, Fries - heeft vermengingen van allerlei aard veroorzaakt. Een van de eerste verschijnselen die opviel was dat onze informanten, ook als ze Nederlands spraken, altijd *no* gebruikten om te ontkennen, zelden of nooit *nee*; daarentegen zeiden ze altijd *ja* en zelden of nooit *yes*. Een van onze informanten gaf daarvoor een verklaring die aanvaardbaar lijkt. *No* is een heel belangrijk woord, omdat je daarmee je zelfstandigheid tegenover anderen kunt handhaven. Toen haar zoon, op de kleuterleeftijd, nog geen Engels kende, weigerde hij met andere kinderen te spelen. Pas toen hij de betekenis van het woord *no* begreep, was het met zijn verzet afgelopen. Daarbij komt natuurlijk ook dat het Engelse *yeh* veel op het Nederlandse *ja* lijkt en de betekenissen van *yes* en *yeh* in het Nederlandse *ja* samenvallen.

Vermenging van Nederlandse en Engelse elementen is soms te ontwarren. Tijdens het bezoek bij een echtpaar, die beiden heel goed Nederlands spraken, viel een gewicht van de klok naar beneden. De vrouw vroeg haar man het op te halen en hij antwoordde met de vraag: ‘Welk? Rechts of links?’ Het antwoord was: ‘Oost’. De verklaring van dit verschil is eenvoudig. De man was in Nederland geboren en geïmmigreerd toen hij al enkele jaren school gegaan had, de vrouw was in de Verenigde Staten geboren uit Nederlandssprekende ouders en was daar dus op school gegaan. In Nederland kennen maar weinig mensen de windrichtingen, afgezien van degenen die er in hun werk mee te maken hebben, maar in het middenwesten van de Verenigde Staten kent iedereen ze. Toen wij op dit verschil opmerkzaam maakten, gaf de man deze verklaring: ‘Nederland is zo klein, de zon kan opgaan waar hij wil’.

Een ander gevolg van dit ineenschuiven is dat men vaak overgaat van de ene taal in de andere. Toen ik op een dag boodschappen deed in een winkel, waar groente en allerlei andere etenswaren verkocht werden, informeerde ik naar *lunchmeat*. Wat de eigenaar, Hettinga, verkocht zag er allemaal anders uit dan het Nederlandse broodbeleg. Hij nam me mee naar de koelkast en ik wees iets aan, met de vraag, in het Engels: ‘What is that?’ Hij antwoordde in het Nederlands: ‘Ja mens, dat weet ik niet. Ik reageerde verbaasd in het Nederlands: ‘Weet u dat niet?’ en hij antwoordde weer in het Engels.

Lucas (1955 a blz. 584 vlgg.) geeft voorbeelden van verschillende manieren van vermenging. ‘Ik spreek de American so much dat de Dutch most furgit me’; ‘De crop was dit jaar goed’; ‘De canning company is heden begonnen met corn te kannen’, ‘Alles is ingefensd’, d.w.z. is omheind.

Op deze manier schuiven talen in elkaar, niet alleen als ze zoveel op elkaar lijken als het Nederlands en het Engels, maar ook als de verschillen veel groter zijn. Het volgende hoofdstuk houdt zich bezig met pogingen tot ontwarring en inzicht in de verwarring.

Bijlagen

4.1 Gegevens spreker/spreekster, band nr.

PERSOONLIJKE GEGEVENS

naam : de hr.mw.
 straat :
 plaats :
 staat :
 geboortejaar
 geboorteplaats
 latere verblijfplaatsen
 (met de perioden)
 beroepen
 (met eventuele nevenfuncties)
 lichamelijke kenmerken die
 op de spraak van invloed zijn
 verdere bijzonderheden

FAMILIEGEGEVENS

echtgenote/echtgenoot	: geboorteplaats	:
	: latere verblijfplaatsen	:
	: beroep(en)	:
vader	: geboorteplaats	:
	: latere verblijfplaatsen	:
	: beroep(en)	:
moeder	: geboorteplaats	:
	: latere verblijfplaatsen	:
	: beroep(en)	:

EMIGRATIEGEGEVENS

wie emigreerde(n)?
 wanneer emigreerde(n) deze?
 waar kwam(en) deze vandaan?

4.2 Vragenlijst y

1. Spreekt u a. NI. b. Fries c. een dialect? Welk?
2. Leerde u a. b. c. I in NI.

II in USA?

In geval II:

3. Hoe leerde u a b c ?
4. Hebt u met uw ouders één gezin gevormd in USA? I
Woonden uw ouders in dezelfde plaats in USA? II
Woonden uw ouders verder weg in USA? III
5. Werd in geval 4 I thuis a b c gesproken?
Zo ja
  - I ouders onderling
  - II ouders tegen kinderen
  - III kinderen tegen ouders
  - IV kinderen tegen grootouders
  - V ouders tegen grootouders
  - VI kinderen onderling
6. Veranderde de taal toen de kinderen naar school gingen?
  - I kinderen tegen ouders
  - II ouders tegen kinderen
  - III kinderen onderling
7. Werd de bijbel in Nl. gelezen en werd in Nl. gebeden?
8. Wanneer zijn uw ouders de Eng. bijbel gaan gebruiken en in Eng. gaan bidden?
9. Wanneer bent u getrouwd?
10. Heeft uw huwelijk invloed gehad op uw taalgebruik?
11. Werd in uw eigen gezin a b c of Engels gesproken?
  - I tussen u en uw echtgeno(o)t(e)?
  - II door u tegen de kinderen?
  - III door de kinderen tegen u?
12. Wat gebeurde met de taal toen de kinderen uit huis waren?
13. Wat gebeurde met de taal toen u stil ging leven?
14. Spreekt u nog a b c ? I
Bij welke gelegenheden, tegen wie? II
15. Spreekt u gemakkelijk a b c ?
16. Spreekt u gemakkelijker Amerikaans dan a b c ?
17. Hoe leerde u Nl. lezen?
18. Leerde u Nl. schrijven? Zo ja, hoe?
19. Hebt u nog relaties met het moederland? Heeft dat invloed op het behoud van uw taal?
  - I Schrijft u brieven naar Nederland? En ontvangt u brieven?
  - II Gaat u wel eens naar Nl.?
  - III Komen uw familieleden u hier wel eens bezoeken?
20. Leest u Nederl.? Zo ja wat? Doet u dat geregeld?
21. Rekent u in a b c of Amerikaans?
22. Droomt u in a b c of Amerikaans?
23. Spelt u in het Nederl. of in het Amerikaans?

24. Tellen tot 15 en de dagen van de week in a, b of c.
(Dit laatste werd in ieder geval op de geluidsband opgenomen. De rest van het interview gedeeltelijk. De antwoorden zijn ook schriftelijk genoteerd, voor zover mogelijk).

4.3 Reisschema

3-30 aug.	Holland Michigan. Opnamen in: Holland, Graafschap, Fillmore, Zeeland, Vriesland, Drenthe, Overisel, Kalamazoo, Muskegon, Grand Rapids, Hudsonville.
1-3 sept.	Kenosha Wisconsin. Opnamen in: Kenosha.
6-8 sept.	Waupun Wisconsin. Opnamen in: Waupun, Brandon, Friesland, Randolph.
10-14 sept.	Appleton Wisconsin. Opnamen in: Little Chute, Kimberley.
16-17 sept.	Hollandale Minnesota. Opnamen in: Hollandale, Clarks Grove.
18 sept.	Gesprek met Feike Feikema.
19-27 sept.	Orange City Iowa. Opnamen in: Orange City, Sioux Center, Boyden, Hull, Rock Valley, Sheldon.
29 sept.-9 okt.	Pella Iowa. Opnamen in: Pella, Oskeloosa, Peoria.
12-19 okt.	gesprekken en lezingen in: Urbana Illinois, Bloomington Indiana, Princeton New Jersey. Onderweg een opname in: Altoona Penn.
24-27 okt.	Uxbridge Massachusetts. Opnamen in: Uxbridge, Whitinsville.
28-29 okt.	Gesprekken en voordrachten in: New Haven Connecticut.

4.4 Gegevens over de informanten en de opnamen

Er zijn 285 mensen geïnterviewd in:

Holland en omgeving	:	1 t/m 91 (91)
Kenosha	:	92 t/m 115 (24)
Waupun	:	116 t/m 135 (20)
Appleton	:	136 t/m 164 (29)
Hollandale	:	165 t/m 188 (24)
Orange City	:	189 t/m 225 (37)
Pella	:	225 t/m 253 (28)
Altoona	:	254 t/m 255 (2)
Uxbridge	:	256 t/m 285 (30)

Er zijn 122 opnamen gemaakt, waarvan 24 Friese.

5 Analyse van enkele opnamen; kwaliteitsverschillen

5.0 Inleiding

Er zijn, vooral in de Verenigde Staten, tests uitgevoerd om de taalbeheersing van tweetaligen te vergelijken (zie b.v. Pfaff 1979, Woolford 1983), maar er is geen onderzoek gedaan aan een corpus. Het materiaal dat in 1966 werd verzameld is wel een corpus, maar het aantal niet-linguïstische variabelen is zo groot, dat de resultaten van de bovengenoemde tests niet te gebruiken zijn ter beoordeling van de taalbeheersing van onze informanten.

Wat onze groep informanten betreft zijn de belangrijkste variabelen:

- jaar en leeftijd van immigratie;
- streek van herkomst in het vaderland;
- omstandigheden van de immigratie: in gezinsverband, dus met ouders, broers en zusters, of alleen;
- moedertaal van de huwelijkspartner in het nieuwe land;
- mogelijkheid en bereidheid de taal van het immigratieland 'schools' te leren, d.w.z. met steun van dag- of avondschoon;
- bureu, vrienden, werk, enz.

Deze factoren gelden voor de eerste-generatie-immigranten. Voor immigranten van de tweede en derde generatie geeft de samenhang van de variabelen een nog ingewikkelder beeld, zo gevarieerd dat men kan zeggen dat elke immigrant, van welke generatie ook, zijn eigen taalgeschiedenis heeft. Bij alle gelijkheid van variabelen zal de taalattitude nog verschillend kunnen zijn.

Een relevante steekproef voor al deze variabelen zou heel groot moeten zijn, als die steekproef al te trekken zou zijn. Maar in dit geval was een steekproef uitgesloten, omdat we afhankelijk waren van het bereid zijn of in staat zijn tot het spreken van Nederlands of een streektaal, of althans van de resten ervan. De hier volgende analyse is gericht op de vraag: is het mogelijk de kwaliteit van de gesproken taal te beoordelen en zo ja, welke maat is ervoor aan te leggen? Het doel is hetzelfde als van de genoemde tests, de methode is heel anders.

Bij het bepalen van de taalkwaliteit moeten verschillende taalniveaus onderscheiden worden: het lexicale, het fonetisch/fonologische, het morfologische en het syntactische vlak. De bijdrage van die verschillende niveaus aan de taalkwaliteit is niet gelijk. Iemand kan vrij veel leenwoorden gebrui-

ken zonder dat de indruk wordt gewekt dat de ontlenende taal geweld aangedaan wordt. Er lijkt echter wel een kwantitatieve grens te zijn. Hetzelfde geldt voor het fonetisch/fonologische vlak; iemand kan met een ‘accent’ spreken en toch de bedoelde taal ‘goed’ spreken, volgens het oordeel van degenen die hem horen. Een absolute maat hiervoor bestaat niet. Met morfologische en syntactische verschijnselen is het echter anders; constructies en vormen die niet beheerst worden door de gangbare grammatikale regels vallen op en worden als fout beoordeeld. Een enkel geval kan nog als een vergissing beschouwd worden, maar de kwantitatieve grens ligt hier waarschijnlijk veel lager dan in het lexicale vlak.

5.1 Het intuïtieve oordeel en de achtergrond ervan

Bij taalassimilatie zijn enkele factoren van meer belang dan andere; de assimilatie zal sneller gaan als de beide talen waarom het gaat, een grote overeenkomst in grammatikaregels en woordenschat hebben, en bovendien als het aantal sprekers die de te leren taal als eerste taal hebben, dat van degenen die zich die taal eigen moeten maken in hoge mate overtreft. En verder zijn de bovengenoemde variabelen en de taalattitude van betekenis, maar die blijven voorlopig buiten beschouwing. De Nederlanders die immigrerden in de Verenigde Staten vormden een kleine minderheid, niet alleen ten opzichte van de autochtonen, maar ook in vergelijking met immigranten uit andere Europese landen (zie grafiek 1.1.2.a). Of het verschil tussen de grammatikale regels van b.v. het Duits en Engels groter is dan van het Nederlands en het Engels is niet uitgesloten, maar hoeft hier niet onderzocht te worden. Het staat wel vast dat het verschil tussen Engels en Nederlands in dit opzicht niet groot is, en mogelijk in het midden van de 19e eeuw in sommige opzichten kleiner was.

Bij het nadenken hierover kwam telkens weer de vraag naar boven: ‘Waarom vind ik dat informant 250, Leonard Rus, beter Nederlands spreekt dan 251, Elisabeth Rus-Van Steenwijk? Was die indruk taalkundig hard te maken of was het inbeelding?’ In 4.3.1 is aangehaald wat er gebeurde tijdens het gesprek met het echtpaar Rus. De verklaring van dit verschil kon gezocht worden in het verleden van de beide informanten. De vrouw was geboren in Pella, haar grootouders van vaderskant waren in 1847 geïmmigreerd, haar moeder in 1891 uit het westen van de Betuwe. Maar haar man was in Oudkarspel geboren en pas in 1904, toen hij 9 jaar oud was, met zijn ouders in de Verenigde Staten gekomen. Beiden hadden zo weinig Amerikaans accent dat ze in Nederland ternauwernood als vreemdelingen zouden opvallen. Hun beider Nederlands viel op als goed, waarbij niet vergeten moet worden dat de meeste immigranten en hun nakomelingen het Nederlands veel slechter beheersten; het oordeel ‘goed’ was dus relatief. Temidden van geboren Nederlanders, die ook in Nederland opgegroeid waren, zou dat oordeel anders uitgevallen zijn. Op papier is het niet mogelijk

een indruk te geven van het ‘accent’, wel van andere verschijnselen. Hier volgen enkele regels van de vrouw die zij tijdens het interview sprak:

‘Ja, maar zie je, mijn moeder die was maar zes jaar uit Holland, en vroeger leerden ze geen Amerikaans als ze uit Holland kwamme, want 't was hier alles Hollands. Maar da's met de wereldoorlog one is da veranderd, toe is 't Amerikaans gekomme... O ja, we leerden wel Engels op skool, maar de minuut da we uit de skool kwamme, dan vloge we naar buite en dan was 't alles Hollands. Zo dajje in't schoolhuisje was, da was 't Amerikaans, maar as je na buite vloog, dan was 't Hollands. Nou, dan kreges we wel es op ons dak en dan moste we... as de teacher zei: As ik Amer... as'k je Hollands hoor prate, dan mojje inblijve, zie dan wel, dan prate we vanzelfef Amerikaans, maar was je weer op de road na huis, dan was 't weer Hollands’.

De minuut en *inblijve* zijn waarschijnlijk leenvertalingen, *sk* van *skool* is in dit geval wel een klankinterferentie; de overeenkomst in de Nederlandse en Engelse woorden is vaak zo groot dat deze *sk*-uitspraak bij veel immigranten voorkwam. Omdat bij sommige informanten de *sk* aan hun dialect eigen geweest kan zijn, is de herkomst van deze klankkombinatie, Engels of Nederlandse streektaal, niet vast te stellen. Veel opvallender dan deze verschijnselen waren de morfologische, vooral de vervoeging volgens Nederlandse regels van Engelse werkwoorden. Zo gebruikt Rus *gespend* en *opgefixed*, zijn vrouw *opgebroken* in de betekenis ‘afgebroken’ en *fixen*. Regelvermenging komt veel minder voor bij de meervoudsvormen, omdat het Nederlands evenals het Engels meervouden op *-s* heeft, vaak als vrije varianten van meervouden op *-n*.

De informanten 250 en 251 spraken beiden, volgens ons oordeel, goed Nederlands, maar dat van 250 was beter dan dat van 251, volgens dezelfde intuïtieve indruk. Beiden hadden, zoals opgemerkt, een Nederlands accent en weinig of geen Engelse fonetisch/ fonologische verschijnselen. Het verschil tussen deze twee moest dus liggen in de woordenschat en de grammatische verschijnselen. Om de betekenis van dit vermoeden vast te stellen zijn de teksten van zeven informanten geanalyseerd voor een aantal verschijnselen.

5.1.1 Op zoek naar statistische verschillen

De resultaten staan in tabel 5.1.1.

Tabel 5.1.1: VERHOUDING VAN LEENVERSCIJNSELEN EN NEDERLANDSE ELEMENTEN.

<i>nr. totaal inf. aantal woordensub- stantief</i>	<i>leen- woorden</i>		<i>leen- woorden andere</i>		<i>leen- ver- talingen sub- stantief</i>		<i>leen- vertalingen andere</i>		<i>gramma- tikale inter- ferenties</i>		<i>Engelse woorden</i>	
	<i>abs.</i>	<i>%</i>	<i>abs.</i>	<i>%</i>	<i>abs.</i>	<i>%</i>	<i>abs.</i>	<i>%</i>	<i>abs.</i>	<i>%</i>	<i>abs.</i>	<i>%</i>
2502397	13	0.548	0.337	0.298	0.334	0.175						
2513568	15	0.4314	0.403	0.0923	0.663	0.09-						
2002908	62	2.1310	0.3424	0.8316	0.558	0.2982						
2021182	20	1.695	0.427	0.595	0.423	0.2598						
2031242	19	1.533	0.2412	0.976	0.481	0.0840						
244992											147	14.8
2852919					7	0.24665						22.8

In de linkerkolom staat het nummer van de informant, in de tweede het totale aantal woorden dat geanalyseerd is; van de eerste vijf is dat de totale tekst, van de laatste twee maar een deel. In de volgende kolommen staan de absolute aantallen en de percentages, berekend ten opzichte van kolom 2. Leenwoorden substantieven zijn gevallen als 'teacher', 'road', leenwoorden andere b.v. 'one', leenvertalingen substantief 'ouwe mensehuis', leenvertalingen andere b.v. 'de minuut dat'. In de kolom grammatikale interferenties zijn verschijnselen bijeengebracht die vooral van morfologische aard zijn, zoals b.v. 'de nexte' in plaats van 'de next', 'levende' in plaats van 'leefde', maar ook een geval als 'geantwoord' in plaats van 'beantwoord'. De kolom Engelse woorden bevat het aantal Engelse woorden in helemaal Engelse zinnen, d.w.z. geen leenwoorden, die in Nederlandse zinnen voorkomen.

De scheiding tussen substantieven en andere leenwoorden is gemaakt om een vergelijking mogelijk te maken met de oude brieven en herinneringen, zoals ze door Lucas en anderen zijn gepubliceerd. Daarin is de invloed van het Engels hoofdzakelijk merkbaar in leenwoorden substantieven, woorden voor begrippen die de Nederlandse immigranten onbekend waren, zoals *log* voor stuk boomstam (zie 2.2.1). Het verschil tussen de informanten 250 en 251 ligt vooral in de leenvertalingen andere, waar het verschil waarschijnlijk significant is. 251 is alleen bij niet-substantieven veel hoger dan 250, daarentegen lager bij de substantieven. Maar hier zijn de aantallen zo

klein dat een woord meer of minder het percentage sterk beïnvloedt. De niet-substantieven geven dus het meest opvallende verschil, dat zou kunnen verklaren waardoor de indruk gewekt wordt dat 251 minder goed Nederlands sprak als 250.

De hoogte van de absolute getallen in het schema is afhankelijk van de gedane keuze: leenvertaling of Nederlands. Een sprekend voorbeeld hiervan is de vervoeging met hebben of zijn. Vanuit het hedendaagse Nederlands ben je geneigd, in een aantal gevallen, een vervoeging met hebben als het gevolg van Engelse invloed te beschouwen. Maar de wetenschap dat deze vervoeging niet alleen in hedendaagse streektalen nog voorkomt, maar ook in het Nederlands van de vorige eeuw veel vaker gebruikt werd, heeft doen besluiten een vervoeging met hebben bij deze immigranten van voor de eerste wereldoorlog niet als Engelse interferentie te beschouwen. Een tweede voorbeeld is *opgebracht* in de betekenis opgevoed, grootgebracht. Het is Engels, maar het komt ook in de Bijbel voor, bij Potgieter, Conscience, Loveling en anderen. De taal van de Bijbel heeft op deze immigranten van Gereformeerde geloofsrichting, die vaak geen Nederlands, maar alleen een streektaal spraken, grote invloed gehad. Een ander voorbeeld is dit: 251 heeft een keer *leesden* gezegd, dat aanvankelijk als een fout tegen het Nederlands is opgevat; het zou goed denkbaar zijn dat deze vrouw de vervoeging van lezen vergeten was en daarom aansloot bij het systeem van de zwakke werkwoorden. Maar nadere informatie uit het bestand van het project Goeman/Taeldeman (Goeman 1986 a en b) via een computer-uitdraai van het Rivierengebied, waar immers de moeder van 251 vandaan kwam, leerde dat *leesden* in ieder geval voorkomt in de omgeving van Rotterdam, in Tiel en in enkele plaatsen ten oosten daarvan, en ook in Groesbeek. De waarschijnlijkheid is daarom groot dat deze zwakke vorm vroeger in deze dialecten meer verbreid geweest is. Nog enkele andere voorbeelden kunnen een inzicht geven in de wijze waarop keuzes gemaakt zijn. Als leenvertalingen zijn beschouwd *we keerden in* voor ‘we trokken in’, *groeit aan* voor ‘neemt toe’.

Wanneer een woord of vorm volgens het Woordenboek der Nederlandsche Taal of volgens andere bronnen als grammatika's uit de negentiende eeuw, dialectwoordenlijsten en -grammatika's in het Nederlandse taalgebied bekend was, is aangenomen dat de immigranten het als een eigen taalelement hebben meegenomen naar de Verenigde Staten; als dat niet het geval was en een Engels equivalent wel te vinden was, is gekozen voor interferentie of leenvertaling. Bij lidwoorden en persoonlijke voornaamwoorden was een redelijke beslissing vaak onmogelijk; dit was met name bij de lidwoorden het geval, omdat de meeste nakomelingen van Nederlandse immigranten een stemhebbende explosief realiseerden in het Engelse lidwoord ‘the’ in plaats van een stemhebbende *th*.

5.2 Vergelijking met anderen, die goed Nederlands spreken

Op grond van de vergelijking tussen 250 en 251 is het niet uitgesloten dat het aantal leenvertalingen van invloed is op het oordeel van de hoorder over de kwaliteit van het Nederlands. Maar dan zal een dergelijk verschil ook bij andere immigranten moeten blijken. Daarom werden nog drie andere informanten, die ook ook ‘goed’ Nederlands spraken, in de vergelijking betrokken. Dat waren 200, Peter B. Mouw, 202, Johanna van Roekel-Mouw en 203, John van Maanen. 200 was geboren in Sioux Center Iowa, en zijn vader, die in 1868 immigreerde, was geboren in Nunspeet. Zijn moeder was in 1871 geïmmigreerd en kwam uit Deventer. Thuis heeft hij een streektaal gesproken die vrij dicht bij het Nederlands staat. Zijn vrouw sprak echter Engels, dus zijn praktijk van streektaal en Nederlands was sedert zijn huwelijk erg verminderd. Bij het gesprek waren aanwezig zijn zuster, 202, die getrouwd was met een Nederlandssprekende man, en 203, die in 1904 was geboren in dezelfde omgeving van Sioux Center als 200 en wiens ouders uit Ede in Nederland geïmmigreerd waren. Een fragment uit de tekst van 200 geeft een indruk van de kwaliteit van zijn Nederlands.

‘Enne, maar toen in negentienhonderd en elf ben ik as 'n jongeman in de bank gegaan. Hier in Sioux Center. Wel in die tijd kregen we alle voorjaar van twaalf tot vierentwintig families van Holland, die 't hier kwamen om te wonen. Wel, as je dan geen Hollands spreken kon, dan kon je eerst geen business doen. Zodoende, daarom en toen heb ik derop toegelegd om de Hollandse alfabet te leren, en de Hollandse combinations. Now what would that be in the Holland? o-e. i-j, e-i? (Tweeklanken?). Hè? Ja, allright. Dat ik die leerde en vandat ik heb het men eige geleerd. (U hebt zelf leren lezen en schrijven?) Da's recht, ja, da's rech’.

Op het gehoor was zijn Nederlands van minder kwaliteit dan dat van 250 en 251; 200 had een Engelse *w* en *r* en ook een Engelse intonatie. De beide anderen, 202 en 203, hadden deze verschijnselen veel minder. Het percentage leenwoorden substantief is bij deze drie aanzienlijk hoger dan bij 250 en 251, en ook de verschillen in de leenvertalingen substantief zijn vrij groot. In de andere rubrieken zijn de verschillen van minder betekenis, het is echter opvallend dat 250, die dus in Nederland geboren was, bij leenvertalingen andere het laagste percentage heeft, ook al is het verschil met 200, 202 en 203 kleiner dan met 251. Het aantal Engelse woorden in de tweede opname, van Mouw en zijn gesprekspartners, is veel groter, maar dat is te verklaren uit de aanwezigheid van de vrouw van 200, die wel Nederlands verstond, maar het niet sprak. Ze praatte in het Engels mee en was zo de oorzaak van herhaaldelijke taalwisselingen. Alle drie informanten hadden vaak moeite de Nederlandse woorden te vinden voor begrippen die hun ouders en grootouders in het Nederlands gekend moeten hebben, zoals b.v. ‘spinnewiel’.

Het belangrijkste verschil tussen de 200-groep en 250/251 ligt in de leenwoorden substantief en de Engelse passages. Maar bij 200 deed zich een ander element voor dat waarschijnlijk van belang is voor het oordeel over de taalkwaliteit, namelijk de bewuste vertaling.

5.2.1 *De invloed van taalonderwijs en taalbeschouwing*

Er waren meer immigranten die ‘goed’ Nederlands spraken, intuïtief gesproken, maar deze hoorden op grond van hun verleden tot een heel andere groep en hun Nederlands had een ander karakter. Tot dit tweede soort ‘goed’ Nederlands reken ik o.a. de taal van informant 244, J.H.Piersma. Hij was jonger dan de anderen, 46 jaar, geboren in Grand Rapids Michigan. Zijn vader was met zijn grootouders in 1906 geïmmigreerd, vanuit Balk in Friesland, zijn moeder, eveneens met haar ouders in 1908, vanuit Koudum, ook in Friesland. Zijn vader was meubelmaker, hij zelf was predikant en hij was daarvoor opgeleid in Grand Rapids. Zijn vrouw was wel van Nederlandse afkomst, maar sprak geen Nederlands. Zijn ‘moedertaal’, de taal die in het gezin van zijn ouders werd gesproken, was Fries; Nederlands leerde hij eerst bij zijn opleiding voor predikant; hij moest immers in het Nederlands kunnen preken. Spreekpraktijk kreeg hij vooral als predikant in immigratiekerken in Canada; toen we hem interviewden stond hij in Pella Iowa.

Tussen hem en de tot nu toe besproken informanten zijn grote verschillen. De eerder besproken immigranten hadden een langdurige praktijk in het spreken van Nederlands, althans van een Nederlandse streektaal, omdat ze bij hun ouders thuis Nederlands of een Nederlandse streektaal hadden gesproken, en 250 en 251, het echtpaar Rus, spraken het nog veel met elkaar, als de kleinkinderen niet in de buurt waren. Maar ze hadden vrijwel geen theoretische kennis van het Nederlands in deze zin dat ze grammatika-onderwijs hadden gehad. Zelfs 250 was in Nederland maar drie jaar op de lagere school geweest. Maar ds. Piersma had het Nederlands als tweede taal geleerd op het niveau van middelbaar en hoger onderwijs. Hij is de eerste van de tot nu toe behandelde informanten die grammatika-onderwijs op dit niveau had gehad. Zijn Nederlands had dan ook een ander karakter en het liet zich niet analyseren op dezelfde manier als de taal van de eerder besproken immigranten.

Het volgende fragment, dat uit het begin van zijn tekst is genomen, geeft onvoldoende indruk van zijn manier van spreken. Hij sprak snel, maar onderbrak zichzelf enkele malen op een dusdanige manier dat hij daarmee zijn taalwisselingen als het ware aankondigde. Je krijgt bij deze spreker het gevoel dat hij te weinig praktijk heeft, dat hij wel voldoende theoretische kennis heeft, maar dat hij zich, door zijn snelle spreken, geen tijd gunt die toe te passen. Het hier gezegde wordt pas aannemelijk als je hem hoort praten.

‘As je Hollandse dienst heb hier in de kerk, zondagmiddag, zie ik hou zo'n dienst nu en dan voor de aardigheid, vooral met de kersttijd, hè. We moeten die Ere zij God zingen en zo, anders is het geen kersttijd, hè. En met Pinksteren, misschien drie keer in 't jaar. Dan komen der soms drie-, vier-, vijfhonderd mensen zo maar, van overal en ze kunnen allemaal verstaan. Nou ik had in Grand Rapids de enigste gemeente met een Hollandse dienst; der is nog maar één kerk die nog een Hollandse dienst houdt.

En de mensen komen van vijftig mijl rond. En daar zijn misschien in die buurt, wel, miskien tweehonderdduizend Hollanders. En als het een hoge piet uit Nederland is, zeg Berkhouwer, dan miskien kun je nu driehonderd mensen vinden. Maar hier als ik Hollands preek en dat is slecht hoor, dan komen er drie-, vier-, vijfhonderd mensen in deze omgeving. En zo der zijn hier nog honderden mensen die een beetje Hollands kan praten. (Intermezzo, gesprek in Engels met echtgenote, die iets kwam vragen). Maar that is funny, als je teruggaat moet je niet - dat doen we allemaal you know - denk eens aan zoals het hier ging zo ging het overal, dat is niet waar. In deze omgeving zijn ze veel meer √ Dutch nog dan zeg in √ many places. Ik ik ik I'm not opposed to it, 't is voor mij goed. I like it, but it is niet typisch. Als je zou denken dat is normaal, dat is niet waar'.

Op de plaatsen aangegeven met √, is een korte onderbreking van de woordenstroom; na 'places' probeert hij weer door te gaan in het Nederlands, maar het lukt niet, hij komt niet verder dan 'ik ik ik'.

Zoals gezegd was zijn tekst niet op dezelfde manier te analyseren. Uit de eerste vijftig zinnen zijn de Engelse woorden geteld, 147 op de 992 woorden, dat is bijna 15%. Maar leenwoorden en leenvertalingen gebruikt hij weinig. Hij wisselt van taal als hij in het Nederlands de woorden niet gauw genoeg kan vinden. Aan het einde begint hij met: 'I'm not opposed to it', heeft dan intussen een Nederlandse formulering bedacht, geeft die als vertaling van de Engelse formulering die vooraf gaat, enz. In zijn verhaal over de situatie heeft hij hele stukken in het Engels verteld, omdat hem dat gemakkelijker afging. De beide talen zijn bij hem meer gescheiden, zoals uit de volledige tekst blijkt.

Wat voor onze intuïtie goed Nederlands was, verhoudingsgewijs, kon zowel door ervaring in het spreken als door theoretische kennis tot stand gekomen zijn. Op grond van de analyse van de genoemde informanten wordt de kwaliteit van het Nederlands als minder beoordeeld als:

1. er leenvertalingen in voorkomen;
2. 'grammatikale interferenties' voorkomen (dus interferenties van morfologische en syntactische aard, ook in de woordvorming);
3. leenwoorden gebruikt worden zonder dat dit gebruik uit de context of het onderwerp noodzakelijk is. Je zou kunnen zeggen 'te pas en te onpas'.
4. de taalwisseling niet wordt aangekondigd door het taalgedrag.

5.3 Wat is dan slecht Nederlands?

Als deze indrukken juist zijn, moet enige bevestiging ervan gezocht worden in analyse van taal die de indruk maakt slecht Nederlands te zijn. Uit de literatuur is de term Yankee-Dutch bekend, eenmaal werd het door een van onze informanten zelfs Dirty Dutch genoemd. Ons vragen ernaar werd met gebaren of woorden van tegenzin afgeweerd. Uiteindelijk maakten we enkele

interviews waarin de sprekers een taal gebruikten die enkele elementen van dat Yankee-Dutch had en door ons ook als slecht Nederlands gewaardeerd werd.

Als de boven gegeven maatstaven juist zijn moet die taal:

1. veel leenvertalingen bevatten;
2. veel grammatikale interferenties vertonen;
3. leenwoorden te pas en te onpas hebben;
4. taalwisseling niet aankondigen door taalgedrag.

Ons meest extreme voorbeeld was informant 285, Sietske Ebbeling-Bakker, de laatste opname. Het was een vrouw van 76 jaar, die in Hindelopen, in Friesland, geboren was, evenals haar vader en moeder. Ze emigreerde in 1917 met haar man, die in Bolsward, eveneens in Friesland, geboren was. Haar man was in Amerika fabrieksarbeider. Ze vertelde dat ze Fries had geleerd van deze echtgenoot; zij zelf sprak toen ze hem leerde kennen Hindelopens, een dialect dat wel aan het Fries verwant is, maar er op belangrijke punten van verschilt. Hoe dat Fries van haar man geweest is, is moeilijk uit te maken. In Bolsward wordt en werd namelijk ook Stadfries gesproken; ze noemde zijn taal Fries. Engels had ze alleen in de praktijk geleerd; haar kinderen verstonden wat Nederlands en Fries, maar spraken deze talen niet. Haar taal was een mengelmoes van elementen uit verschillende talen: Engels, Nederlands, Fries en Hindelopens door elkaar; soms was een beslissing mogelijk aan welke taal een element ontleend was, veel vaker was dat niet het geval. Een analyse van haar taal zoals van de eerste vijf informanten was daardoor onmogelijk. Haar 'accent' was zonder enige twijfel Fries, zowel haar artikulatie als haar intonatie.

Een voorbeeld van de onmogelijkheid een beslissing te nemen is: 'tutte vijf doller'. Het woord 'vijf' is zo Nederlands uitgesproken, dat je aarzelt het als Engels op te vatten, hoewel het tussen twee Engelse woorden gezegd werd. 'Tutte' is zeker Engels, want ze bedoelt 'thirty', maar spreekt de *th* uit als een stemloze explosief. In het fragment van haar tekst, dat hierna volgt, gebruikt ze een vorm 'waar' in de betekenis 'was', dus verleden tijd van het werkwoord 'zijn'. Dat kan een Friese vorm zijn, maar ook een vermenging van Nederlands en Engels, en zelfs wel Nederlands. Door deze verschijnselen was niet vast te stellen wat leenwoorden en leenvertalingen zijn; daardoor waren ze dus ook niet te tellen; de grammatikale interferenties zijn wel geteld, maar het getal is weinig betrouwbaar door dezelfde onzekerheid.

'Mijn man heeft mij gehaald, van e fan Holl... fan Amerika to Holland. Toe Friesland... Heeft mij gehaald en hij heeft drie drie maanden bij mij geweest. En toen ben we getrouwd. En den ben we hier naar Amerika toe gegaan... Maar mijn fader was so onwennig, u ferstaat het wel wat ik praat?, mijn fader was so onwennig, dat mei e jaar en 'n half ben ik weer teruggegaan. Hij kon niet slapen. Je u verstaat mij wel? Hij kon niet slapen, ook eten en drinke, dat de reis was die teim maar tutte vijf doller, sie daar heb je't weer, fierendertig doller waar de reis. Dat wie gingen der

Plaatsnaambord Middleburg Iowa

heen. En daar heb ik fier jaar geweest. Daar is mijn greutdochter, 'k hè nog 'n dochter, ik hè twee dochters, die woont over there. En die is daar geboren. En toen benne we mijn fader stierf, je ferstaat mij wel. Mijn fader stierf, hij (?) bronchitis en hie ging dead. En mijn man die kon niet feel werk finde... op 't laas ben we hier weer in Whitinsville toeg... teruggekomen. Daar heb je't den, doe ben we hier gebleven. Fijftig jaar'.

De taal van deze informant valt op door:

1. de Friese artikulatie en intonatie;
2. Engelse leenwoorden te pas en te onpas;
3. geen aankondiging van taalwisseling door taalgedrag.

Ze heeft dus in ieder geval de verschijnselen 3 en 4, die als bepalend voor het oordeel over slechte kwaliteit genoemd zijn. Maar ze doet nog iets anders dat volgens de onderzoeken van Ellen Woolford (1983) een taal minder aanvaardbaar maakt, namelijk het in stukjes hakken van een zin door telkens van taal te wisselen. De eerste twaalf zinnen werden met het oog hierop geteld. In een zin van drie woorden wisselt ze eenmaal, in een zin van vijf woorden tweemaal, in een zin van zestien woorden zesmaal. Deze zinnen komen voor aan het begin van het gesprek, later is het soms beter. Toen we namelijk hadden gezegd dat we beter Fries dan Engels verstonden en de interviewer wat Friese woorden in het Nederlands strooide, voelde de oude vrouw zich beter op haar gemak.

Bij een spreker als 244, ds. Piersma, kun je je voorstellen dat bij zijn spre-

ken twee grammatika's werkzaam zijn en van tijd tot tijd in konflikt komen. Het konflikt ontstaat in dat geval, naar mijn indruk, door de snelle manier van spreken, die wel geschikt is voor het Engels door de dagelijkse praktijk van de spreker, maar niet voor het Nederlands, waarin hij veel minder praktijk heeft. Het is echter moeilijk voor te stellen dat informant 285, Sietske Ebbeling, vier grammatika's hanteert, Hindelopens, Fries, Nederlands en Engels. Het Fries is vast te stellen in artikulatie en intonatie, en tevens in een aantal verschijnselen zoals: in 'e huis, op e boot, het verleden deelwoord zonder voorvoegsel ge-. Maar doordat ze vaak van taal wisselt en die wisseling hoogst zelden aankondigt, en doordat de verschillende elementen zo in elkaar geschoven worden, wordt door dit spreken veeleer de indruk gewekt dat hier een nieuwe taal is ontstaan. Om vast te stellen of dit waar is zou nagegaan moeten worden, in dit en andere gevallen, of de taal door bepaalde regels wordt beheerst, of er met andere woorden een min of meer consequent taalgedrag is vast te stellen.

5.4 Konklusie

Het verzamelde materiaal is geschikt om onderzoek naar taalwisseling en taalmenging te doen; het is een corpus zoals in landen met voldoende onderwijs moeilijk te vinden zal zijn. Tussen de beide uitersten, de informanten 250 en 285, komen vele schakeringen voor. Misschien is door een uitvoeriger analyse een continuüm aan te wijzen.

Eén ding is wel duidelijk geworden door het werken met dit materiaal; dat is niet nieuw, maar een bevestiging van eerdere, door anderen getrokken konklusies. Namelijk dat minderheidstalen zowel theoretisch onderricht vragen in de beide talen die bij het taalverwervingsproces betrokken zijn, als voldoende oefening in de praktijk. Dat wil zeggen zowel in de eerste taal van de minderheid als in de standaardtaal. En deze oefening moet gericht zijn op de behoeften van ieders eigen praktijk. De predikant, nr. 244, zal waarschijnlijk redelijk in het Nederlands kunnen preken - al zei hij zelf dat het slecht was - maar de beschouwingen over de positie van Nederlandse immigranten en hun taal kon hij oneindig veel beter in het Engels verwoorden.

Het ontbreken van theorie én praktijk heeft in het geval van informant 285 gevoerd tot een 'wangedrochtelijk taaltje'; ook hieruit kun je konkluderen dat beide, theorie en praktijk, nodig zijn. Een belangrijke vraag is, of de taal van 285 werkelijk een wangedrocht is, of een volledige taal ergens in een soort creoliseringsproces.

5.5 Taal van horen zeggen

In 4.3 is beschreven dat het taal materiaal, dat in de Verenigde Staten verzameld werd, weinig of geen gegevens verschaft voor oudere stadia van de dialecten in Nederland. Dat neemt niet weg dat in de taal van sommige immigranten elementen van het dialect of althans van de thuistaal in Amerika, die daaruit was ontstaan, bewaard zijn gebleven. Dat was vooral het geval bij enkele immigranten van oudere generaties, die langer of intensiever contact hebben gehouden met mede-immigranten uit dezelfde streek in Nederland, en die bovendien weinig of geen onderwijs gehad hadden. In de volgende paragrafen zal iets meer gezegd worden over de taal van enkele informanten. Een ervan is nummer 24, Gerrit Jan Michmershuizen. Zijn grootouders van vaderskant waren met Van Raalte in 1847 geïmmigreerd, zijn moeder was in Overijssel in Nederland geboren; hijzelf was geboren in Overisel in Michigan, het dorp dat indertijd door de groep immigranten uit Overijssel was gesticht. Zijn vader was boer geweest, hij zelf melkhandelaar. Bij de opname was hij 85 jaar. Informant 28, Harold Kleinheksel, was 57 jaar, en van de vierde generatie. Zijn overgrootvader was in 1846 geïmmigreerd uit de ‘Graafschap’, zoals 28 zei. Waarschijnlijk was dit de Graafschap Bentheim, waarvan het dialect veel overeenkomst met het Twents heeft en had. Zijn vader had ook in Overisel gewoond, zijn moeder was er geboren, zijn broer, Lester Kleinheksel, nr. 29, woonde er nog. Overgrootvader was timmerman, vader was boer geweest, de beide broers waren dat nog. De informanten 56-59 waren twee echtparen, Arens en Grubben; de ouders van George Grubben waren afkomstig uit Essen in Duitsland, waar hij ook geboren was; de anderen waren van de tweede of derde generatie. Hun aanwijzingen over de streek van herkomst waren onduidelijker dan van 24 en 28, maar er was geen twijfel aan de herkomst uit oost-Nederland. Ze woonden in het dorp Graafschap, waar de ouders van Egbert Arens en zijn vrouw ook geboren waren. Deze beide echtparen gingen veel met elkaar om en spraken nog vaak hun thuistaal met elkaar, hun kinderen konden deze verstaan en sommige ervan ook spreken. De beide mannen waren boer. Deze zes informanten kenden het Nederlands vooral van preek en Bijbel, maar hadden zich later ook de Nederlandse omgangstaal eigen gemaakt; het dialect of wat ervoor doorging hadden ze in de dagelijkse praktijk geleerd, van vader en moeder, grootvader en grootmoeder, enz.

In 5.5.1 zal iets gezegd worden over de elementen die mogelijk of zeker aan de dialecten van de geïmmigreerde voorouders ontleend zijn, in 5.5.2 over de invloed van het Engels op hun taal.

5.5.1 Dialekt

In het spreken van 24, Michmershuizen, viel de artikulatie op als oost-Nederlands. De slot-*m* en slot-*n* waren altijd gesillabiseerd: *storvvn* (gestorven), *bleevm* (gebleven), *zeggn* (zeggen, met stemhebbende explosief),

jaarn (jaren). En de klank die in het Nederlands wordt geschreven met *ij* klonk bij hem vaak als *ie*: *altied, mien grootvader, Overiesels*. Maar daarnaast zegt hij: *mij, krijn* en ook *huis*. In het laatste geval zou men de dialektvorm *huus* of *hoes* verwachten. Het is waarschijnlijk dat hij zich in Holland Michigan, tijdens de twintig jaar dat hij een melkwijk liep, had aangepast aan de Nederlandse variant van zijn klanten, die zich geleidelijk in de grotere centra had ontwikkeld.

Voor de afwisseling tussen *ie* en *ij* in de voornaamwoorden ‘wij, zij, mij, mijn’ is geen oorzaak aan te geven. B.v.... *dan leerd'n wie 'n beetje Engels;...as wie in huis waar'n dan moesen wij weer Holland proat'n*. Toch bedoelt hij met ‘Holland’ het Overijsselse dialekt, dat door grootvader en grootmoeder werd gesproken. In dergelijke gevallen is niet uit te maken hoe de invloeden van streektaal, Nederlands en Engels verstrengeld zijn. Deze informant heeft zo lang gesproken, dat zijn tekst geschikt zou zijn voor een kwantitatief onderzoek van deze verschijnselen.

Informant 28, Harold Kleinheksel, die boer was en daardoor in een groter isolement leefde en die tot voor enkele jaren met zijn oude vader het thuisdialekt had gesproken, had veel meer dialektverschijnselen en vertoonde deze ook consequenter dan 24. Naar verhouding verviel hij, vooral in het begin, vaker in het Engels, meer dan eens omdat hij het Nederlands van de enquêteurs niet begreep. Maar hij had ook elementen die hij ontleend moet hebben aan het Nederlands van kerk en Bijbel: *huizen, altijd, vijftig*. De boek voor de Bijbel kan door Engelse invloed zijn veroorzaakt; in zijn thuisdialekt zou hij 't boek gezegd hebben. Zeker dialekt zijn: *altied, tied, bie huus, (naar skoel) hen, olde menske, lèèzn, veur* (voorzetsel), *ik zint* (ik ben), *drei* (3), *veer* (4), *vief* (5), *viske* (vissen), *liek schieten* (nauwkeurig schieten), *ettn* (eten).

In het begin heeft hij wat moeite om het Engels te vermijden, maar als hij eenmaal samen met zijn broer herinneringen ophaalt, wordt het aantal Engelse en Nederlandse woorden minder en lijkt zijn taal steeds meer op het tegenwoordige Twents. Het is waarschijnlijk dat er veel overeenkomst is met het ‘Graafschaps’ van zijn vader en grootvader, maar de elementen van dat dialekt in het midden van de vorige eeuw zijn te weinig bekend om het dialekt van deze informanten eraan gelijk te durven stellen. Er is veel overeenkomst met de taal van 24, maar deze gebruikt *del* (naar beneden) en 28 zegt *daal*. De taalelementen van deze beide informanten zullen vermoedelijk niet nader te definiëren zijn dan oost-Nederlands.

Op grond van een oppervlakkige beschouwing zijn de dialekten van de twee echtparen ongeveer dezelfde, maar ze hebben alle vier maar weinig elementen ervan. *Mien* (mijn), *kieken* (kijken), *huus* (huis), *uut* (uit), *onderhouden* (onderhouden), *lös* (los) komen voor. Informant 59, Marijke Grubben-Borgman, die niet wist waar in Nederland haar ouders vandaan kwamen, zegt *del* (naar beneden), evenals 24.

Ondanks het feit dat deze zes informanten veel meer resten uit hun thuisdialekt bewaard hebben dan alleen de artikulatie, zijn deze resten voor een

historische dialectstudie ternauwernood bruikbaar. Als we afgaan op deze elementen kunnen we echter wel vaststellen dat er in de loop van een eeuw in het klank- en het morfologische systeem van de oostelijke dialecten weinig is veranderd.

5.5.2 Engels

Deze zes informanten vertonen in hun spreken wel invloed van het Engels, maar er is minder taalwisseling, zoals het geval was bij informant 285, Sietske Ebbeling, waarover in 5.2 werd gesproken. Bij 24 had nu en dan taalwisseling plaats, vooral door de aanwezigheid van de zoon, die heel weinig Nederlands sprak, bij 28 en zijn broer was dat vooral in het begin van het gesprek het geval, omdat ze ons Nederlands niet begrepen; ze informeerden in het Engels, wij lichtten onze vragen in het Engels toe, en dat proces bevorderde de taalwisseling.

De woorden en uitdrukkingen die aan het Engels ontleend waren, zijn bij deze informanten redelijk goed te groeperen. Hun taal maakt, ondanks de inserties vanuit het Engels en vanuit het dialect - als dit zo geformuleerd mag worden - een redelijk goede indruk, waarschijnlijk omdat de morfologie van het Nederlands grotendeels is gehandhaafd.

De volgende categorieën zijn te onderscheiden:

1. Een lege plaats in het semantisch systeem van het Nederlands wordt gevuld met een Engels woord. Hieronder zijn ook gevallen dat de informant eerst op het Engelse woord kwam en het daarna toelichtte met het Nederlandse woord, dat hem vervolgens te binnen schoot.
2. Funktionele woorden.
3. Frekwente woorden.
4. Interjecties en dergelijke
(De categorieën 3 en 4 zijn niet scherp te scheiden).
5. Fonetisch/fonologische menging
6. Morfologische menging.
7. Leenvertaling.
8. Tellen en spellen.

De gevallen die onder 1 te rangschikken zijn, komen overeen met die uit de schriftelijke bronnen, zoals beschreven in 2.2.1. Informant 24, Michmershuizen, heeft er niet veel. Vooral de aanduidingen van familieleden geeft hij in het Engels. Een ervan is *cousin*. Het gebruik van dit Engelse woord wordt bevorderd door het betekenisverschil tussen ‘cousin’ en ‘nephew’, dat bij het Nederlandse ‘neef’ wegvalt. Over zijn eigen grootvader praat hij met het Nederlandse woord, maar hij spreekt over de *grandpa* van twee tantes in één adem met *grootvader*, als hij zijn eigen grootvader bedoelt. Ook *boy* voor kleine jongen is de gewone aanduiding. *Op company* vertaalt hij direkt met *op visite*, maar *pencils* en *delivering milk* blijven onvertaald. Bij *pencils* heeft hij wel gearzeld, maar ook in tweede instantie zegt hij het En-

gelse woord. Het zal, na het gezegde in 2.2.1, niet verwonderen dat hij *farm* zonder onderbreking en zelfs zonder aarzeling in zijn Nederlandse zin opneemt.

Informant 28, Kleinheksel, heeft in deze rubriek ook *farm*, *loghuis* en *loggenhuus*, *government* en een aantal namen van technische begrippen, die deze immigrant van de vierde generatie nooit in het Nederlands gehoord zal hebben, zoals: *seperator* (instrument bij boterbereiding), *creamery* (melkwinkel of -fabriek), *car*, *touringcar*, *walkingplow*, *framework*. En hij zegt *tiebie*, de Engelse uitspraak van 'teebee', dat pas in het einde van de 19e eeuw in gebruik kwam, na tuberculose en het nog oudere *tering*. 28 spreekt over *mien grootvader*, maar in het gesprek met zijn veel jongere broer, wiens belangrijkste taal Engels was, zegt hij *Ken je grandpa Kleinheksel...?* (Herinner je je onze grootvader nog, die vlak bij ons woonde?). Engelse woorden die zonder onderbreking in de zin worden opgenomen, zijn *river*, *shanty* (hut), *bow and arrow* (in een verhaal over het schieten van Indianen), *broad ax*, *spikes* en *drew plants* als de werkzaamheid van een grootvader. 28 geeft maar zelden een toelichting met het Nederlandse woord. Op een vraag van 29 of grootvader nog wel eens herten heeft geschoten, antwoordt 28 *Ja, deer. Hertn*. Op andere gevallen van taalwisseling van 24 komen we in de volgende paragraaf terug.

Het inlassen van Engelse woorden in het spreken van de twee echtparen komt veel overeen met dat van 24 en 28. Het wisselen van 'grootvader' en 'grandpa' was bij hen illustratief. Zelf gebruikten ze de Nederlandse woorden voor deze familiebetrekkingen, maar toen ze vertelden hoe het met de taal van hun kinderen was, zei informant 57: *Onze kinder waarn meer met grenpa en gremma ma'k wel zeggn rond*. Dit moet wel de naam zijn die de kinderen gebruikten.

Groep 2, ontleningen van functionele woorden, kwam bij 28 ternauwernood voor, maar wel bij 24 en bij de echtparen. 24 zegt enkele malen *but* en *then*, soms in combinatie: *Vroeger nog wel is, but no de leste jaarn...;...toen was 't meer Engels, then, ja dan droomd'k wat in Engels, but the last years no I can't;...in die eerste jaarn dat ik altied Hollans las, eh then eh dan komttat almaal...* Eenmaal zegt hij 'because': *Ik heb al mijn leevn Hollans kunn'n praat'n, 'cause...* Deze reden vermeldt hij niet, want hij blijft steken, misschien omdat hij zich realiseerde dat hij de verkeerde taal ging gebruiken. Het gebruik van 'but', 'then' en 'but then' in Nederlandse context is bij de echtparen nog opvallender. De volgende voorbeelden zijn ontleend aan het verhaal van 56: *Hij was dus knecht op de boerderij, but daar was om 'n beetje vooruit te komen...;...hun grafvonden. But then zij ben goed aangekomen...;...ik weet niet hoe lang, but then eh toen is hij getrouwd... En doe hadden ze niks meer. But the government...*

Soms is er een aarzeling of een Engels woord, waardoor het gebruik van een Engels funktiewoord bevorderd schijnt te worden, maar ook als dat niet het geval is, is het gebruik van deze funktiewoorden storend in deze zin, dat

ze de kwaliteit van het Nederlands, naar het intuïtieve oordeel van de hoorder, verminderen. Het gebruik van Engelse funktiewoorden is minder storend dan de gevallen van 5 en 6, fonetisch/fonologische en morfologische menging, maar meer dan het gebruik van leenwoorden. Misschien zijn onze oren aan het laatste gewend, maar de noodzaak van leenwoorden ligt ook meer voor de hand. Elke spreker kan wel eens een woord niet bedenken en probeert het met een synoniem van dezelfde of een andere taal. Niet weinig Nederlanders zullen misschien het Engelse woord ‘space shuttle’ gemakkelijker in hun Nederlandse zin invlechten, dan het Nederlandse woord ‘ruimteveer’.

Groep 3 en 4 zijn vaak moeilijk te onderscheiden en zullen daarom samen besproken worden. Een van de meest frequente woorden waarover o.a. in 4.3.1 werd gesproken is *no*. Onze informanten gebruikten dat bijna altijd, slechts zelden *nee*. Bij *ja* en *yes* was het omgekeerd, *ja* was regel, *yes* uitzondering. Ook *well* wordt door vele informanten gebruikt; als het met een bilabiale *w* uitgesproken werd, is het als Engels opgevat, maar in het andere geval als Nederlands. Dit is een vrij willekeurige beslissing, omdat lang niet alle informanten zich de Engelse *w* eigen gemaakt hadden. *You know* is, evenals *sure* een veel voorkomend stopwoord. Andere woorden die in deze categorie ondergebracht kunnen worden, zijn *how* (wat bedoel je?), ‘die *really* Engels kon spreken’. Deze verschijnselen komen in de tekst van 24 geregeld voor, *no* en *you know* ook bij 28 en de echtparen.

Groep 5 bevat de al eerder genoemde gevallen, dat een klank in de Engelse uitspraak wordt gebruikt in een Nederlands woord en omgekeerd. Bij sommige sprekers zijn de *w* en de *r* nog steeds de Nederlandse, in beide talen, d.w.z. de labiodentale *w*, gesproken met de tanden tegen de bovenlip, en de dentale *r*, de rollende *r* en niet de keel-*r* of de Engelse *r*. Andere gevallen zijn de *sk* in plaats van Nederlands *sch*, een *g* die in hun Nederlands uitgesproken wordt als een explosief, zoals in het Engelse ‘good’. Informant 24 heeft enkele gevallen van *sk*, 28 heeft dat in veel meer gevallen, en deze heeft ook de Engelse uitspraak van *r* voor een medeklinker, zoals in *hard werk*; dat was ook het geval met de echtparen in *stormen*, *gewerkt*, *werken*, *karn*.

Van groep 6, de morfologische interferentie, heeft 24 de volgende voorbeelden: *geprinted*, *gerented*. De andere informanten hebben hiervan geen voorbeelden in de geanalyseerde stukken tekst, wel spreekt 56 van *klieren*. (schoonmaken), 57 van *harder* in de betekenis ‘moeilijker’.

Onder 7 zijn o.a. gerangschikt gevallen als *bij de naam van* dat bij 24 voorkomt. Het lijkt aannemelijk dit te beschouwen als een leenvertaling van ‘by the name of’. Een ander geval bij 24 is *het is hard te zeggen*. Dit gebruik van *hard* komt erg veel voor, vooral in combinatie met *werk*, *hard werk*. Dit zegt 24. *Da's recht* is een uitdrukking uit het moederdialekt, misschien gesteund door het Engelse *that's right*, maar zeker niet alleen een leenvertaling. 58 gebruikt een keer *een en 'n half*.

Van groep 8, getallen en spellen, zijn niet veel voorbeelden. Er is wel altijd gevraagd in welke taal de informanten spelden en telden; het antwoord was meestal: in het Engels.

5.5.3 Taalwisseling

De hiervoor genoemde verschijnselen zijn eerder als interferentie of insertie aan te duiden, maar er komt nog een andere manier van wederzijdse taalinvloed voor. Hierbij zijn twee gevallen te onderscheiden: a. er wordt een andere persoon aangesproken, b. dezelfde aangesprokene is van taal gewisseld. Een van de oorzaken van het laatste was dat de enquêteurs hun vraag, die in het Nederlands was gesteld, in het Engels vertaalden, omdat de informanten het Nederlands niet of niet voldoende begrepen. Deze verschijnselen zijn zo afhankelijk van de informant, zijn beheersing van de beide talen, de aanwezigheid van anderen die alleen of hoofdzakelijk Engels spreken, onderbrekingen van derden, dat alleen enkele voorbeelden gegeven zullen worden van de besproken informanten. Bij groep 1 zijn al enkele voorbeelden gegeven van het invlechten van woorden onder invloed van de aangesprokene. Dezelfde invloed moet bij informant 24 gewerkt hebben toen hij de volgende passage sprak tegen de enquêteurs, maar in het bijzijn van zijn Engelssprekende zoon:

‘...a’j dan jong bent eh dar denk je dan niet over. Anders dan eh we could have put a lot more questions to grandpa and grandma, but in them days if you 're young you might say I rememb... I 'll show you this what I 've got here (Hij staat op, trekt de omhangmikrofoon mee, zijn zoon zegt: Ho ho ho ho, de enquêteurs: Hij kan wel 'n endje, dat mag wel, en 24 gaat door) O o o, jajaja, well you can get it, there's a little eh eh pencil-holder in there’.

Uit het antwoord van een van de enquêteurs blijkt dat niet de zoon is opgestaan om het aangewezen te pakken, maar een van de enquêteurs, die beide voortdurend Nederlands hebben gesproken. De invloed van de aanwezigheid van de zoon is ook zichtbaar in de volgende passage, die half tegen de enquêteurs, half tegen de zoon wordt gezegd. De zoon begreep het en zo hoefde hij tegenover de enquêteurs minder expliciet te zijn:

‘...die Hollandse Bijbel die heb ik nog wel, but eh Rossle got'm’.
Informant 28 heeft vooral in het begin wat moeite met het Nederlands; hij begrijpt de vragen slecht, die worden dan in het Engels vertaald en daardoor is er in het begin van het gesprek veel Engels gesproken. Maar dan, ongeveer na een minuut, zegt 28:

‘But as long as I was home we biddn altied in Hollans’.
Daarna blijft het bij hem bij enkele leenwoorden en leenvertalingen, en hij strooit er vaak *you know* doorheen.

Deze gevallen ontbreken bij de echtparen, omdat ze veel meer gewend waren nog Nederlands te spreken. Ze hadden geen moeite met de aanloop en er was op geen enkel ogenblik een noodzaak tot taalwisseling.

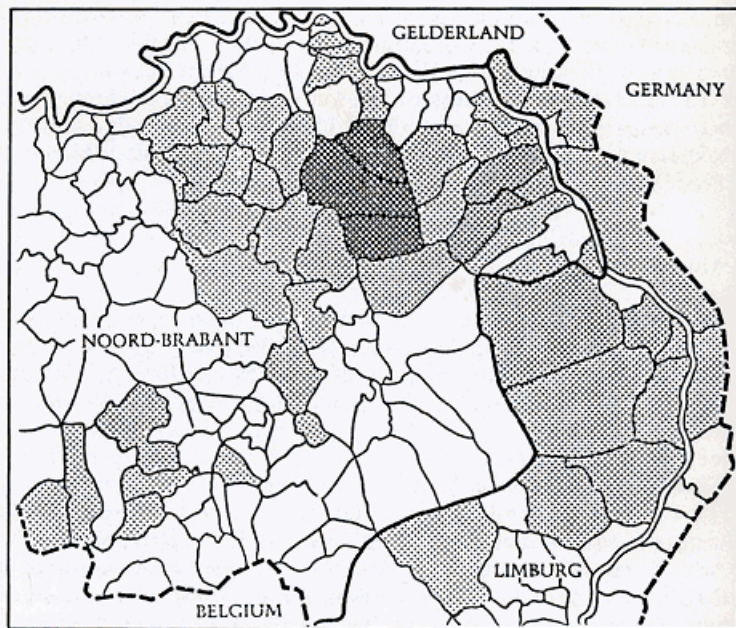
Uit de gegeven voorbeelden is wel duidelijk dat de beide situaties die als oorzaak genoemd zijn, vaak in combinatie voorkomen, ook al kan ieder voor zich ook afzonderlijk voorkomen. De invloed van een storing in het interview door iemand die alleen Engels sprak of door een telefoongesprek hebben we ook kunnen vaststellen. Maar in deze milieus was de kennis van het Nederlands vaak nog groot genoeg om meer gevallen zoals de hierboven geschetste op te leveren.

5.6 Moedertaal

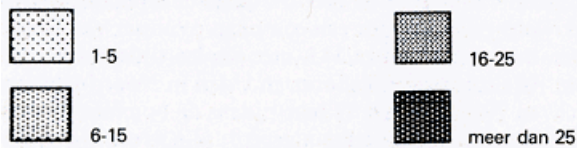
Onder ‘moedertaal’ wordt hier verstaan de taal, die men nog heeft leren spreken in het vaderland. In deze paragraaf zullen enkele teksten geanalyseerd worden, die gesproken zijn door immigranten van de eerste generatie, die geboren en enige tijd getogen zijn in een streek van Nederland, waar een duidelijk herkenbaar dialect de omgangstaal was. Als eersten komen aan de beurt enkele immigranten uit Noord-Brabant, van Rooms-Katholieke geloofsrichting, die woonden in het noordoosten van Wisconsin, in het gebied waar Pater Van den Broek zich in de jaren dertig van de negentiende eeuw met een aantal volgelingen had gevestigd. Er is al eerder gewezen op het verschil in taalgebruik tussen de Protestantse nederzettingen en de Rooms-Katholieke; in deze laatste bestond diglossie, terwijl men in de andere van triglossie mag spreken. De Rooms-Katholieke Kerk gebruikte in de kerk latijn als officiële taal, en niet een variant van het Nederlands, standaard of regionaal gekleurd Nederlands, zoals dat in de Protestantse kerken het geval was. Er werd in deze Katholieke nederzettingen, naast deze kerktaal, vrijwel uitsluitend gebruik gemaakt van het dialect als omgangstaal, vooral doordat de meeste immigranten hier uit dezelfde streek afkomstig waren. Eén gesprek werd gevoerd door een echtpaar, Walther van Eperen en Marie van Eperen-Boogaard, 144 en 145, met een leeftijdsgenoot, 147, Pieter E. Stambeek. Alle drie waren geboren in Uden in Noord-Brabant. De mannen waren 77 en 79, de vrouw 73 jaar tijdens de opname; 144 was op 11-jarige leeftijd met zijn ouders geïmmigreerd, zijn vrouw, eveneens met haar ouders, op 17-jarige leeftijd, en 147 kwam alleen op zijn 27e jaar.

5.6.1 Dialekt

Alle drie informanten waren herkenbaar als Noordbrabanders aan hun artikulatie en intonatie, maar hadden heel weinig duidelijke dialectkenmerken. Ze gebruikten *ge* als voornaamwoord van de tweede persoon, spraken een zogenaamd zachte *g*, dat wil zeggen een *g* die meer naar voren werd gearticuleerd dan nu in het standaard-Nederlands het geval is en zeker ook dan informanten uit andere delen van Nederland het deden, en spraken een donkere *a*, dat wil zeggen een klank die verschoven is in de richting van *o*, of zelfs een meer geronde klank, die gespeld zou kunnen worden met *oa* of *ao*.

Kaart van Noord-Brabant en Limburg met de herkomst van Rooms-Katholieke immigranten in Wisconsin (1847-1870)
Aantal gezinshoofden en alleenstaanden

(Gemeenten met meer dan 25 zijn Uden, Zeeland en Boekel)

--- Landsgrens   — Provinciegrens
— Gemeentegrens

(Naar *The Dutch in America*. Ed. R.P. Swieringa 1985. Blz. 107)

Informant 144, die als kind was geïmmigreerd, had een duidelijker Brabants accent en meer dialektverschijnselen dan de beide anderen. De klinker van ‘maanden, jaar, gaan’ was meer gerond, hij sprak van *grasmeien* en van *ik hai* (ik had). Zijn vrouw, 145, was bij immigratie 17 jaar. Haar klinker in de woorden ‘gaan’ enz. was veel minder gerond. Beiden zeggen *nie* voor niet. Maar het meest opvallende verschil ligt in de artikulatie, die bij 145 minder Brabants was dan bij 144 en bij 147 nog minder. Hij is geïmmigreerd toen hij 27 was, had meer opleiding in Nederland gehad, want hij was op een school voor decoratieschilder geweest in Den Bosch en had ook in Europa in het buitenland gewerkt. Hij sprak Nederlands met een licht Brabants accent, wat het duidelijkste uitkwam in zijn artikulatie van de *g*. Aangezien de meeste informanten uit de Katholieke gemeenschap in Wisconsin eerste-generatie-immigranten waren uit dezelfde streek in Noord-Brabant zouden de daar gemaakte opnamen zich het beste lenen voor een kwantitatieve analyse van dialektkenmerken en interferenties van het Engels.

5.6.2 Engels

Zoals bij deze informanten verwacht kan worden, is de invloed van het Engels gering en blijft hoofdzakelijk beperkt tot leenwoorden en interjekties. 145 heeft enkele malen jaartallen in het Engels gegeven en de naam van het ABC spelt ze in het Engels. Voorbeelden van leenwoorden zijn *industry, permit, kitchen, army* en dergelijke. Als 144 over zijn werk in de papierfabriek vertelt, geeft hij de technische termen in het Engels: *cutters, trimmers, frame-choppers*, enz. Ook bij deze informanten komt voor wat hiervóór een leenvertaling is genoemd, namelijk *voor zes dage* en dergelijke konstrukties. Een typerend voorbeeld van taalwisseling is het volgende: 145 vertelde dat ze bij een bepaalde gelegenheid in New York had moeten logeren. Als ze de naam van het hotel geeft, wisselt ze van taal, vanzelfsprekend: *de Tafthotel on Fifth Avenue*. Ze vervolgt dan met *We had really a ball, I enjoyed it very much, and eh die is toen hier geweest, mijn zuster...*

Het is duidelijk dat de aanduiding van het hotel, in het Engels, de volgende uiting in die taal heeft veroorzaakt. In de volgende passage is die oorzaak een andere, waarschijnlijk wordt dan het Engels opgeroepen door de gedachte aan de kinderen, die eerst op school Engels geleerd hebben. *Want ge weet hoe da gaat tegewoordig, zo gauw as de kindere beginne te werke, well die talk about... die wille voor hun eige werke*. Het lijkt aannemelijk dat de overgang op het Engels in dit gezin wat traumatisch is verlopen en dat de taalwisseling op dit ogenblik daarmee samenhangt. Even eerder heeft 145 namelijk het volgende gezegd:

‘Ik ben de eerste die beginne was in de Kimberley's febriek hier, maar da was heel wat, ge kont geen een woord Engels verstaan en ge hebt altijd een gevoel en da is toch helemaal nie waar maar ge hebt altijd een gevoel da ze over u aan't prate zijn en de Amerikaans volk is heel heel fijn...’.

Ondanks deze ervaring hebben 144 en 145 toch met hun kinderen eerst de ‘moedertaal’ gesproken; de barrière van het Engels moet wel heel groot geweest zijn.

5.6.3 *Taalwisseling*

Hiervoor is beschreven dat in Kimberley en Little Chute een etnisch gemengde bevolking leefde en dat Engels wel de voertaal met deze andere groepen moest zijn. De kinderen leerden natuurlijk ook Engels op school en kregen steeds meer moeite met de taal van hun ouders. Informanten 136 en 137, Willard van Handel en Henry Verbruggen, geven een beeld van de taalwisseling in de praktijk van het dagelijks leven.

‘De kinder... die kwam thuis en die konnen geen Hollands meer praten. Ik heb er maar een die kan nog wel ze kan't niet praten, maar ze onderstaat ieder woord. But sie wil in 't Engels antwoorden, ja sie. Well I don't know that sie... ether but that's the trut (NB explosief) hoor, sie kan sit praatn in Engliesj en antwoorden in Holland. That happen o veel tijden that happen... As I said the lady before they meet on the street and they greet in the morning and say: Hoe gaat 't vandaag, menheer eh en dan they doet the business in English and then when leave they will say: Hèwe ies op 'n andere keer. Ik zal oe marregen zien’.

Nawoord

Uit het bovenstaande is misschien duidelijk geworden, door welke oorzaken en om welke redenen het materiaal, dat in 1966 werd bijgebracht, werd onderzocht, zonder dat hierover publikaties van enige omvang zijn verschenen. Ook nu nog kan niet meer gedaan worden dan de richtingen wijzen, in welke misschien gezocht kan worden naar generaliseerbare gevolgtrekkingen over verschijnselen van taalverandering en wederzijdse taalbeïnvloeding. De streektalen van eerste-generatie-immigranten kunnen vergeleken worden met de taal van de streek van herkomst; onze kennis over streektalen in deze eeuw is erg toegenomen, doordat sedert ongeveer 1900 uitvoerige studies en woordenboeken van streektalen zijn verschenen. Ook is onze kennis over de standaardtaal van de 19e eeuw vergroot, door de studies over de geschiedenis van grammatika en onderwijs.

De taal van nog levende informanten - er zijn er nog enkelen - kan opnieuw vastgelegd worden in de hoop dat er verklaarbare verschillen met hun taal van twintig jaar geleden zijn te vinden.

Maar ook enkele uitvoerige opnamen, zoals o.a. die van Gerrit Jan Michmershuizen, kunnen geanalyseerd worden op verschijnselen van taalwisseling en interferentie, waardoor een beter inzicht verkregen kan worden in de aard van de wederzijdse invloed van talen op elkaar, en in de vele factoren die daarbij van invloed zijn.

Er is al op gewezen dat de invloed van onderwijs in dit corpus in belangrijke mate geïsoleerd kan worden, doordat van een aantal informanten bekend is dat ze zowel hun eerste als hun tweede taal zonder theoretisch onderricht hebben geleerd. Er zullen op de wereld vele sprekers zijn die op deze wijze een of meer talen leren beheersen, maar in landen waar dit het geval is, worden zelden taalcorpora aangelegd. Het corpus van 1966 is daarom in meer dan één opzicht uniek.

Literatuur

(De tussen haken geplaatste publikaties van R.P. Swierenga zijn niet meer in de tekst verwerkt, maar zijn van groot belang voor onze kennis van de emigratie naar de Verenigde Staten).

Bachman, Van Cleaf. 1967? 6 hoofdstukken van een niet-gepubliceerde studie over bronnen en fonologie van het Low Dutch.

Bachman, Van Cleaf. 1980. 'Het Poelmeissie'. An introduction to the Hudson Valley Dutch Dialect. *New York History*, april 170-171.

Barnouw, A.J. 1969. Monthly letters. Assen: Van Gorcum & comp. Daarin: Remnants of Dutch in America, 162-164; A Dutch-American novel, 287-289; Two kinds of emigration, 296-299.

Bezoen, H.L. 1938. Klank- en vormleer van het dialect der gemeente Enschede. Leiden: E.J. Brill.

Bratt, James D. 1983. Dutch Calvinism in the United States in the 1920s: Americanization and Self-Definition. In: *Dutch immigration to North America* (eds. Herman Ganzevoort and Mark Boekelman). Toronto: The Multicultural Society of Ontario.

Bratt, James D. 1984. *Dutch Calvinism in Modern America. A History of a conservative subculture*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company.

Bree, L.W. de. [1946] *Het platteland leert lezen en schrijven. Het lager onderwijs op het platteland in de eerste helft der 19e eeuw*. Amsterdam: P.N. van Kampen en zoon N.V.

Brinks, Herbert J. 1978. *Schrijf spoedig terug. Brieven van immigranten in Amerika 1847-1920*. s-Gravenhage: Uitg. Boekencentrum.

Bruins, Elton J. 1970. *The Americanization of a Congregation. A History of the Third Reformed Church of Holland. The Historical Series of the Reformed Churches in America nr. 2*. Grand Rapids Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.

Brummelen, Harro Walter van. 1984. *Molding God's Children: The History of Curriculum in Christian Schools Rooted in Dutch Calvinism'*. Diss. The University of British Columbia.

Brummelkamp, A. en A.C. van Raalte. 1846. *Aan de Geloovigen in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika*. In: A. Brummelkamp en A.C. van Raalte, *Landverhuizing*. Amsterdam: Hoogkamer en Comps.

Bussche, K.J. van den. 1881. *Het Nederlandsch in Amerika*. Noord en Zuid 4 (1881) 94-100.

Carpenter, W.H. 1908. Dutch Contributions to the vocabulary of English in America. *Modern Philology*, July.

Curtis Fort, M. 1969. Het Nederlands in de U.S.A. *Ons Erfdeel* 13, nr. 2, 94-99.

- Daan, Jo. 1969. Bilingualism of Dutch immigrants in the U.S.A. Actes du Xe congrès internationale des linguistes. Bucarest 1967.
- Daan, Jo. 1970. Trouw aan het Fries in de USA. Flecht op 'e koai, 177-188. Groningen: Wolters-Noordhoff nv.
- Daan, Jo. 1971a. Verschuiven van isoglossen. Taal en Tongval XXIII, 77-79.
- Daan, Jo. 1971b. Bilingualism of Dutch immigrants in the U.S.A. In: Dichtung, Sprache und Gesellschaft. Akten des IV Intern. Germ. Kongresses 205-213. Frankfurt/Main.
- Daan, Jo, 1985. Language use and language policy among Americans of Dutch origin. Papers from the First Interdisciplinary Conference on Netherlandic Studies. ed. W.H. Fletcher. Univ. Press of America.
- Daan, Jo en M.J. Francken. 1977. Atlas van de Nederlandse klankontwikkeling, afl. 2, krt. 11-20. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers-maatschappij.
- Daan, Jo en Henk Heikens. 1966. Brief uit Holland, Michigan. Meded. Centr. Comm. Onderz. Volkseigen, 5-10.
- Daan, Jo en G. Winnen. 1954. Schort in de Nederlandse dialecten. Taal en Tongval VI, 37-48.
- DeJong, Gerald F. 1975. The Dutch in America, 1609-1974. Boston: Twayne Publishers.
- DeJong, Gerald F. 1978. The Dutch Reformed Church in the American Colonies. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publ. Co.
- Desmedt, Ch.L. 1967. Brief uit Amerika - 1845. Bachten de Kupe 9, 11-17.
- Dibbets, G.R.W. 1985. Twe-spraak vande Nederduitsche letterkunst. Assen/Maastricht: Van Gorcum.
- Dosker, Nich. H. 1880. De Nederlandsche taal in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Noord en Zuid 3, 45-48, 226-231.
- Droege, G.B. 1966. Het Engelse 'Dutch', netherlandic of netherlandish als naam van één taal. Ons Erfdeel 10, nr. 1, 51-53.
- Flaxman, S.L. 1965. De Nederlandse taal en cultuur in de U.S.A. Ons Erfdeel 9, 36-41.
- Geerlings, Henry. 1947. The Reformed Press. In: Flowering Wilderness containing articles by various authors in commemoration of the Centennial Celebration of Reformed Churches in the West. 23-29. Chicago: Synod of Chicago, RCA.
- Gehring, Charles. 1973. The Dutch language in colonial New York. An investigation of a language in decline and its relationship to social change. London (Eng.): UMI (Verkrijgbaar op microfiche).
- Ginneken, J. van. 1913. Handboek der Nederlandsche taal. Nijmegen: L.C.G. Malmberg.
- Goeman, A. 1984. Klank- en vormverschijnselen van het dialect van Zoetermeer. Amsterdam: P.J. Meertensinstituut.
- Goeman, A. 1986a. Hypercorrecte klinkerverlenging. Een voorbeeld van dialectonderzoek. Onze Taal 55, blz. 8-10.
- Goeman, A. 1986b. Alleged unreliability of European continental dialectgeography. A statistical appraisal (noot 2). Kontroversen, Alte und Neue. Akten des VII Kongresses der Int. Verein. für germ. Sprach- und Lit. Wissensch. Bd. 4.

Haugen, Einar. 1956. Bilingualism in the Americas: A bibliography and research guide. American Dialect Society.

- Hedblom, Folke. 1962. Om Svensk folkmål i Amerika. Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv 113-157.
- Hedblom, Folke. 1963. The Swedish speech recording expedition in the Middle West 1962. The Swedish Pioneer Historical Quarterly XIV, 47-61.
- Hedblom, Folke. 1965. Swedish speech and popular tradition in America. The Swedish Pioneer Historical Quarterly 137-154.
- Hedblom, Folke. 1965. Bandinspelnings-expeditionen till Svensk-Amerika 1964. Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv 1-34.
- Hedblom, Folke. 1968. Swedish Speech in an English setting: some observations on and aspects of immigrant environments in America. Leeds Studies in English II, 97-114.
- Heeroma, K. 1935. Hollandse dialektstudies. Groningen/Batavia: J.B. Wolters Uitgevers-maatschappij N.V.
- Hellinga, W. 1968. Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse taalcultuur. Arnhem: Gysbers en Van Loon.
- Hinte, J. van. 1928. Nederlanders in Amerika. Een studie over landverhuizers en volksplanters in de 19e en 20ste eeuw inde Vereenigde Staten van Amerika. 2 dln. Groningen: P. Noordhoff.
- Hinte, J. van. 1985. Netherlanders in America. A Study of Emigration and Settlement in the Nineteenth and Twentieth Century in the United States of America (ed. R.P. Swierenga, translator Adriaan de Wit). Grand Rapids: Baker Book House.
- Hol, A.R. 1936. De noordgrens van het pronomen gij. Tijdschr. v. Nederl. Taal- en Letterk. LV 225-240.
- Hope Reformed Church in America, Holland, Michigan [1942] issued in commemoration of the Eightieth Anniversary the third of May nineteen hundred fourty two.
- Hoppenbrouwers, Cor. 1986. School, dialect en standaardtaal. In: Werk-in-uitvoering. Momentopnamen van de Sociolinguïstiek in België en Nederland. 159-171. Leuven: Acco.
- Hyma, Albert. 1947. Albertus C. van Raalte and his Dutch settlements in the United States. Grand Rapids.
- Kenney, Alice P. 1980. 'Het Poelmeissie'. An introduction to the Hudson Valley Dutch Dialect. New York History apr. 161-167.
- Lagerwey, W. 1961. Guide to Dutch Studies in the United States. Grand Rapids: Calvin College.
- Lagerwey, W. 1962. De studie van de Nederlandse taal in de Verenigde Staten. Ons Erfdeel 6, 36-43.
- Lagerwey, W. 1982. Neen Nederland, 'k vergeet u niet. Baarn: Bosch en Keuning.
- Ligterink, G.H. 1981. De landverhuizers. Emigratie naar Noord-Amerika uit het Gelders-Westfaalse grensgebied tussen de jaren 1830-1850. Zutphen: Walburg Pers.
- Linde-Duenk, J. ter. 1979. Brieven van emigranten uit Noord-Amerika 1865-1911. Archief, orgaan van de Oudheidkundige vereniging 'De Graafschap', 57-67.

Loon, J.G. van. 1938. *Crumbs from an old Dutch Closet. The Dutch dialect of old New York.* The Hague: Martinus Nijhoff.

Loon, J.G. van. 1939. *Hedendaagsche Nederduitsche cultuursporen uit de XVIIde*

- eeuw in New York en New Jersey. *Eigen Volk* XI, 337-344.
- Loon, J.G. van. 1980. 'Het Poelmeissie': An Introduction to the Hudson Valley Dutch Dialect. *New York History*, apr. 167-169.
- Lucas, Henry S. 1947. *Ebenezer, 1847-1947*. New York City: The Netherlands Information Bureau.
- Lucas, Henry S. 1955a. *Netherlanders in America*. Ann Arbor: Univ. of Michigan Press.
- Lucas, Henry S. 1955b. *Dutch immigrant memoirs and related writings selected and arranged*. 2 dln. Assen: Van Corcum & Comp. N.V.
- Luidens, John Pershing. 1969. *The Americanization of the Dutch Reformed Church*. Ann Arbor Michigan: University Microfilms, Inc.
- Manfred, Frederick Feikema. 1948. *The Chokecherry Tree*. Reprint Albuquerque: University of New Mexico Press 1975.
- Mencken, H.L. 1936. *The American Language*, 4e dr. New York: Alfred A. Knopf.
- Mencken, H.L. 1982. *The American language*. Abridged with annotations and new material by Raven I. McDavid Jr. New York: Alfred A. Knopf.
- Mulder, Arnold. 1947. *Americans from Holland*. Philadelphia & New York: J.B. Lippencott company.
- Nieland, Dirk. 1919. *Yankee Dutch*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Nieland, Dirk. 1929. 'n fonnie bisnis. Preface by Frederick ten Hoor, vocabulary by Annie Nieland-de Boer. Grand Rapids: Eerdmans.
- Oostendorp, Lubbertus. 1983. *The Americanization of Hendrik Peter Scholte*. In: *Perspectives on the Christian Reformed Church, Studies in History, Theology and Ecumenicity*. (eds. Peter de Klerk and Richard de Ridder). Grand Rapids Michigan: Baker Book House.
- Osinga, S. 1848. *Dagboek mijner reize naar Noord- Amerika's Vereenigde Staten*. Franeker.
- Osinga, S. e.a. 1848. *Tiental brieven betrekkelijk de reis, aankomst en vestiging naar en in Noord-Amerika van eenige landverhuizers vertrokken uit de grietenijen Het Bildt en Barradeel in Vriesland*. Franeker.
- Pfaff, Carol W. 1979. Constraints on language mixing: intrasentential code-switching and borrowing in Spanish-English. *Language* Vol. 55, 291-318.
- Prince, J. Dyneley. 1910. The Jersey Dutch dialect. *Dialect Notes* 3, 459-484.
- Prince, J. Dyneley. 1913. A text in Jersey Dutch. *Leidse Tijdschr.* 32, 306-312.
- Reglement der Zeeuwsche Vereeniging ter verhuizing naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika*. 1847 (met een voorwoord aan den lezer). Goes: De Wed. C.W. de Jonghe.
- Rice, George P. 1941. The Dutch Language in New York State. *Quarterly Journal Sp.* 27.
- Ryckeboer, H. 1973. Uit in de Nederlandse dialecten. *Taal en Tongval* XXV, 48-82.
- Shetter, W.Z. 1957. Brabants dialect in Wisconsin. *Taal en Tongval* IX, 183-189.
- Shetter, W.Z. 1958. A final word on Jersey Dutch. *American Speech* XXXIII, nr. 4.
- Stekelenburg, H.A.V.M. 1977. Rooms-Katholieke Landverhuizers naar de Verenigde Staten. *Spiegel Historiae* 12, 681-689.

Stellingwerff, 1975. Amsterdamse emigranten. Onbekende brieven uit de prairie van Iowa 1846-1873. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn.

- Stigt, K. van. 1897. Geschiedenis van Pella en omgeving. 3 dln. Pella Weekblad Drukkerij.
- Stokvis, P.R.D. 1977. De Nederlandse trek naar Amerika 1846-1847. Leiden: Universitaire Pers.
- Stokvis, P.R.D. 1980. Het Nederlandse emigratiepatroon van de jaren 1840 in Europees perspectief. *Sociol. Gids* 27, 9-33.
- Stokvis, P.R.D. 1984. Drie emigranten over het leven in Friesland rond 1900. *It Beaken* 46, 153-163.
- Stokvis, P.R.D. 1985. Nederland en de internationale migratie 1815-1960. In: F.L. van Holthoorn, *De Nederlandse samenleving sinds 1815. Wording en samenhang*. Assen.
- Storms, James B.H. 1964. *A Jersey Dutch Vocabulary*. Park Ridge N.J.: Pascaack Historical Society.
- Swierenga, R.P. 1980. Immigrant data files and computer mapping. In: J.Raben and G. Marks, *Data Bases in the Humanities and the Social Sciences* 119-123. (Swierenga, R.P. 1982. Het bestuderen van de Nederlandse emigratie naar de Verenigde Staten. *Nieuwe methoden en begrippen*. Jaarboek Centraal Bureau voor genealogie).
- Swierenga, R.P. 1985. *The Dutch in America. Immigration, Settlement and Cultural Change*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- (Swierenga, R.P. 1985. *The Dutch Transplanting in Michigan and the Midwest*. Grand Rapids: Historical Society of Michigan).
- (Swierenga, R.P. 1985. *Archival Materials and Manuscripts in the Netherlands on immigration to the United States. Guide to the Study of United States History Outside the U.S. 1945-1980. Vol. III. 195-215*. New York: Kraus International Publications).
- (Swierenga, R.P. 1986. *Religion and Immigration Patterns: A Comparative Analysis of Dutch Protestants and Catholics, 1835-1880*. *Journal of American Ethnic History*. Vol. 5, nr. 2, 23-45).
- Swierenga, R.P. and Yda Saueressig Schreuder. 1983. Catholic and Protestant Emigration from the Netherlands in the 19th Century: A Comparative Social Structural Analysis. *Tijdschr. v. Economische en Sociale geografie*, 74, 25-40.
- Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland. 1941. aflevering 2. Leiden: E.J. Brill.
- VandeKopple, William J. 1982. Hendrik and Jipke Den Hollander and American English: 'De Dutch most furgit us'. *Papers on Linguistics* 15, 2, 139-163.
- VandenBosch, Amry. 1927. *The Dutch Communities of Chicago*. Chicago: Knickerbocker Society of Chicago.
- Veltman, Peter. 1940. Dutch survivals in Holland Michigan. *American Speech* 15.
- Verberne, L.G.J. 1947. *Noord-Brabant in de negentiende eeuw tot omstreeks 1870*. Nijmegen: De Koepel.
- Vries, T. de. 1905. *Holland's influence of English language and literature*. Chicago: Grentzebach.
- Webber, Philip E. 1987. *Pella Dutch. The portrait of a language and its use in one of Iowa's ethnic communities*. Pella.
- Weijnen, A. 1957. Brood. *Taal en Tongval* IX, 190-193.

Wertenbacker, Thomas Jefferson. 1938. For Church and Mother Tongue. In: *The Founding of American Civilization: The Middle Colonies*. 82-117. New York: Charles Scribners and Sons.

Winkel, J te. 1896. Het Nederlandsch van Noord-Amerika en Zuid-Afrika. *Vragen van de Dag*, 337-362, 418-442, 483-505.

Woolford, Ellen. 1983. Bilingual code-switching and syntactic theory. *Linguistic Inquiry*, Vol. 14, 520-536.

Register van behandelde woorden

(De cijfers verwijzen naar de §§)

acre. Zie akker

afkotten 2.2.2

akker 2.1.2, 2.2.1

army 5.6.2

basement 2.2.1

because 5.5.2

bedroom 2.2.1

beter, better af zijn 2.2.2

boek(s) 2.2.3

boerenhofstede(n) 2.1.2

boezel, boezelaar 2.4.2

book(s). Zie boek(s)

boy 5.5.2

boksketsen 2.2.2

boss 2.3.1

bow and arrow 5.5.2

broad ax 5.5.2

but 5.5.2

car. Zie kar

church(en) 2.2.2

cleared land 2.1.2

Zie ook: klieren
opgeklierde

company, op - 5.5.2

constable 2.2.1

cooky 2.3.1

corn 2.2.1

Zie ook: mais
cornbrood 2.2.1
cornkoffie 2.2.1
cornmeel 2.2.1
cornstokken 2.1.1

country clark 2.2.1

- poormaster 2.2.1

courthouse 2.2.1

cousin 5.5.2

cranberrie 2.2.1

creamery 5.5.2

cutters 5.6.2

dan. Zie ook: then 2.2.3, 5.5.2

Dankgevingdag 2.2.1

de (lidw.) *Woord vooraf*

2.1.1, 2.2.3

deer. Zie: herten

delivering milk 5.5.2

dicht op aan 2.2.1

diggen 2.2.2

dollar 2.2.1

draw plants, to -- 5.5.2

drijven 2.2.2

Dutch. Zie: Leeg Duits

Dutch courage 2.1.1

Dutch widow 2.1.1

een (lidw.) 2.1.1

een en een half 5.5.2

en/and *Woord vooraf*

-en (suffix infin.) 2.2.2

familië(n) 2.2.2

farm(s) 2.1.2, 2.2.1, 5.5.2

fence 2.2.1

fixen 5.1

flour. Zie ook: corn 2.2.1

foot. Zie: voet

frame-chopper 5.6.2

frame-work 5.5.2

ge- (prefix verl. deelw.) 2.2.2

(gegist, gesjood,
gemoefd)

geprinted 5.5.2

gerented 5.5.2

gespend 5.1

opgefixed 5.1

gij/ge (pers. voornaamw.) 2.2.3
2.4.2, 5.6.1

government 5.5.2

grandpa 5.5.2

Zie ook: grootvader

grootvader 5.5.2

hard(er) 5.5.2

hebben (vervoeg. met -)

Woord vooraf

2.2.2, 5.1.1

heiningen (ww.) 2.4.2

om-, af-

hemlock 2.2.1

hert(en). Zie ook: deer 5.5.2

hickory 2.2.1, 2.5

homestead 2.2.1

hoorn toeten, eigen -- 2.2.1

hout/holt 4.3

how 5.5.2

hullie 2.4.2

ier(=jaar) *Woord vooraf*

inblijven 5.1

industry 5.6.2

inkeren bij 2.2.1

inpoeten 2.2.2

ja. Zie ook: yeh, yes 4.3, 5.5.2

justice of peace 2.2.1

kar 2.2.1, 5.5.2

kelder 2.2.1

kitchen 5.6.2

klieren 2.1.2, 5.5.2

Zie ook: cleared

koren 2.2.1

kretel 2.2.1

land 2.2.1

landverhuizer 1.1.2

Leeg Duits

Neger Duits
Nederduits 2.3.2, 2.4.2, 2.5
Holland Dutch,
Jersey-, Mohawk - 2.3.2

log / logs. loggen 2.2.1, 2.2.2, 5.1.1
loghuis, loggenhuus 2.2.1, 5.5.2
lot (stuk grond) 2.2.1
lumber 2.2.1

mais. Zie ook: corn 2.5
maisweiden 2.5
maple 2.2.1
maple suiker 2.2.1
minuut, de - 5.1
moeven (to move) 2.1.1, 2.2.2

naam, bij de - van 5.5.2
no 4.3, 5.5.2
noteboom 2.5
nurse(n) 2.2.2

opbreken 5.1
opgebracht 2.2.1, 5.1.1
opgefixed 5.1
opgeklierde farm 2.1.2, 2.2.1
Zie ook: klieren,
cleared

opstaarten 2.1.1, 2.2.2
overnacht blijven 2.2.1

pencil(s) 5.5.2
pennie 2.2.1
permit 5.6.2
pietsjer, misselijk - 2.2.1
postoffice 2.2.1
prairie 2.2.1
praktikale 2.2.1
publieke school 2.2.1

really 5.5.2
recht, da's - 5.5.2
register of deeds 2.2.1
river 5.5.2
road(en) (subst.) 2.1.1, 2.2.1
rollend, land is - 2.2.1
rondpesten 2.2.1

scheeren (to scare) 2.2.2
school, skool, skoel 2.2.3, 4.3, 5.1
schoongemaakte boerderij 2.2.1
Zie ook: klieren

scow 2.3.1
sectie-baas 2.1.1
seperator 5.5.2
settler 2.2.1
shanty 5.5.2
shilling 2.2.1
shoppen 2.2.2
sk- 2.2.3, 5.1
skate 2.3.1
sleigh 2.3.1
smoke(n) 2.2.1
sodhouse 2.2.1
spikes 5.5.2
stage 2.1.2
stay overnight, to -- 2.2.1
stoop 2.3.1
store 2.2.1
store-pay 2.2.1
suikerbomen 2.5.2
suppose, to - 2.2.2
sure 5.5.2
swamp 2.2.1
swear, to. Zie: zweren

-t (3e pers. plur.) 4.3
the (lidw.) 5.1.1
then. Zie ook: dan 5.5.2
touringcar 5.5.2
township clerk 2.2.1
trimmer(s) 5.6.2
troebel, in die - 2.2.1

versleten ponnies 2.2.1
visite, op - 5.5.2
voet 2.2.1, 2.2.3

waffle 2.3.1
walkingplow 5.5.2
weg, al de - 2.4.2
well (interj.) 5.5.2
wij/wy/we

(pers. voornaamw.) *Woord vooraf*

winkel 2.2.1

year. Zie: ier
yeh. Zie ook: ja, yes 4.3

yes. Zie ook: ja, yeh 4.3, 5.5.2
you (voornaamw.) *Woord vooraf*
you know (interj.) 5.5.2, 5.5.3

zay (pers. voornaamw.) 2.4.2
Zie ook: hullie

zijn, vervoeging
met - *Woord vooraf*
Zie ook: hebben 2.2.2, 5.1.1

zoden huis 2.2.1
zweren 2.2.1, 2.2.2

Register van personen (auteurs, informanten), plaatsen en streken

(De cijfers verwijzen naar de §§)

Albany N.Y. 1.3.1; 1.4.2; 2.0; 2.3.1

Alto Wisc. 1.3.3

Amsterdam 1.2; 4.1.2

Arens, Egbert 4.2.1; 5.5

Arens-Stegink, Geertje 4.2.1; 5.5

Arnhem 1.1.4; 1.3.3

Aue, Chris 4.2.2

Bachman, Van Cleaf 2.3.2; 2.4.1; 2.5

Balk 5.2.1

Banning, Arnold *Woord vooraf*

Barendregt, Hendri(c)k 1.2; 1.3.3

Barnouw, A.J. 1.3; 1.4.1; 2.1.1

Bergen County N.J. 2.3.1

Betuwe 5.1

Beukma, K. 2.3.1

Bezoen, H.L. 4.3

Boer-Bardolf, Lena 4.2.1

Bolks, Ds. S. 1.3.3

Bolsward 5.3

Bouws, Rieks 1.3.3

Bratt, James D. 2.1.1; 3.3.2

Bree, L.W. de 1.1.5

Brinks, Herbert J. 1.1.3; 1.2; 1.4.2; 2.1.1; 2.1.2

Broek, Pater Th. van den 1.1.1; 1.1.3; 1.3; 5.6

Bruggink, Donald J. 3.3.2

Bruins, Elton J. 3.3.2

Brummelen, Harro Walter van 3.3.2

Brummelkamp, Ds. J. 1.1.4; 3.3.2

Brusse, Arend Jan 1.3.3

Buekenhorst, Jan Arend 1.1.3; 2.1.1

Buma, Albert *Woord vooraf*

Bussche, K.J. van den 2.2.1

Cappon, Isaac 3.3.2

Chicago III. *Woord vooraf*; 4.2.1

Cincinnati 2.3.1

Daan, Jo *Woord vooraf*; 2.2.1; 2.2.2; 2.4.2; 4.3

DeJong, Gerald F. 1.3.1; 1.4.1; 2.0; 2.1.1; 2.3.1; 3.0; 3.3.3

Desmedt, Ch.L. 2.5

Des Moines Iowa 1.4.1

Deventer 1.2; 5.2

Dibbets, G.R.W. 2.4.2

Doesburg (uitgever) 3.3.2
Doornspijk 4.3
Dosker, Henry E. 3.3.2
Dosker, Nich. H. 2.5
Drenthe 1.0; 1.1.1; 1.1.5; 1.3.3
Drenthe Mich. 1.3.3

Ebbeling-Bakker, Sietske 5.3; 5.5.2
Ede 5.2
Elspeet 4.3
Essen (Du.) 4.2.2
Eperen, Walter van 5.6
Eperen-Boogaard, Marie van 5.6; 5.6.1
Eyck, Hendrik van 2.1.2

Feikema, Frederick. Zie Manfred.
Flipse, Martin 1.4.2
Fox River 1.1.1
Francken, M.J. 2.4.2
Frederiks, Egbert 1.2; 1.3.3
Friesland 4.1.2
Friesland Wisc. 1.3.3

Geerlings, Henry 3.3.2
Gehring, Charles 2.4.2
Gelderland 1.1.5; 4.1.2
Goeman, A. 1.2; 5.1.1
Graafschap Mich. 1.3.3; 4.2.1; 5.5
Graafschap Bentheim 1.3.3; 4.1.2; 4.2.1; 4.3; 5.5

- Grand Rapids Mich. *Woord vooraf*; 1.3.3; 5.2.1
 Grassmid, Anna 4.2.2
 Groningen 1.1.5
 Grubben, George 4.2.1; 5.5
 Grubben-Borgman, Marijke 4.2.1; 5.5; 5.5.1
- Haag, Den 4.1.2
 Hallerdijk, A. 1.1.3; 1.1.4
 Handel, Willard van 5.6.3
 Hanegraaf, C.J. 4.2.2
 Hardenberg 2.3.1
 Hartgerink, A. 1.1.3; 1.1.4
 Hedblom, Folke *Woord vooraf*
 Heeroma, K. 2.4.2
 Heertum, Pater J.A. van 3.1
 Heeswijk 3.1
 Heidanus, Jan 4.2.1
 Heikens, H. *Woord vooraf*; 2.2.1
 Hellinga, W. 2.4.2
 Herder, Jacob den 1.1.5; 1.2; 1.3.3
 Hesseling, D.C. 2.3.2; 2.4.1; 2.4.2
 Hill, Walter F. 2.3.2; 2.4.2; 2.5
 Hindelopen 5.3
 Hinte, J. van 1.1.1; 1.1.2; 1.1.3; 1.1.4; 1.2; 1.3; 1.3.1; 1.4.1; 1.4.2; 2.0; 2.1.1;
 2.3.1; 3.1; 3.2; 3.3.2; 4.2.1
 Hol, A.R. 2.4.2
 Holland Mich. *Woord vooraf*; 1.1.5; 1.3.3; 1.4.2; 2.1.1; 4.1; 4.2.1; 5.5.1
 Holwerda, Ds. John 3.3.3
 Hoppenbrouwers, C. 1.1.5
 Hugenholtz, Ds. F.W.N. 3.2
- Illinois 1.1.1
 Iowa *Woord vooraf*; 1.0; 1.1.4; 1.3; 1.3.3; 1.4.1
- Kenney, Alice P. 2.3.2
 Kimberley 5.6.3
 Kleinheksel, Harold *Woord vooraf*; 4.2.1; 5.5; 5.5.1; 5.5.2
 Kleinheksel, Lester *Woord vooraf*; 4.2.1; 5.5
 Koudum 5.2.1
 Kuenen, Abraham 3.2
 Kuiper, H. 3.3.1
 Kuyper, A. 1.4.2
- Lagerwey, W. 2.1.2; 2.2.2; 2.2.3; 2.6
 Lange, W.H. de 1.2
 Lewerke, Stientje 4.2.2
 Ligterink, G.H. 1.0; 1.1.2; 2.1.2

Little Chute Wisc. *Woord vooraf*; 1.1.1; 1.1.3; 2.2.3; 4.1.2; 5.6.3
Loon, L.G. van 2.3.2; 2.4.1; 2.4.2; 2.5
Lucas, Henry S. *Woord vooraf*; 1.0; 1.1.1; 1.1.2; 1.1.3; 1.1.5; 1.2; 1.3; 1.3.3;
1.4.2; 2.1.1; 2.1.2; 2.2.1; 2.2.2; 2.3.1; 2.6; 3.0; 3.2; 4.3.1; 5.1.1
Luidens, John Pershing 3.0
Luyster, Jannes van de 1.1.2

Maanen, John van 5.2
Manfred, Frederick Feikema 3.0
Meide, Arie van der 1.4.2
Mencken, H.L. 2.1.1; 2.2.2; 2.6
Meulen, Ds. C. van der 1.3.3
Meulen, Ds. Jacob van der 3.3.2
Mey, J. van der 1.4.2
Michigan *Woord vooraf*; 1.0; 1.1; 1.1.3; 1.1.4; 1.3; 1.4.1; 1.4.2; 4.1; 4.1.2
Michmershuizen, Gerrit Jan *Woord vooraf*; 5.5; 5.5.1; 5.5.2; 5.5.3
Milwaukee 1.1.4; 1.3.3
Mohawk Valley 2.3.1; 2.3.2
Mouw, Peter B. 4.2.2; 5.2
Mulder, Arnold 1.1.3; 1.3; 1.3.1; 2.1.1; 2.2.2; 2.3.1; 4.2.2
Muskegon Mich. 1.3.3
Myndertsen, Barend 2.5

New York 2.0; 2.3.1; 2.3.2; 2.4.2
New Jersey 2.0; 2.3.2; 2.4.2
New Orleans 1.2
New Sharon Iowa 1.4.1
Nieland, Dirk 2.1.2; 2.2.1; 2.2.2; 2.2.3
Nienhuis, Marcus 1.1.3

- Nieuw-Groningen 1.3.3
 Noord-Barge 1.3.3
 Noord-Brabant 1.1.5; 4.1.2; 5.6; 5.6.1
 Noord-Holland 1.1.5
 Norbertijnen. Zie Praemonstratensers
 Nunspeet 4.3; 5.2
- Oggel, Ds. P.J. 3.3.1
 Ohio 1.1.4
 Oostendorp, Lubbertus 3.3.1
 Orange City 1.1.3; 1.4.2
 Ottawa County 1.1.3
 Oudkarspel 5.1
 Overijssel 1.0; 1.1.5; 1.3.3; 4.1.2; 4.2.2; 5.5
 Overisel Mich. 1.3.3; 5.5
- Palm, J.H. van der 1.1.5
 Passaic County N.J. 2.3.1
 Pella Iowa *Woord vooraf*; 1.1.3; 1.3.3; 1.4.1; 2.1.1; 4.1; 5.1; 5.2.1
 Peoria Iowa 1.4.1
 Pfaff, Carol W. 5.0
 Phelps, Philip 3.3.2
 Piersma, Ds. J.H. 1.4.2; 4.2.2; 5.2.1; 5.3
 Praemonstratensers 3.1
 Prince, J. Dyneley 2.3.2; 2.4.1; 2.4.2
- Raalte, Ds. A.C. van 1.1.3; 1.1.4; 1.3.3; 2.1.1; 3.0; 3.3.1; 3.2; 3.3.2; 5.5
 Rensselaer, Nicolaas van 2.4.2
 Rientjes, Ds. Gerrit 4.2.2
 Rivierengebied 5.1.1
 Roekel-Mouw, Johanna 5.2
 Rus, Leonard 5.1
 Rus-van Steenwijk, Elisabeth 5.1; 5.2.1
 Ryckeboer, H. 2.4.2
- Saueressig Schreuder, Yda 1.1.1
 Schelven, Gerrit van 3.3.2
 Scholte, Ds. H.P. 1.1.3; 1.3.3; 2.1.1; 2.3.1; 3.0; 3.3.1; 3.2
 Sheboygan Wis. *Woord vooraf*
 Shenectady 2.3.1
 Shetter, W.Z. 2.2.2; 2.2.3; 2.3.2; 2.4.1
 Sioux Center 1.1.3; 5.2
 Sioux County 1.4.1
 Sleyster, Roelof 1.1.3
 Stambeek, Pieter E. 5.6; 5.6.1
 Stegeman, Abraham 1.3.3
 Stekelenbrug, H.A.V.M. van 1.1.1; 1.1.3

Stellingwerff, J. 1.2; 2.1.2
St. Louis 1.3.3
Stigt, K. van 3.3.1
Stokvis, P.R.D. 1.1; 1.1.1; 1.1.2; 1.1.3; 1.1.4; 1.1.5; 1.3; 1.3.1; 1.4; 1.4.1; 2.1.1
Storms, James B.H. 2.3.2; 2.4.1; 2.4.2
Sully Iowa 1.4.1.
Swierenga, R.P. 1.1.1; 1.1.2; 1.1.3; 1.1.5; 1.3.1

Talsma, Rense 4.2.1
Taylor, Walter 3.3.2
Thompson, Ds. A. 3.3.1
Tiel 4.3

Uddel 4.3
Uden N.-Br. 2.2.3; 5.6
Uiterwijk, Ds. 3.3.2
Utrecht 1.1.1; 1.1.5
Utterwick, Ds. Zie Uiterwijk.

VandenBosch, Amry 3.2
VandenKopple, William J. 1.1.5; 2.1.1; 2.2.2
Veen, Engbertus van der 1.1.5
Verberne, L.G.J. 1.1.1; 1.1.3
Verbruggen, Henry 5.6.3
Verrips, Arie 4.2.1
Vriesland Mich. 1.3.3

Webber, Philip E. 2.6
Weelden, James van 4.2.2
Wege, Jacobus van der 4.2.1
Wege, Pieter van der 4.2.1
Weijnen, A. 2.2.1
Wertenbacker, Thomas Jefferson 3.0

Whitinsville Mass. *Woord vooraf*; 4.1.2

Winnen, G. 2.4.2

Winterswijk 1.1.2; 1.1.3; 2.1.1

Wisconsin *Woord vooraf*; 1.0; 1.1.1; 1.1.3; 1.1.4; 1.3; 1.3.3; 4.0; 4.1; 4.1.2;
4.2.1; 5.6

Woolford, Ellen 5.0; 5.3

Wormser, A.N. 1.2

Wyckoff, Ds. Is.N. 1.3.1; 2.3.1

Wyfel, N.1.2

Ypma, Ds. M.A. 3.3.2

Zeeland 1.0; 1.1.5; 4.1.2.; 4.2.1

Zeeland Mich. 1.3.3

Zuid-Holland 1.1.5; 4.2.1